

Linköping Studies in Pedagogic Practices No. 32
Linköping Studies in Education and Social Sciences No. 13

Välja vara

En studie om gymnasieval, mässor och kampen om framtiden

Martin Harling

Institutionen för samhälls- och välfärdsstudier
Linköpings universitet
Norrköping 2017

Martin Harling

Välja vara

En studie om gymnasieval, mässor och kampen om framtiden

© Martin Harling, 2017

Omslag: Lake Pontchartrain, New Orleans, USA

Tryck: LiU-tryck, Linköping, Sverige, 2017

ISSN:1653-0101

ISBN:978-91-7685-549-2

Distribueras av:

Institutionen för samhälls- och välfärdsstudier

Linköpings universitet

SE-601 74 Norrköping

Till Elsa, Rasmus och Fabian

Innehåll

Förord

Prolog	9
Kapitel 1	12
Inledning	12
Avhandlingens syfte och frågeställningar	15
Avhandlingens disposition	16
Kapitel 2	17
Studiens bakgrund och forskningsfält	17
Omstrukturering och marknadisering inom utbildning	18
<i>Marknadisering, gymnasieval och identitet</i>	23
<i>Forskning om gymnasieämnessor</i>	28
<i>Skolmarknad som styrning</i>	30
Hur gör skolan människor?	34
<i>Subjektivering i en marknadiserad skola</i>	35
<i>Logikperspektivet och subjektivering</i>	38
Slutsatser av forskningsgenomgången.....	43
Kapitel 3	45
Teoretiska utgångspunkter, begreppsligt ramverk och analytiska grepp	45
Diskursteori, om det politiska, och logikperspektivet	48
<i>Sociala, politiska och fantasmatiska logiker</i>	50
Delningen av det sinnliga, polis och subjektivering	53
<i>Summering och min tillämpning</i>	54
Styrningsmentalitet och marknadens subjektivering.....	55
<i>Summering och min tillämpning</i>	56
Kapitel 4	59
Metodologiska överväganden	59
Den metodologiska ansatsen	60
Design, urval och dataproduktion	61
<i>Empiri för artikel ett och två</i>	62
<i>Empiri för artikel tre och fyra</i>	64

Analytiska strategier	68
<i>Text-, bild- och medieanalys</i>	71
<i>Fältstudier, fokusgrupper och logikperspektivet</i>	72
<i>Analysprocessen för artikel tre och fyra</i>	73
Forskningsetik	75
Giltighetsfrågor	77
Kapitel 5	79
Avhandlingens artiklar: ett kort referat	79
Artikel ett	80
Artikel två	81
Artikel tre	82
Artikel fyra	83
Kapitel 6	87
Diskussion och slutsatser	87
Skolning i utbildningskapitalismens tid	87
Gymnasiemässans förmenta neutralitet: om delning, styrningsmentalitet och marknadslogiker	89
Utbildningsmarknadens subjektivering: om personer, platser och positioner	92
Studiens bidrag: den marknadsliknande utbildningens politik	96
Avslutande reflektioner: framtida forskning, studiens begränsningar och möjligheter	100
Summary	101
Aim and research questions	102
The research context	102
Theoretical framework	103
Methodology and design	105
Summary of the articles	107
Findings	110
Conclusion	113
Referenser	114
Bilaga 1	i
Bilaga 2	iii
Bilaga 3	v
Bilaga 4	vii
Bilaga 5	viii

Förord

Just som solen börjat värma mitt hemmakontor på riktigt är det dags att sätta punkt. Kommer jag någonsin sitta mig genom en vinter här igen, med värmebläktar, filter och med mössan på? Det är sannerligen en bitterljuv känsla att snart vara klar med drygt åtta års forskarutbildning. Mycket har varit svårt och otillräcklighet och tvivel har ibland fått det att kännas nästan tröstlöst. Men de goda dagarna har varit fler än de tunga, och någonstans längst in har jag nog ändå vetat att det kommer att gå vägen. Att det skulle bli en färdig avhandling en dag. Men det hade inte gått utan er, alla ni som under årens lopp stöttat, peppat och hjälpt mig. Jag känner en obeskrivlig tacksamhet och vill därför rikta mig till er som betytt särskilt mycket.

Utän er elever, lärare, rektorer, mässansvariga och studievägledare, som delade med er av er vardag och era tankar om gymnasievalet hade det inte blivit någon avhandling. Mitt varmaste tack till er!

De jag därefter vill tacka är Sören Eriksson och Björn Lanefeldt. Ni tog er an mig som vilsen tonåring och visade mig världar av musik, politik och bildning som jag inte visste fanns. Utän er hade jag aldrig kommit på tanken att dansa Hoki-Joki eller att bli lärare, än mindre att disputeras.

Men det är ändå mina handledare: Eva Reimers, Magnus Dahlstedt och Susanne Urban som gjort denna bok möjlig. Eva, du har med ditt stora hjärta och en ängels tålmodighet lotsat mig genom skrivandets vedermödor. Du har en helt unik förmåga att hitta precis rätt balans mellan utmaning och uppmuntran. Jag är så tacksam att du varit min huvudhandledare. Ingen hade kunnat göra det bättre. Magnus, det är din förtjänst att jag hamnade i Norrköping. Med hisnande bra tajming ringde du mig, ett samtal som ledde till de två bästa åren av min forskarutbildning. Ditt jävlar-anamma, din oräddhet, parat med värme och engagemang är oslagbart. Du anar inte hur mycket du inspirerar mig. Susanne, också du har gjort detta möjligt. Tack för att du trodde på mig när projektet startade och tack för all hjälp jag fått sedan dess.

Jag vill också tacka alla andra fina kollegor från Norrköping, inte minst mina doktorandvänner: Lasse Wallner, Linda Häll, Daniel Björklund, Rizwan-ul Huq, Kirsten Stower, Anna Bylund, Sara Dalgren, Anders Albinsson, Katrina Elfström Pettersson, Linnea Bodén, Ellinor Månson, Ayaz Razmjooei och Ulrika Bodén. Ett särskilt tack till Kirsten, Sara, Daniel, Lasse, Ulrika och Katarina för hjälp med korrekturläsning på sluttampen.

Tack också vår administratör, Anna Ericsson. Sen vill jag tacka Maria Simonsson, Lina Söderman Lago, Susanne Severinsson, Linnéa Stenliden, Tünde Puskas, Polly Björk-Willén, Jakob Cromdal, Thomas Dahl, Anneli Carlbring, Kenneth Petersson, Viktor Vesterberg, Jonas Hallström och Magnus Hultén för all positiv energi ni sprider och för alla fina samtal vi har haft. Ni gör Campus Norrköping till en rolig, varm och riktigt smart arbetsplats.

Ett särskilt tack vill jag rikta till er som läste och kommenterade mina manus vid graderingsseminarier. Tack Kenneth Petersson för dina skarpa frågor och din noggranna läsning vid planeringsseminariet. Genealogin tar vi nästa gång! Tack Maria Olsson, för din strålande insats vid slutseminariet. Var får du dina metaforer från? ”Utfallsfönster med nya gardiner” – jag blir lycklig när jag tänker på det. Tack också till bedömningsgruppen vid slutseminariet: Andreas Fejes, Linnéa Stenliden och Ann-Sofie Holm. Ni hjälpte mig att rensa bort somligt som låg i vägen, men också att se och tro på det i avhandlingen som faktiskt fanns!

Jag vill också tacka Vetenskapsrådets utbildningsvetenskapliga kommitté för finansieringen av de båda projekt som jag arbetat i som doktorand.

Vid Göteborgs universitet finns det så många att tacka för så mycket. Det var här jag påbörjade min forskarutbildning med Sverker Lindblad och Thomas Popkewitz som handledare. Tack igen Sverker för att du så generöst delat med dig av dina nätverk och för inbjudan till POP-gruppen. Thanks again, Tom, for inviting me to Madison, to your home and to the Wednesday-group. Potluck at my place, next time! Tack också till Susanne Dodillet, Rune Romhed och Andreas Ottemo för kommentarer på mitt manus och för korrekturläsning. Tack Mattias Nylund, Girma Berhanu och Michael Hansen för suveräna inspel, även denna gång. Bertil Gustafsson, utan dig hade denna avhandling aldrig blivit skriven. På sätt och vis är den nästan din. Tack!

Till sist, min enastående, underbara familj, tack för ert tålamod och stöd i allt. Fabian, tack för din hjälp med transkription och för att jag fick följa dig under ditt gymnasieval. Det var ovärderligt, och jag är omätligt stolt över den kloke och modige unge man som du blivit under dessa år. Rasmus, tack för att jag fick låna din datorskärm, tack för din enorma kunskapsörst och för att du är precis den du är! Elsa, tack för att du orkar vänta på mig. Nu är jag snart den ponnypappa du längtat efter så länge. Tinna, du är mitt allt, tillsammans med dig är jag aldrig ensam. Jag älskar dig av hela mitt hjärta!

Röd, den 1:a april 2017

Prolog

Det är viktigt att sticka ut. Vi har roliga aktiviteter här i vår monter – våra elever har gjort en tävling, så att du kan vinna biobiljetter. Så vi har delat ut biobiljetter då och då. Dessutom är vi mycket glada. På JB är vi mycket glada.

(Anders, lärare, gymnasiemässa 2010-10-19)

Dagens unga är födda och uppvuxna i en värld där alla typer av marknader – vare sig det är aktiemarknader, loppmarknader eller utbildningsmarknader – framstår som något självklart. Få höjer på ögonbrynen när man talar om skolor som företag, kunskaper som varor eller elever som kunder. Citatet ovan är från Anders, lärare vid JB-utbildning¹ – en av de många skolor som annonserar sina program för blivande elever vid den årliga gymnasiemässan i Göteborg. Här formulerar han vikten av synlighet, glädje och lockbeten för att nå fram till de nya gymnasieelever, eller om man så vill – kunder – som är nödvändiga för att förstärka skolans varumärke, samt upprätthålla och potentiellt öka skolans elevantal och därmed dess marknadsandelar.

Jag inleder med att citera Anders från JB-gymnasiet för att illustrera den problematik som ligger till grund för avhandlingen: ett försök att förstå och att problematisera de principiella grunder på vilka gymnasievalet organiseras och genomförs som en marknad och hur bestämda elevsubjekt skapas som en effekt av dessa principer. Denna problematik kommer att utvecklas nedan, men först något om bakgrunden till marknadsstyrningen av skolan.

Idén om att organisera utbildning i Sverige som en marknad blev tongivande under 1980-talet och har sedan dess spelat en central roll i både politik och pedagogisk praktik (Lundahl & Olson, 2013). Marknadstänkandet inom utbildning formulerades som ett hopp om en bättre framtid; en investering i kvalitet och effektivitet för landet Sverige, men också för det enskilda barnet (Dahlstedt, 2007; Lundahl, Erixon Arreman, Holm & Lundström, 2014). När

¹ JB-utbildning (tidigare John Bauer) spelar en intressant roll i historien om den svenska skolmarknaden på grund av den plötsliga konkursen för JB-gruppen i juni 2013, där cirka 12000 elever i 36 skolor inte hade någon skola att gå till från en dag till nästa. Både staten, som bland annat fick stå för 140 miljoner i lönegarantier och de kommuner som snabbt tvingades ordna ersättningsskolor för eleverna drabbades hårt, och konkursen är ett återkommande exempel i diskussioner om den svenska skolans marknadsiering (se även Lundström & Rönneberg, 2015).

skolval introducerades under tidigt nittiotal manades elever och föräldrar att ”rösta med fötterna” så att en fördjupning av demokratin skulle möjliggöras. Besluten fattades av marknadsorienterade politiker, och när privata aktörer började driva skolor som företag, förväntades dessa skolor öka konkurrensen och stärka hela utbildningssystemets kvalitet (jfr SOU 2014:5, s. 72). Idén om ett aktivt val av skola sågs som ett uttryck för individens frigörelse från dennes sociala bakgrund och därmed kom skolvalen att motiveras utifrån en önskan om ökad social rörlighet (jfr Hultqvist, 2006; SOU 2008:69). Flera forskare hävdar nu att Sverige har ett av de mest avreglerade och marknadsorienterade skolsystemen i världen (Arreman & Holm, 2011; Bunar, 2010; Lundahl & Olson, 2013; Skolverket, 2009). Det senaste decenniet har en rad studier uppmärksammat det fria skolvalet som en central dimension av skolmarknaden både på grundskole- och gymnasienivå (Ambrose, 2017; Bunar, 2010; Forsberg, 2015; Lundahl et al., 2014). Fallande resultat i storskaliga jämförande undersökningar har satt igång en diskussion om skolmarknadens konsekvenser vad det gäller både generella resultatförsämringar och ökade skillnader mellan skolor, kommuner och olika elevgrupper (SOU 2016:38).

Sveriges unika avreglering av skolmarknaden har skapat frågor om hur situationen ser ut för alla barn, ungdomar och föräldrar som idag tvingas orientera sig i och ta ställning till en stor mängd val genom hela utbildningssystemet. Ett särskilt intresse riktas härvidlag mot gymnasievalet: dels för att det antas ha stor betydelse för formande av unga människors identiteter, bildningsgångar och framtidsutsikter, dels för att gymnasiet är den skolform som påverkats mest av marknadsstyrningen (Lundahl et al., 2014). Skolverket (2012, s. 17) uppmärksammar i en kunskapsöversikt behovet av fler studier kring hur olika ungdomar *upplever* själva valprocessen: ”Ett genomgående mönster i den behandlade litteraturen är att gymnasievalet är en mångfacetterad process som ställer krav på ungdomarna att orientera sig som ett slags kunder på en skolmarknad”.

I Sverige finns några speciella platser där skolmarknader iscensätts inför öppen ridå, nämligen de gymnasieässor som årligen arrangeras för varje regional gymnasieässor. På dessa platser, som är marknadsplatser i bokstavig mening, samlas både offentliga och privata gymnasieskolor i utställningshallar över hela landet för att informera och skapa bilder av tänkbara framtider för de drygt hundratusen elever som går i nian det året. Det är bland annat här ungdomarna som omtalas i citatet från Skolverket (2012) ovan, måste orientera sig som ett slags kunder på en skolmarknad. Elever som står

framför vad som också beskrivs som deras livs viktigaste val – sitt gymnasieval (Skolverket, 2012).

Gymnasiemässan kan således ses som ett slags epicentrum, och ett samtidigt konkret och symboliskt uttryck för hur vår tid organiserar skolmarknaden. Det är här som eleverna ska sorteras och matchas – men också konstruera sig själva till framtidens medborgare, arbetskraft och konsumenter. För första gången under elevernas nioåriga skoltid dras en skarp gräns i deras liv. Vissa är ämnade för det ena, andra för det andra, och gymnasiemässan tycks genomkorsad av både synliga och osynliga linjer och gränser som fördelar eleverna till skilda framtider. Logikerna och principerna bakom dessa uppdelningar förefaller ibland dunkla och svåråtkomliga. Vem ska matchas med vem? På vilka grunder? Vad händer med dem som inte hittar rätt, eller kanske inte ens får någon plats på denna resa mot framtiden? På gymnasiemässan sammanfaller många av de förhoppningar som marknaden på skolområdet förmodas ha, som att välinformerade elever kan göra fria och aktiva gymnasieval som förändrar deras liv. Men på mässan synliggörs också en rad farhågor och tvivel om konsekvenserna av marknads "osynliga hand", det vill säga antagandet om att konkurrens och valfrihet på ett magiskt sätt ska allokera resurser på bästa sätt, på ett sätt som anses vara naturligt. Det är på denna skolmarknadsplats som köpare och säljare möts; skolor med sitt utbud av kurser och program, studenter med sina drömmar, preferenser och skolpengar, föräldrar med omsorg för sina barn, studievägledare med sin information och utbildningsrelaterade företag med sina produkter. Gymnasiemässan framstår sammantaget som en hitintills närmast obeforskad arena, där vår tids stora frågor om utbildning tar gestalt (jfr Forsberg, 2015, s. 241). Det är därför också en plats som väcker många stora frågor. Några av dessa vill jag ta mig an i föreliggande avhandling.

Kapitel 1.

Inledning

Denna sammanläggningsavhandling bygger på studier genomförda i två forskningsprojekt² som undersökt hur den politiska styrningen av skolan översätts och hanteras i konkreta skolpraktiker, samt vad styrningen får för konsekvenser för elevers framtidsutsikter. Avhandlingsstudien utforskar framför allt hur gymnasieämnessor iscensätts och hur elever orienterar sig inför sitt gymnasieval. Studien görs mot bakgrund av att utbildning mer generellt kommit att organiseras utifrån marknadens principer,³ vilket bekräftats i forskning under lång tid (se exempelvis Dahlstedt & Trumberg, 2017; Gewirtz, Ball & Bowe, 1995; Whitty & Power, 2000). Således *antar jag att skola och utbildning påverkas och styrs av dessa principer och fokuserar istället på hur det går till* när specifika skolmarknader görs och förhandlas i vardagliga praktiker, samt vilka elevsubjekt som formas och formar sig i dessa processer, med fokus på gymnasievalet. Därtill riktas intresset mot de förutsättningar som gör just dessa praktiker rimliga och fungerande – men också möjliga att problematisera. En genomgående fråga i avhandlingen är alltså vad det är som gör att marknadsstyrningen och gymnasievalet fungerar som det gör i specifika sammanhang. För att besvara denna fråga rör sig min

² Arbetet med denna avhandling är finansierat av Vetenskapsrådets utbildningsvetenskapliga kommitté där två separata projekt har ingått: *Skolresultat och bildningsgångar i det senmoderna samhället* Vetenskapsrådet (dnr 2008-4999), samt *Skolvalsreformernas genomförande och dess långsiktiga konsekvenser för individens sociala rörlighet*, Vetenskapsrådet (dnr 721-2013-2009).

³ Avhandlingens skolmarknadsbegrepp är snarlikt det Forsberg (2015) beskriver utifrån att fyra kriterier ska vara uppfyllda: ”1. Offentliga och enskilda huvudmän ska vara tillåtna, 2. Elever ska ha långtgående rättigheter att välja mellan olika skolhuvudmäns utbildningsutbud, 3. Elevernas val ska avgöra fördelningen av ekonomiska resurser, 4. Företagsekonomiska organisationsprinciper och styrinstrument ska vara införda” (s. 52). Det som ligger i fokus för denna avhandling är hur det andra och fjärde kriteriet iscensätts, artikuleras samt vad de får för konsekvenser för elevers subjektsskapande. Dessa processer benämns i avhandlingen som: marknadsorientering, marknadsisering, marknadsutsättning och marknadsstyrning, vilka är begrepp som betonar olika dimensioner av marknadens ”göranden” på utbildningens område. De principer på vilka dessa göranden baseras kallas för: marknadsprinciper, marknadsliknande och marknadslogiker. Sammanhanget bestämmer vilket begrepp som används.

Kapitel 1. Inledning

studie mellan två diskursanalytiska nivåer: å ena sidan utforskas vissa praktiker som är kopplade till gymnasievalet, å andra sidan undersöks de villkor och antaganden som gör dessa praktiker möjliga och begripliga. Med denna ansats menar jag att det blir möjligt att förstå inte bara hur gymnasievalets nuvarande iscensättning som en marknad stabiliseras, utan också hur den förhandlas och potentiellt förändras som ett resultat av diskursiv kamp (jfr Glynos & Howarth, 2007; Laclau & Mouffe, 2008; Popkewitz, 1998).

Avhandlingen är resultatet av drygt åtta års arbete som successivt justerats, avgränsat och fördjupat dess forskningsintresse, en process som jag kort vill beskriva här. Inledningsvis låg fokus på kategoriseringar av elever och hur dessa kategoriserade sig själva i en mål- och resultat-, samt marknadsstyrd skola, vilket undersöktes med etnografiskt inspirerade fältstudier på en högstadieskola under hösten 2009 och våren 2010. Resultatet av dessa studier presenterades i avhandlingens första artikel (Harling, 2013), där framförallt begrepp lånade från Michel Foucault och Jacques Rancière användes i analysen (Foucault, 2003c, 2008; Rancière, 1991). Denna artikel lyfte fram hur eleverna styrs till att investera i sig själva och hur kategoriseringar bygger på en förklarande logik, där jämlikhet ses som ett mål och inte en praktik. Därefter vände jag blicken mot den gymnasiemässa som eleverna i årskurs nio på den aktuella skolan skulle besöka hösten därpå.

På denna mässa och de två efterföljande, 2011 och 2012, genomfördes fältstudier som fördjupade analysen av kategoriseringar och marknadsstyrning som gjorts i avhandlingens första artikel. Undersökningarna på dessa mässor resulterade i bidrag till ett bokkapitel⁴ där jag analyserade elevernas navigering inför gymnasievalet, hur de anropas och svarar på dessa anrop, samt vilka uppdelningar av eleverna som görs på mässorna, betraktade som marknadsplatser (Harling, Jodahl, Lindblad, Runesdotter & Wärvik, 2015). Den teoretiska ansatsen var snarlik den i artikel ett, och dessa två första studier knöts också samman i min licentiatuppsats som lades fram under våren 2014. Här togs ett större grepp kring subjektsskapande och differentiering i en marknadsstyrd skola och i uppsatsen drevs bland annat tesen att inkluderande praktiker i skolan delar flera grundantaganden med de praktiker som präglas av marknadens funktionssätt och rationalitet.

⁴ Kapitlet med titeln *Pedagogik och postpolitik* kommer fortsättningsvis refereras som artikel två i avhandlingen (Harling et al., 2015).

Kapitel 1. Inledning

I avhandlingens tredje och fjärde artiklar (Harling & Dahlstedt, 2017; Harling, kommande) presenteras resultat som bygger på flera avgränsningar, såväl empiriska som teoretiska, liksom vad gäller mitt forskningsintresse. För det första fick jag viss riktning i mina urval tack vare de ramar och den design som redan var bestämd i projektet jag engagerades i (se fotnot 2) mellan 2015 och 2017. Konsekvenser av skolval i tre medelstora städer skulle undersökas, och jag valde därför ut två klasser i årskurs nio från varje stad, samt respektive gymnasieässa, för att genomföra fokusgruppsintervjuer och fältstudier. För det andra valde jag bort den förhållandevis filosofiska begreppsapparat jag lånat av Rancière, till förmån för mer operativt tillämpbara begrepp hämtade från diskursteoretikerna Jason Glynos och David Howarth (2007) i kombination med några av Foucaults analytiska begrepp. För det tredje gjorde dessa avgränsningar att jag fick en mer sammanhängande empiri och operativt inriktad teori, som hjälpte mig att även avgränsa och formulera analytiska forskningsfrågor vilka dels behandlar iscensättningar och förhandlingar av gymnasieässor och gymnasieval, dels undersöker hur elever blir till subjekt i dessa sammanhang, samt vilka logiker som strukturerar de undersökta praktikerna. Sammantaget innebär denna fokusering att avhandlingen rör sig från det generella till det specifika och från att uttala sig om marknadsstyrning av skolan i allmänhet till att utforska gymnasievalet mot bakgrund av utbildningssystemets marknadsorientering. De två första artiklarna kan således läsas som en orientering och förberedelse för de senare där avhandlingens huvudsakliga kunskapsbidrag återfinns.

Jag vill avslutningsvis motivera avhandlingens ansats och design utifrån två principiella grunder, den första huvudsakligen teoretisk och den andra empirisk. Trots att marknadsisering av utbildning rönt stor uppmärksamhet i forskarvärlden under lång tid återstår en mängd frågor att besvara och nya frågor att ställa. Delvis kan detta förklaras av att de begrepp och teorier som ofta används är sprungna ur en annan tid och inte förmår omfatta den komplexitet som idag utmärker skolmarknaden. Exempelvis skriver Lisbeth Lundahl:

Denna genomgripande förändring av de grundläggande strukturerna och karaktären hos utbildning och skolgång kräver en översyn och utveckling av våra teoretiska verktyg. Vi måste konceptualisera och teoretisera dynamiken i privatiseringen av utbildning för att bättre förstå funktionerna och effekterna av skolmarknaden. I hög grad

saknas en sådan förståelse fortfarande (jfr Ball, s. 2007, s. 15) (Lundahl, 2012, s. 218-219).⁵

Mitt andra argument för studien är som sagt empiriskt rotat och handlar om att empirisk forskning om gymnasieämssor med fokus på elever hitintills är så gott som obefintlig. Här finns därför en kunskapslucka att fylla vad gäller såväl hur sådana ämssor organiseras och iscensätts, som vad de innebär för dess besökare (jfr Skolverket, 2012).

Avhandlingens syfte och frågeställningar

Mot ovanstående bakgrund är avhandlingens övergripande syfte att analysera innebörder i och effekter av marknadslänkande praktiker i den svenska skolan, med ett särskilt fokus på hur gymnasievalet iscensätts och förhandlas. Mer specifikt syftar studien till att analysera hur elever formas och formar sig till subjekt under övergången från grund- till gymnasieskola på fyra regionala skolmarknader. Syftet görs operativt genom följande forskningsfrågor, där de två första är mer empiriskt orienterade mot praktiker och de två sista riktar sig mot de antaganden och principer som gör praktikerna rimliga och meningsfulla:

- Hur iscensätts och artikuleras nuet och framtiden på sex regionala gymnasieämssor⁶?
- Hur blir elever till subjekt i samband med gymnasievalet på de skolor och ämssor som undersökts?
- Vilka logiker strukturerar elevernas meningsskapande om nuet och framtiden?
- Hur konstitueras, legitimeras och utmanas de undersökta skolpraktikerna i relation till dessa logiker?

⁵ Detta, och alla påföljande citat på engelska är översatta av mig.

⁶ De gymnasieämssor som ingår i undersökningen är alltså sex, varav tre arrangerades i en storstad mellan 2010-2012 och tre i tre olika mellanstora städer under 2015. Dessa sex ämssor ingår i de fyra regionala skolmarknader där studien genomförts.

Avhandlingens disposition

Denna avhandling⁷ innehåller sex kapitel som utgör en kappa och därefter fyra artiklar. I det första kapitlet har avhandlingens problemområde och problematik, samt syfte och frågeställningar presenterats. I det andra kapitlet beskriver jag studiens bakgrund och forskningsfält samt resonerar om mina kunskapsanspråk relativt dessa fält. I det tredje kapitlet presenteras avhandlingens teoretiska utgångspunkter och några viktiga begrepp och i det fjärde kapitlet de metodologiska överväganden som gjorts, samt studiens design. I avhandlingens femte kapitel presenteras sammanfattningar av avhandlingens artiklar och i det sjätte och sista kapitlet sammanfattar jag och diskuterar mina resultat, samt studiens kunskapsbidrag och dess relevans för samtidens skoldebatt.

⁷ Vissa avsnitt i den här avhandlingen har tidigare publicerats i min licentiatuppsats (Harling, 2014). Det gäller främst delar av kapitel 2, 3 och 4 (på engelska), liksom artikel ett och två. I avhandlingsarbetets senare del (artikel 3 och 4, samt denna kappa) har de tidigare resultaten betraktats som en orientering och utgångspunkt som här har fördjupats och preciserats med ett fokus på gymnasieval.

Kapitel 2.

Studiens bakgrund och forskningsfält

Följande forskningsgenomgång är indelad i två delvis överlappande delar. Den första hanterar studier om omstrukturering och marknadsiering inom utbildning, samt skolval med särskilt fokus på gymnasieval. Den andra delen presenterar forskning om subjektivering inom ramen för skolans dagliga verksamhet. I slutet kommer jag att sammanfatta relevansen av genomgången i relation till min egen undersökning och försöka identifiera var min avhandling kan karva ut ett utrymme och existensberättigande, alltså dess potentiella forskningsbidrag. Genomgången är fokuserad och organiserad kring studiens intresse för subjektivering i förhållande till marknadsierings- och styrningsprocesser i skolans och i synnerhet gymnasiets värld. Jag kommer att röra mig mellan internationella och svenska studier och presentera ett forskningsområde med många lager, underliggande antaganden och ibland motsatta ståndpunkter. Dock ligger tyngdpunkten i urvalet, i synnerhet i den första delen som behandlar omstrukturering och marknadsiering, på svenska studier. Detta motiveras dels utifrån en nödvändig avgränsning, dels utifrån att läsaren därmed får en viss orientering i det empiriska fält som avhandlingen rör sig inom. I den första delen lyfter jag således fram forskning som undersöker olika aspekter av marknadsiering i utbildning, t.ex. vad en tilltagande konkurrens inneburit för skolans vardagsarbete, eller vad skolval fått för effekter för segregering. Jag kommer i slutet av genomgångens första tema om marknadsiering också redogöra för det mer avgränsade forskningsfält som denna avhandling söker inplacering i. Här möter vi därför några studier som undersöker subjektiveringsprocesser i samband med gymnasievalet.

Den andra delen av kapitlet vägleder läsaren till relevant forskning om subjektivering, men också till forskning som använder begrepp och teorier som ligger nära utgångspunkter och analysformer för min egen studie. I detta avsnitt kommer jag att referera forskning som ofta utgår från att kunskap och makt bör betraktas som sammanflätat då man vill undersöka hur individer formas i givna sammanhang (jfr Foucault, 1980). Därför är det också min ambition att resonera om forskningen som presenteras här som en intern del av de problem som studeras i avhandlingen. Detta betyder att de spänningar och konflikter som undersöks i avhandlingens empiriska artiklar också

speglas i forskningen kring dessa frågor, vilket i sin tur kan få återverkningar på (den faktiska) praktiken. En viktig aspekt av dessa spänningar inom forskningen kan uppmärksammas dels genom att fokusera på begreppsanvändning, dels genom att synliggöra forskningens ontologiska och epistemologiska utgångspunkter, samt genom att ta fasta på hur forskningen formulerat sina studieobjekt. Därför är min kartläggning och presentation av forskningsfältet organiserat efter dessa principer. De vetenskapliga positionerna och argumenten som presenteras är varken långa eller uttömmande i förhållande till mängden av studier inom området. Jag kommer att lyfta fram ofta citerade studier i relevanta databaser och sammanfatta viktiga bidrag till forskningsdiskursen för mitt studieobjekt som är de *sociala praktiker* och *subjektpositioner* som formas i marknadsliknande skolsammanhang och i synnerhet i relation till gymnasievalet.

Omstrukturering och marknadsisering inom utbildning

Det svenska utbildningssystemet har som nämnts i inledningen omstrukturerats och marknadsanpassats i hög takt och med omfattande konsekvenser. I dag kan man med fog påstå att denna anpassning förändrat villkoren så mycket att i princip alla som på något sätt berörs av den svenska skolan påverkas (Lundström & Rönnberg, 2015). Omstruktureringen av utbildningssystemet, som en del av en mer generell välfärdsomvandling, har studerats under en lång tid och spänner över en mängd olika perspektiv och discipliner. Forskningen har ofta fokuserat på förändringar i policy och reformernas rationalitet (se t.ex. Lindensjö & Lundgren, 2000; Wahlström, 2009; Whitty & Power, 2000), men det har också gjorts många kritiska etnografiska studier av omstrukturering och marknadsisering i skolsystemet, inte sällan i kombination med policyanalyser (se t.ex. Apple 2006; Ball, 1998, 2003; Beach, Gordon & Lahelma, 2003; Kallstenius, 2010; Lund, 2006). Argument för avreglering och införandet av marknadsprinciper i skolan artikulerades som en kritik av det man antog vara en ineffektiv, centralistisk och omnipotent stat som dominerade flera västerländska samhällen under den senare delen av nittonhundratalet. Som svar på kritiken av denna universalism, centralism och sociala ingenjörskonst växte från 70-talets ekonomiska kriser och framåt, krav på partikularism och decentralisering, som i sin tur drevs på av ekonomins och marknads principer (Lindblad & Wallin, 1993; Lindensjö & Lundgren, 2000).

Dessa genomgripande marknadsreformer ekar av det berömda slagordet ”TINA” – There Is No Alternative – som introducerades av Margaret Thatcher i hennes nyliberala kampanj i slutet av 70-talet och början av 80-talet (Rizvi, 2004). Berlinmuren föll 1989, och när den nyliberale statsvetaren Francis Fukuyama strax efter detta utropar ”historiens slut”, då kapitalismen som samhällssystem av honom anses vara ohotat, kopplar nyliberalismen ett starkt grepp om många av världens regeringar, vilket påverkar inte minst utbildningspolitiken bland annat i form av avreglering och privatisering (Ball, 1998; Brown, 2015; Friedman, 1997; Fukuyama & Andræ, 1992).

Stephen Ball är förmodligen den forskare som publicerat mest kring utbildningens omstrukturering, privatisering och marknadsisering, samt inte minst om skolvalets roll i dessa processer (van Zanten & Kosunen, 2013). Han har bland annat beskrivit centrala dimensioner av omstruktureringen som ”performativitetens terror”, vilket fullständigt omformar synen på och villkoren för lärande och kunskap. Dessutom menar Ball (2003) att den performativa regimen som sprids via policy inte bara förändrar skolan som organisation utan också vad det innebär att vara lärare, då synen på sig själv och andra formas med marknaden och företaget som förlaga.

Vad som händer är en genomgripande förändring av en grundläggande uppsättning regler som styr produktion av diskurser och kunskapsvillkor under en sammanhängande period. Detta konstituerar en kulturell helhet eller multidimensionell regularitet, en ny ”tingens ordning”, en ny uppsättning villkor för möjliga sociala relationer (Ball, 2007 s. 185).

Lisbeth Lundahl, som i flera studier tagit intryck av Balls forskning beskriver hur Sverige genomgick tre övergripande faser av utbildningsreformer från slutet av 70-talet och framåt: först med principen om decentralisering som dominerar under 80-talet, en andra fas på 90-talet som bygger på nyliberala marknadsprinciper för konkurrens och valfrihet, följt av en tredje fas i början av 00-talet då larm om ojämlikhet mellan skolor och skilda elevkategorier, samt sjunkande skolresultat på en generell nivå, bidragit till en partiell återcentralisering som kännetecknas av ansvarighet och New Public Manage-

ment⁸ (Lundahl, 2005, 2008; jfr också Carlbaum, 2012 som gör en snarlik periodisering med fokus på gymnasieskolan).

Flera forskare hävdar som tidigare nämnts att Sverige sedan nittioalet har förvandlats till det mest avreglerade skolsystemet i världen (Arreman & Holm, 2011; Dahlstedt & Trumberg, 2017; Skolverket, 2009). Centrala argument för avreglering har varit nyliberala idéer om produktion av humankapital; individualisering, valfrihet och självreglering, privatisering, ökad konkurrens och inte minst betoning av individuellt ansvariggörande (Ball, 2007; Gewirtz et al., 1995; Lindblad & Popkewitz, 2004; Lindblad, 2011; Shamir, 2008; Whitty & Power, 2000).

I en svensk utbildningskontext lanserades denna politik med konkurrens, privatisering, ansvar och skolval som vitala komponenter. Marknaden sågs här som en värdeneutral mekanism som skulle förse medborgarna med en effektiv och högkvalitativ utbildning, samt bidra till dess konstanta utveckling (Bergh, 2010; Lundahl et al., 2014, s.51). Dessa principer, allmänt kallade för ”valfrihetsreformerna”⁹ föreslogs således i Sverige från den högerledda regeringen mellan 1991-1994 och genomförs sedan i stor skala av den socialdemokratiska regeringen som följde därpå (Beach & Dovemark, 2011; Lindblad & Wallin, 1993; Lundahl, 2005; Dahlstedt, 2007). De explicita motiven för reformerna var att garantera frihet för föräldrar och elever att välja skola, att öka kostnadseffektiviteten och att vitalisera hela skolsystemet genom en ”stimulerande tävlan” (Lundahl et al., 2014, s. 36), där alla skolor ska konkurrera på likvärdiga villkor. Konkurrens mellan såväl kommunala som fristående skolor som en kvalitetsdrivande mekanism, ses som en bärande idé som lanseras vid denna tid, och som alltjämt lever kvar. Den borgerliga regeringen 2006-2010 skriver i sin proposition för den nu gällande skollagen att genom lagändringarna kommer ”fristående skolor att få stärkta förutsättningar att existera på lika villkor. Det är regeringens uppfattning att detta kommer

⁸ New Public Management (NPM) är ett begrepp som används för att beskriva stora förändringar i välfärdspolitik från 1990-talet och framåt, där affärs- och marknadsliknande principer såsom ansvarighet, beställar-utförar-relationer, decentralisering, kundval och konkurrens importerats till välfärdssektorn, inklusive utbildning (Ball & Youdell, 2008).

⁹ De två mest betydelsefulla reformerna som betonade ökad valfrihet var *Propositionen om valfrihet och fristående skolor* (Prop.1991/1992:95) och *Propositionen om valfrihet i skolan* (Prop.1992/93:4567890).

att förbättra skolväsendet och stimulera till ökad konkurrens mellan olika huvudmän” (Prop. 2009/10:165 s. 239-240).

Tomas Englund och Ann Quennerstedt (2008) har analyserat och kallat den generella omstruktureringen av utbildningspolitik och pedagogisk praktik för ett slags paradigmskifte från ”public good” till ”private good”. Detta innebär en övergång från kollektiva värden och intressen, det vill säga vad utbildning kan göra för samhället, till en betoning på individuella normer. Alltså betonar författarna en privatisering av både mål och medel, liksom själva syftet med den offentliga utbildningen. Ett sådant paradigmskifte menar författarna vidare, innebär också att utbildningens uppdrag att skapa ökad jämlikhet i samhället förändras och en jämlikhetssträvan ersätts med begreppet likvärdighet, som successivt under 80- och 90-talen fylls med innebörder där valfrihet och föräldrarätt betonas (jfr också Dahlstedt, 2007).

På en övergripande nivå menar jag att sex huvuddrag i omstruktureringen av utbildning kan härledas ur forskningen på området: a) *decentralisering*, såsom styrning av utbildning genom centralt definierade mål och lokalt självstyre (Jarl & Rönnberg, 2010; Lindensjö & Lundgren, 2000) b) *kommodifiering*, det vill säga, i linje med ekonomisk rationalitet behandlas individer, utbildning och kunskap som varor och kan som sådana framställas, handlas och ges ett värde på utbildningens marknad (Ball, 2003, 2007; Beach & Dovemark, 2005, Dahlstedt, 2007) c) *konkurrens* mellan aktörer, dvs. både mellan individer som elever eller personal, och mellan skolor vilket syftar till att öka effektiviteten och kvaliteten (Ball & Youdell, 2008; Beach & Dovemark 2011; Fredriksson, 2010; Lund, 2006) d) *privatisering*, det vill säga införandet av egenintresse, kalkyler baserade på privat avkastning och en internationellt unik möjlighet för privata företag att skapa vinster genom att äga och handla med skolor som handelsvaror (Arreman & Holm, 2011; Ball & Youdell, 2008; Beach & Dovemark 2011; Lunneblad 2010); e) *ansvarsutkrävande (engelska: accountability)*, såsom mätning och ständig utvärdering, dvs. standardiserade tester och självvärdering för att säkerställa goda prestationer, kvalitet och förbättring av enskilda aktörer samt av skolor som organisationer (Grek et al., 2009; Power, 1997; Wahlström 2009); f) *valfrihet*, det vill säga den grundläggande styrningen som görs av förgivettaget självständiga individer som väljer utifrån individuella preferenser och privat intresse och som i sin tur förväntas förbättra såväl demokrati, delaktighet och effektivitet och utbildningskvalitet rent generellt (Englund, 1996; Hyrén, 2015; Lund, 2006).

Konsekvenserna av valfrihetsreformerna kan delas in i tre delar: för samhället, för skolor och för individer. Flera forskare har betonat de segregrande effekter reformerna har haft och som de kommer att ha ännu mer i framtiden. För samhället som helhet är ett identifierat hot en avtagande social sammanhållning och cementering av sociala hierarkier (Englund, 1996; Lindensjö & Lundgren, 2000) vilket intensifieras av att dominerande och inkluderade grupper ges ökade möjligheter att utöva makt över de dominerade och exkluderade. För att marknaden på skolans område ska fungera enligt de nyliberala principerna menar Connell (2013) att ett system av vinnare och förlorare etableras, som i sin tur måste legitimeras av konkurrens mellan såväl elever som mellan skolor och hela utbildningsystem. Konstanta resultatmätningar, informations- och rankingsystem¹⁰ växer därför fram som en viktig del av en marknadsliknande utbildning – informationssystem på vars bas utbildningens ”kunder” förutsätts kunna göra val baserade på preferenser (jfr Puaca, 2013). I informationen synliggörs förlorarna som antas ha gjort fel val, vilket i enlighet med marknadens principer legitimerar systemets övergripande logik (Beach & Dovemark, 2011; jfr Ozga, 2009). Här noteras också en ökande samhällelig differentiering och homogenisering som följer av att valfrihet och konkurrens ställer grupper mot varandra och där dessa delas upp enligt en ”lika söker lika”-princip (Dovemark & Holm, 2015). Skolor ställs alltså inför nya uppgifter som konstanta utvärderingar och jämförelser. Eftersom alla skolor, såväl fristående som kommunala, tävlar om att eleverna ska söka deras skola, är pressen att ”leverera” hård när det gäller elevernas resultat på standardiserade tester, men även när det gäller ekonomisk effektivitet och vinst (Ball, 2007, 2003; Lubienski, 2005; Lundahl et al., 2014). Skolorna är också tvungna att följa imperativet att ”profilera” eller bygga sitt ”varumärke” för att konkurrera framgångsrikt på marknaden (Forsberg, 2015; Johansson & Lindgren, 2010; Kallstenius, 2010; Lundahl et al., 2014; Palme, 2008; Skolverket, 2013).

Lärare i vissa skolor rapporteras känna trycket att godkänna tveksamt presterande elever för att skolans rykte inte ska bli lidande (Wyndhamn,

¹⁰ Exempel på dessa utvärderingar är: PISA-undersökningen (Programme for International Student Assessment) som genomförs av ett sextiotal länder vart tredje år och rankar utbildningssystem, Lärarförbundets årliga rankinglista som rankar bästa skolkommun, eller kommunala utvärderingsinstrument som exempelvis ”Balansen” där medborgarnas upplevda service rapporteras (jfr Runesdotter, Wärvik, Andersson & Harling, 2016).

2013). Slutligen är en konsekvens av omstruktureringen en minskad social rörlighet. Betydelsen av en elevs sociala bakgrund ökar och tröskeln för goda livschanser för de elever som saknar välutbildade föräldrar blir högre, vilket ger sämre möjligheter till sociala karriärer och klassresor (Bunar, 2010; Skolverket, 2009; se även Trondman, 1994).

Marknadisering, gymnasieval och identitet

Den generella omstruktureringen av utbildningsväsendet har fått störst genomslag i svenska gymnasieskolor. Här är skolmarknaden och den ”edubusiness” (jfr Ball, 2007) som följt i dess spår väl etablerad. Efter decennier av en sammanhållen organisation med en gemensam bas för teoretiska och yrkesinriktade program som båda gav högskolebehörighet, lanserades genomgripande reformer av alliansregeringen 2006-2014 i propositionen *Högre krav och kvalitet i den nya gymnasieskolan* (Prop. 2008/09:199), vilket ledde fram till en ny läroplan under 2011, med namnet *Läroplan, examensmål och gymnasiegemensamma ämnen för gymnasieskola 2011 – Gy-11*. I den nya utbildningspolitiken underströks den nyliberala och neokonservativa agendan ytterligare (Carlbaum, 2012; Forsberg, 2008; Lundahl, 2008) och olika livsvägar för olika samhällsgrupper tog gestalt, vilka än mer än tidigare skulle realiseras genom fria val, baserade på olika ”intressen” eller ”lämplighet” (jfr också Puaca, 2013). Dessutom betonades i den nya läroplanen gymnasiets anpassning och underordning i förhållande till arbetsmarknadens intressen, vilket till exempel illustreras av ett starkt fokus på ”anställningsbarhet” och anpassning till kunskap som efterfrågas av företag (Börjesson, 2016; Carlbaum, 2012; Nylund, 2010; Terning, 2016).

Stefan Lund (2006) har undersökt studenters valrationaliteter på en lokal gymnasieemarknad med hjälp av Jürgen Habermas deliberativa teori som bas och med Faircloughs kritiska diskursanalys som analytisk apparat. Resultaten visar att elevernas valrationaliteter kan förstås som antingen yrkesorienterade, karriärorienterade eller konsumtionsinriktade, som alla inramas av en marknadsskildring där mening skapas enligt en nyttomaximerande princip. Han hävdar att:

Den institutionellt underordnade integrations- och differentieringsprocessen visar att utbildningsvalen inom gymnasieutbildningen sker på olikartade grunder och att detta missgynnar vissa elever. Avhandlingsstudien kan tillsammans med andra internationella studier bland

Kapitel 2. Studiens bakgrund och forskningsfält

annat peka på att studenter som saknar studietraditioner inom familjen missgynnas av en ökad valfrihet (Lund, 2006, s.212).

Dessutom visar Lunds resultat att en konsekvens av den avreglerade gymnasieskolan är att segregeringen mellan rika och fattiga grupper ökar när mer ansvar för val åläggs enskilda elever (jfr också Forsberg, 2008). Mikael Palme (2008) använder en annan teoretisk inramning för sin studie, men finner liknande resultat. Han gör en Pierre Bourdieu-inspirerad undersökning av förhållandet mellan habitus, gymnasieval och föreställningar om skolkarriär. Genom att analysera symboliska värden som synliggörs på gymnasiernas webbplatser, hävdar han, med hjälp av Basil Bernsteins begrepp klassificering och Mats Rosengrens begrepp topoi, att skolval, konkurrens och marknadsreformer har lett till en ökande betydelse av ett legitimt kulturellt kapital hos både skolor och elever. För att attrahera de bästa eleverna måste skolorna signalera de kunskaper och färdigheter som anses ha ett högt legitimt kulturellt kapital. Samtidigt tenderar eleverna att använda dessa symboliska resurser för att definiera sitt genus och sin sociala klass, åtskillnad, samt identitet¹¹ (jfr också Lidström et al., 2014 och Sandell, 2007).

Ett Bourdieuinspirerat grepp tar också Håkan Forsberg (2015) i sin avhandling *Kampen om eleverna - gymnasiefältet och skolmarknadens framväxt i Stockholm 1987-2011*. Syftet är som titeln anger att undersöka en regional skolmarknads framväxt, men också att studera dess samband med skolornas och sociala gruppers strategier på denna marknad. Avhandlingen kombinerar kvantitativa och kvalitativa metoder och kommer till slutsatsen att den ordnade marknadens¹² framväxt inneburit att nya mekanismer för introduktion och omfördelning av tillgångar inom utbildningsfältet etablerats, vilket dock inte på en grundläggande nivå förändrat själva fältets struktur och sociala differentiering. Att skolor under den studerade perioden blivit företag som

¹¹ Värt att notera är att både Lund (2006), Sandell (2007) och Palme (2008) gjort sina studier av gymnasieval innan den senaste gymnasiereformen (Gy-11) vilket ställer frågor om huruvida deras resultat fortfarande är giltiga. Jag återvänder till frågan i diskussionskapitlet.

¹² Forsberg (2015) för också ett för avhandlingen relevant resonemang om marknadsbegreppet, där han bland annat konstaterar att skolmarknaden definieras av en mängd aktörer, till exempel skolorna med olika strategier för att rekrytera elever, elever och föräldrar som värderar vad utbildarna kan ge, samt inte minst staten som reglerar både utbud och vilka värden som knyts till olika delar av detta utbud (s. 252-253).

kan köpas och säljas; att ett kundförhållande mellan skolor och familjer har etablerats och att skolor numera måste förhålla sig till den geografiska platsen som en tillgång eller brist har bland annat kommit att "... ytterligare dölja de underliggande trögföränderliga sociala dominansförhållandena" (s. 260). Forsberg pekar i sina analyser på hur de olika skolkategorierna elitskolor, marknadsorienterade och marknadsutsatta skolor, påverkas i olika grad av de nya spelregler som marknaden introducerat, men också att de beroende på sin styrkeposition kunde agera på olika sätt relativt marknadseringens villkor. Medan de marknadsutsatta skolorna och marknadsorienterade skolorna arbetade hårt med olika överlevnadsstrategier givet en ökande konkurrens, kunde elitskolorna "... värna om en bildningsorienterad skolverksamhet för de kapitalstarka eleverna" (s. 252). På motsvarande sätt agerade också olika elevgrupper med skilda strategier beroende på dess tillgångar i form av erkända symboliska kapital. Sammantaget menar Forsberg att studien bekräftar att föreställningen om den meritokratiska utbildningen¹³ är en myt och att marknadseringen ytterligare förstärkt sociala hierarkier genom att framställa den sociala stratifieringen som ett resultat av konsumenters fria val (se också Anna Ambrose (2017), som formulerar en snarlik kritik av valfrihetens och marknadsmekanismernas konsekvenser i samband med skolval till grundskolan).

Anders Trumberg (2011) undersöker förhållandet mellan lokala anpassningar av skolvalspolitik och skolans segregering utifrån ett Bourdieuinspireerat och ett "tidsrums"-teoretiskt ramverk, där elevers transformering av symboliska kapital görs synliga i både en rumslig dimension och över tid. Genom att kombinera statistiska metoder och intervjumetoder analyserar han longitudinellt hur elevernas skolval i grundskolan speglar skolans sammansättning när det gäller etniska och socioekonomiska bakgrunder. Hans resultat visar att skolsegregationen ökar över den studerade perioden (90-talet till 00-talet), främst utifrån etnicitet, och att denna effekt delvis kan förklaras av skolvalet. Genom att analysera reproduktionsstrategier för grupper med starkt ekono-

¹³ Idén om meritokrati är komplex men samtidigt grundläggande för moderna samhälls- och utbildningssystem. Den innebär förenklat att samhället ska organiseras så att de eftersträvansvärda positionerna och politisk makt fördelas på grundval av formella meriter, till exempel från utbildningssystemet. Begreppet lanserades av Michael Young (1958) i en satirisk dystopi där forna tiders klasshierarkier ersätts av en "modern" meritokrati, men där samma hierarkier består (jfr Berner, Callewaert & Silberbrandt, 1977).

miskt och kulturellt kapital menar Trumberg att valfrihet och geografisk rörlighet kan betraktas som en verklig möjlighet i första hand för privilegierade grupper. Snarlika resultat presenteras av Eva Andersson, John Östh och Bo Malmberg (2010) som också visar på dominerande processer av ”white flight”, alltså den ökande tendensen att infödda svenska familjer ”flyr” eller flyttar från skolor där en hög andel av eleverna har invandrarbakgrund, med en ökande social och ekonomisk segregering som följd av skolvalet. Även om såväl Trumberg (2011) som Andersson et al. (2010) och Ambrose (2017) undersöker skolvalsprocesser på grundskolan menar jag att deras resultat har bäring på min studie. Sådillvida menar jag att de synliggör vilka logiker som gör sig gällande när elever och deras föräldrar står inför ett viktigt framtidsval på en konkurrensutsatt skolmarknad, samt vilka konsekvenser detta kan få, bland annat i termer av segregering.

Den förmodligen mest omfattande undersökningen som studerat samtidens gymnasieutbildning i relation till de förutsättningar som valfrihetsreformerna skapat är projektet *Gymnasiet som marknad*. Projektet har bl.a. resulterat i en mängd artiklar (se exempelvis Holm, 2013; Lidström et al., 2014; Lundahl et al., 2013, 2014) och är slutredovisat i en bok med titeln *Gymnasiet som marknad* (Lundahl et al., 2014). Här beskrivs den historiska bakgrunden till valfrihetsreformerna och dess genomslag i såväl ett offentligt samtal om skolan, som i utvecklingen av den svenska skolmarknaden i gymnasiets dagliga praktiker. Utifrån empiriska studier av ett sextiotal kommuner och cirka 110 gymnasieskolor diskuteras marknadiseringens konsekvenser och hur den uppfattas av systemets aktörer. En kombination av nyinstitutionell teori och utbildningssociologen Basil Bernsteins begrepp kring t.ex. pedagogiska identiteter, används för analysen i den brett upplagda undersökningen. Vad gäller empiriskt fokus ligger således denna undersökning nära föreliggande avhandling, framför allt vad det gäller att undersöka hur marknadisering iscensätts i konkreta praktiker och artikuleras av dess aktörer. Forskarna beskriver i boken bland annat hur friskolemarknaden har expanderat på gymnasieområdet från början av 2000-talet och framåt. I dag går ungefär var fjärde elev i en friskola¹⁴ och 86 procent av dessa drivs som aktiebolag. De fyra största av

¹⁴ I likhet med Molander (2017) menar jag att termen friskola är problematisk, av såväl deskriptiva som ideologiska skäl. I en fotnot skriver Molander: ”Termen friskola är vald i politiskt-strategiskt syfte att framställa andra skolor som ofria, och här används därför den neutralare termen privat skola” (s. 93).

dessa bolag¹⁵ under åren 2011-2012 kartläggs i boken och problematiseras utifrån frågor om vinstgenerering, begränsad insyn och huruvida skolor är en business som andra. Forskarna är dock noga med att betona hur skolmarknaden¹⁶ påverkar hela skolsektorn i och med konkurrensen om eleverna och därför analyseras också marknadens konsekvenser för såväl fristående som kommunala skolor (jfr också Bunar, 2013).

En inte oväsentlig konsekvens handlar om vad det innebär att skolorna måste marknadsföras och saluföras för att rekrytera nya elever. Lundahl et al. (2014) betonar hur mycket arbete och resurser skolorna lägger på marknadsföring, där 85 procent av skolornas företrädare i studien säger sig arbeta aktivt med detta, oavsett hur konkurrensutsatt skolan är (a.a., s. 113). Allt från öppna hus, trycksaker och internetreklam används för att nå ut, såväl som gymnasiemässor, direktutskick och grundskolebesök (a.a., s. 116). Dessutom lyfter såväl elever som rektorer, studie- och yrkesvägledare samt lärare i studien fram hur marknadsiseringen på ett grundläggande sätt har påverkat det vardagliga arbetet i skolan. Det kan gälla hur arbetsuppgifterna inkluderar marknadsföring eller en ökad kundorientering, vilket uppfattas som dilemman av t.ex. lärare som upplever en press att skapa nöjda elever med höga betyg för att öka skolans attraktivitet (a.a., s. 249). Men det kan också handla om hur elever upplever en ”möjlighetsstress” i samband med gymnasievalet, som inkluderar frustration, inte bara över valet som formar arbetslivet utan också inför existentiella frågor om identitet och framtidstro. Vissa elever tycks inneslutas och andra uteslutas genom sitt gymnasieval. Här pekar forskarna i boken på ”[...] en subtil mekanism för inkludering och exkludering, ofta kopplat till social klass, kön eller etnisk bakgrund” (a.a., s. 256; jfr också Johansson, 2009).

¹⁵ Dessa var: Academedia, JB Education, Praktiska och Kunskapsskolan (Lundahl et al., 2014 s. 85).

¹⁶ Inledningsvis förs i boken ett principiellt resonemang om marknadsbegreppet. Här menar man att det är mer rättvisande att använda begreppet kvasi-marknad, då utbildningsmarknaden skiljer sig på avgörande områden från mer renodlade marknader, bl.a genom att inte kunna konkurrera med priset, samt att den är politiskt styrd. Dock ligger fokus på konkurrensen om utbildningsuppdrag, varför man konsekvent använder marknadsbegreppet (Lundahl et al., 2014 s. 15). Jag ansluter mig i avhandlingen till denna användning av marknadsbegreppet, också med argumenten att alla marknader i varierande grad är politiskt reglerade och att de kännetecknas av de teoretiska/ideologiska föreställningar om marknaden som formuleras inom t.ex. nationalekonomin.

De aspekter som här kopplas till elevers upplevelser av marknadsiering fördjupas ytterligare av Ann Sofie Holm (2013) och Lena Lidström, Ann Sofie Holm och Ulf Lundström (2014). Här analyseras bland annat hur motiven och elevernas skolvalsstrategier i hög grad sammanhänger med hur exponerade de är för ”urbanitet”, dvs. vilka reella skolvalsmöjligheter som finns. Dessutom lyfter den senare av dessa studier fram hur gymnasievalet styrs och formas av hur undervisning och pedagogisk profil framstår på de tänkbara skolorna, till hur de marknadsför sig, vad viktiga personer i elevens omgivning har för uppfattningar om skolorna och inte minst vilka rykten dessa har, vilket med referens till Ball (2003) kan beskrivas som ”hot knowledge”, skiljt från ”cold knowledge” som kännetecknar den officiella informationen om t.ex. intagningspoäng. Ett viktigt resultat som presenteras är dessutom att både dessa rykten och själva gymnasievalet i sig är villkorat i relation till klass, kön och etnicitet. De etiketter som sätts på skolan gör dem utifrån elevernas perspektiv ”valbara” endast om du tillhör ”rätt” kategori av elev, dvs. om du delar en viss ”stil” och representerar rätt klassade, könade och etnifierade attribut (s. 13) (jfr också Grytnes, 2011 och Sandell, 2007).

Att platsen är av stor betydelse för gymnasievalets villkor visar flera studier. Skillnaderna mellan skolmarknaderna i storstadsregionerna och i mer glesbefolkade regioner är stora och handlar i huvudsak om att storstadsregionerna erbjuder ett större utbud, men också reella möjligheter för elever att resa till och från de olika skolorna (Forsberg, 2015; Lundahl et al., 2014; Olsson, 2016; Thelin; 2014). På mindre orter i glesbygden finns kanske endast en skola och givetvis kan då endast en liten privilegierad grupp göra ett reellt gymnasieval. Vad gäller mellanstora städer och regioner har Bunar (2013) visat att de organiserande principer som gäller för gymnasievalet i större städer, t.ex. betydelsen av en skolas rykte (jfr ”hot knowledge” ovan) också tycks gälla i mellanstora städer. Tendensen är att privilegierade grupper gynnas också på dessa skolmarknader konstaterar Bunar.

Forskning om gymnasieämssor

Empiriska studier av gymnasieämssor är hittills mycket sällsynta, eller rent av obefintliga. Trots att fenomenet funnits i över femton år har forskningen inte gjort några systematiska analyser förutom det som presenteras i föreliggande avhandling. Det finns dock några studier som nämner gymnasieämssornas betydelse för elevernas gymnasieval (Forsberg, 2015; Holm, 2013;

Lundahl et al., 2014) men också att mässorna får betydelse för de gymnasieelever som rekryteras som marknadsförare av skolan (Holm, 2013), samt för gymnasielärares ökade arbetsbörda då organisering och deltagande på mässan läggs till de ordinarie arbetsuppgifterna på skolan (Lundström & Holm, 2011). Arbetet med planering och organisering av mässornas aktiviteter ingår i det Forsberg kallar för gymnasieskolornas ”cykliska marknadsföringsarbete” där en mängd aktörer ingår, såsom: ”Rektorer, gymnasiechefer, lärare, reklambyråer, tryckfirmor, PR-konsulter och marknadsavdelningar på större utbildningskoncerner eller inom kommunal förvaltning” (Forsberg, 2015, s. 218). I arbetet ingår ett löpande arbete med skolans varumärke, benchmarking, dvs. att studera de andra skolornas marknadsföring, att organisera och genomföra annat marknadsföringsarbete, såsom öppet hus, då potentiella elever får besöka skolan, samt att skicka direktreklam och annonsera i en mängd medier (a.a., jfr också Hyrén, 2015).

En av få internationella studier som gjorts av utbildningsmässor presenteras av Noah Sobe och David Boven (2014). De har analyserat det förra sekelskiftets världsutställningar med fokus på hur utbildning iscensattes där. Deras material består av historiska källor som behandlar utställningarnas principer och praktiker, vilka styrde hur dessa kom att utformas och genomföras. Ett argument som framförs i artikeln och som är av intresse för min studie är att utställningarna (som till viss del kan jämföras med gymnasie-mässor), kan ses som system för ansvarighet (systems of accountability), där utbildningssystem exponeras och jämförs. Författarna menar vidare att en speciell ”utställningskultur” [”exhibitionary culture”] växte fram i samband med världsutställningarna som formade ”... en arena präglad av prestation och konkurrens om och av sig själv” (s. 10). Detta resonemang påminner mycket om det som både Ball (2007) och Lundahl et al., (2014) beskriver som att man skapat en ”marknad av marknaden” (s. 117), dvs. att företag och andra aktörer använder gymnasievalet och inte minst gymnasie-mässan för att exponera sig och visa upp sina produkter (t.ex. websidor för jämförelser och rankingar av olika skolor och program). Att gymnasie-mässorna har betydelse för skolornas aktörer och för hur utbildning organiseras är alltså konstaterat i forskning, men *vilka* dessa betydelser är och *hur de iscensätts* är fortfarande förhållandevis oklart.

Med få undantag har de studier som presenterats ovan delat en kritisk hållning gentemot de aspekter av omstrukturering och reformer som övergripande kan beskrivas som en marknadisering av utbildning generellt och av

gymnasieutbildning i synnerhet. En del forskning bygger på teorier om social klass och dominans och pekar (ibland) på hegemoniska former av nyliberalism som en viktig förklaring till ökad exkludering, ojämlikhet och segregering. Den ökade betydelsen av social bakgrund har äventyrat både social sammanhållning och social rörlighet, samt skapat en djup klyfta mellan vinnare och förlorare. På så vis har valfrihet kommit att bli en språngbräda för gynnade grupper, vilket har intensifierat pressen på de missgynnade. Mot denna bakgrund kommer jag nu rikta mig mot studier som utgått från Foucaults begreppsapparat i analyser av omstrukturering och marknadisering på utbildningens område.

Skolmarknad som styrning

Här presenterar jag studier som har undersökt omstruktureringen i svensk utbildning med teoretiska utgångspunkter hämtade hos Foucault, alltså med ett fokus på relationer mellan makt, kunskap och subjekt. Perspektivet är angeläget givet min egen studies fokus på marknadisering, skolval och subjektivering, eftersom det innebär en viss omorientering från fokus på dominans och repressiv makt, till att styra och reglera individers beteenden (engelska: *the conduct of conduct*) (Foucault, 2003c). Centralt i många utbildningsstudier inspirerade av Foucault är begreppet styrningsmentalitet (engelska: *governmentality*), vilket beskriver en typ av maktutövning i moderna samhällen som både är finmaskig, vidgad och utspridd, samt förutsätter att den som styrs upplever sig själv som fri. Makten bygger på en särskild inställning till frihet där samhället styrs, regleras och ordnas genom produktiva och nyttiga individers reglerade val, vars kapaciteter erkänns och bejakas (Olssen, 2006; Rose, 1999). Denna indirekta maktutövning ersätter inte andra former av makt (t.ex. en disciplinerande makt), utan den verkar parallellt, men anses bli allt viktigare i takt med att liberala föreställningar om människa och samhälle växer sig starkare¹⁷ (Foucault, 2008; Hultqvist & Petersson, 1995, s. 25-32).

Internationellt har ett stort antal forskare använt begreppet styrningsmentalitet för att analysera omstrukturering, valfrihets- och marknadsreformer inom utbildning (se t.ex. Brennan & Popkewitz, 1998; Fejes & Nicoll, 2008; Peters, Besley, Olssen, Maurer & Weber, 2009; Simons & Masschelein,

¹⁷ Se också avsnittet om styrningsmentalitet i teorikapitlet.

2006). I linje med Foucaults intresse för subjektiveringens relation till frihet och hur både det mänskliga subjektet och samhället görs till problem för styrning, har till exempel, Ball (2007) och Simons (2006) analyserat den dubbla funktionen i styrningsmentalitet, det vill säga att samtidigt individualisera och totalisera. Denna dubbla styrning har format både befolkningen och individen genom att såväl normer som teknologier befrämjat en produktiv och nyttig individ som inkorporerar samhälleliga ideal i sitt arbete med sig själv. Styrningsmentaliteten innebär att få individerna att vilja det rätta, att ha rätt inställning (jfr Foucault, 2003a; Nilsson, 2008 s. 128). Att analysera omstrukturering, marknadsisering och gymnasieval med begrepp som styrningsmentalitet innebär således ett nytänkande och re-kategorisering av makt från repressiv till produktiv, i så motto att den producerar subjektivitet, både kollektivt och individuellt, genom att sammanföra allmän etik och självteknik vilket får såväl grupper som enskilda att ta större ansvar. Marknadens, ekonomins och företagets logiker och praktiker ses i styrningsmentalitetens makt-konfiguration som modell för individens relation till sig själv och till andra, liksom för hur hela samhället bör organiseras (Foucault, 2008).

De pedagogiska dimensionerna av vad det innebär att utveckla ett entreprenöriellt förhållande till individen utvecklas av Masschelein & Simons (2005) i relation till inkluderande undervisning¹⁸ och till samtida föreställningar om utbildningens demokratiska uppdrag. De utvecklar idén om att alla, i dessa ekonomiska tider, förväntas presentera sina kapaciteter i konkurrens med andra. Behov av olika slag ses därför som tillgångar som producerar subjektivitet genom expertisens apparatur. Denna apparatur innehåller förklaringar och åtgärder som är vanligt förekommande i till exempel specialpedagogiska sammanhang. De skriver: ”Därför är skapandet och upprätthållandet av inkludering ett slags permanent oro för styrningen, och därmed ett sätt att hantera ojämlikhet i ett samhälle med entreprenöriella själv”(s. 133). På ett liknande sätt analyserar Ball (2013) hur bedömning, synlighet, och investeringar i t.ex. lågpresterande elever, kan betraktas som en konstruktion av produktiva subjekt (i den mening Foucault kallade ”förmågemaskiner” (engelska: abilities-machines) (s. 105)), det vill säga hur individer görs produktiva, anställningsbara och användbara i det moderna samhället genom att ingå i en kunskapsekonomisk kedja av relationer, där positioner

¹⁸ För en utvecklad kritik av normativa föreställningar om inkludering, exkludering och särskilda behov, se Allan (2007).

och kategorier formas av ett visst vetande om individen och de behov hen har.

Magnus Dahlstedt och Fredrik Hertzberg (2011) betonar hur kunskap och utbildning underordnas ekonomins logik, i sin studie av framväxten av och ett ökat fokus på entreprenörskap inom svensk utbildning. Med hjälp av foucauldianska föreställningar om maktteknologier och självteknologier presenterades diskursen om entreprenörskap som en räddning, avsedd att väcka agens, öppenhet och dynamik, varför författarna betonar den roll entreprenörskap har tagit i utbildning som en doktrin för individens ansvar för lärande och självförvaltning i skolan. Sara Carlbaum (2012) visar i sina analyser av entreprenörskap och synen på företagande i gymnasieskolan att eleverna som framtida medborgare inte bara förväntas kunna starta företag utan framför allt *vilja* göra det (s. 223). Här handlar det om att forma eleverna att ha ett företagsamt förhållande till sig själva och till sin samtid där individuella val och prioriteringar bör göras utifrån vinstmaximerade kalkyler, där självstyrningen ses som investeringar i jaget och framtiden (jfr också Lundahl et al., 2014). För mitt syfte, är detta sätt att analysera ekonomins relation till utbildning mycket meningsfull, eftersom jag undersöker vilka principer som styr och vilka maktrelationer dessa diskurser producerar, i synnerhet i utbildningssammanhang såsom gymnasievalets praktiker, där valfrihet, individens ansvar och inställning till framtiden betonas starkt (jfr Dahlstedt, 2007).

Kenneth Hultqvist och Kenneth Petersson (2000) har presenterat en genealogisk undersökning av hur synen på lärarens roll och på skolning iscensätter hopp om framtiden i sin analys av utbildningspolitik, offentlig debatt och forskning under 1900-talet i Sverige. De historiserar liberala och progressiva föreställningar om frihet och frigörelse, där läraren traditionellt gets en central position. Rädslan för moralisk degeneration eller nationell lågkonjunktur möttes i såväl utbildningspolitiska texter som i forskningsdiskurser med motbilder av skolor och lärare som viktiga medel, vilka måste aktiveras ”nedifrån och upp och självstyrande” (s. 503). Inspirerade av Nicholas Rose, diskuterar Hultqvist och Petersson hur nyliberal styrning producerar, men också förutsätter ett självständigt lärarsubjekt som styr sig själv med särskilda kunskaper och teknologier som frihet och val. Friheten som överordnad princip är paradoxalt alltid villkorad till produktivitet och satt inom moraliska och ekonomiska gränser. Således blir friheten ett sätt att styra styrningen själv, dvs. regler och normer för hur man ska agera på andras handlingar (jfr Foucault, 2003a; se också Popkewitz, Petersson, Olsson & Kowalczyk, 2006).

Kapitel 2. Studiens bakgrund och forskningsfält

Med avsikt att förstå och problematisera hur elev- och lärarsubjekt positionerades i centrala utbildningsreformer från 1948 och framåt i Sverige, analyserar Lena Sjöberg (2011) bl.a policydokument rörande lärarutbildningen. Hon menar att en hegemonisk diskursordning med element som självteknologier och performativa regleringspraktiker konstruerar skolsubjekten ”för-föriskt” och alternativa positioner omöjliggörs. Hon diskuterar också hur styrningsteknologier och diskurser skapar ojämlikhet för lärare och särskilda elevgrupper. I huvudsak samstämmiga resultat presenteras av Carlbaum (2012), som diskuterar de olika betydelser som impliceras av nyliberal styrningsmentalitet i olika elevpopulationer. Ökad marknadsiering och fokus på val innebär att medborgarna positioneras som kunder av utbildning där individen görs ansvarig för att såväl lyckas som misslyckas (se också Olmedo & Wilkins, 2016; Terning, 2016). Anna-Karin Wyndhamn (2013) menar att marknadsekonomiska överväganden påverkar det dagliga livet i klassrum och villkorar elevers tillgängliga subjektspositioner. I en studie som undersökte styrning av högre utbildning, ”flexibelt lärande” och införandet av IKT i skolan undersöker Annika Bergviken-Rensfeldt (2010) subjektivering, styrningsmentalitet och spatialitet, och hon använder dessa begrepp för att denaturalisera indelningar och speciella rumsligheter som produceras inom en liberal rationalitet.

Hur gör skolan människor?

Den här andra delen av forskningsöversikten kommer att gå igenom och diskutera forskning som handlar om hur elever konstrueras och konstruerar sig själva till ”olika sorters människor” i skolans vardagliga arbete med ett särskilt fokus på praktiker som är präglade av valfrihet och marknadens logiker (jfr Ball, 2017; Popkewitz, 2008). Till skillnad från den forskning som refererats i den första delen av forskningsöversikten, där en nyliberal styrningsmentalitet ofta relateras till förändringar i policy, riktar den forskning som presenteras här sökljuset mot hur subjekt formas och formas sig själva i skolans dagliga praktiker. Detta forskningsfält undersöker det Foucault kallar för ”den kapillära makten”, vilken sätter sig i subjektens kroppar och formar deras relation till sig själva och andra (Foucault, 1979, s. 137).

Istället för att arbeta med grova föreställningar om identitet föreslog Foucault (1979) begreppet *subjektivering*, med fokus på hur subjekt är historiskt konstruerade som resultat av flera samverkande krafter. Med detta koncept pekar Foucault på hur mänsklig agens omfattar både att ett subjekt agerar i förhållande till sammanhanget och hur subjektet simultant formas genom de maktrelationer som bestäms diskursivt inom givna kontextuella villkor. En tredje central aspekt av subjektivering gäller hur subjektet historiskt förväntas och ges resurser att arbeta med sig själv, alltså den självdisciplinering som är ett centralt studieobjekt hos Foucault (Foucault, 2003a). Det mest väsentliga med begreppet subjektivering, som jag uppfattar det, är dess dubbla betydelse som ligger i att samtidigt bli till som subjekt genom egen kraft *och* att vara föremål för [be subjected to] samhällelig makt och disciplinering. Tankegången har släktskap med ett begrepp från en av Foucaults lärare, Louis Althusser, som lanserade begreppet *interpellation* (Althusser, 2004). Detta begrepp förklarar hur den enskilde individen interpelleras, eller anropas, genom auktoritära/dominerande ideologier¹⁹ till vissa positioner, som i sin tur erkänns av individen och därmed formas till ett specifikt subjekt.

Inom ramen för foucauldianska analyser anses dessa formande processer vara ”produktiva” i så motto att de producerar subjekt, kunskap och rationalitet, och effektiviteten i processerna kännetecknas av sammanhang där individen uppfattar sig själv som fri. Detta är inte en vardaglig ”frihet” utan

¹⁹ Ideologiska statsapparater (ISAs) - där skolan anses vara den mest kraftfulla (Althusser, 2004).

snarare en viss rationalitet som stödjer och gör vissa subjekt begripliga; som iscensätter sanningar, moral och praktiska riktlinjer för att förbättra människors beteende; och som frammanar den typ av historiskt betingade ”sanningssägande” och moraliska koder som Foucault kallar ”psychagogy”, dvs. en sammankoppling mellan psykologi och pedagogik (Foucault, 2010). De kategorier som till exempel ”identitet” kopplas till i forskning etablerar därmed ett ”system” som gör vissa åtgärder och uppträdanden begripliga och möjliga att jämföra, förbättra och bedöma i förhållande till andra (Popkewitz, 2008).

Subjektivering i en marknadiserad skola

Som diskuterats ovan, är subjektivering ett begrepp som används för att synliggöra den relationella och ibland underordnande, men samtidigt produktiva makten, kopplad till kategorisering, samt hur individen arbetar med sig själv (Foucault, 1979). Med utgångspunkt i Foucaults begrepp och Judith Butlers förfining av subjektivering undersöker Bronwyn Davies (2006) det dagliga livet i samtida (australiensiska) skolor, där makt utövas enligt ekonomiska principer. Hon studerar möten mellan lärare och elever och menar att handlingen att ta upp möjliga subjektpositioner och sedan utföra dem är en dubbel handling av behärskande och underordning, relativt diskursiva krafter. Detta handlande, menar hon är en möjlighet som är ojämnt fördelad i klassrummet och mellan eleverna, en ojämlig möjlighet som förstärks av att eleverna är föremål för ständiga bedömningar av vänner och lärare. Rädslan för att bli ”objekta”, dvs. bortstötta eller obegripliga subjekt – vilket regleras genom läroplaner och diskurser, där konkurrens och individens ansvar dominerar – styr, i synnerhet marginaliserade elevers beteende och självutvärderingar. I linje med Foucault och Butler argumenterar Davies för en nyanserad och mångskiftande förståelse av subjektivering. Därför visar hennes analys att subjekten i skolan alltid är diskursivt villkorade, men också att de behöver just dessa förutsättningar för att radikalt förändra eller problematisera föregivna ”antingen-eller-kategorier”.²⁰

Deborah Youdell presenterar en besläktad strategi för analys av subjektivering i utbildning samtidigt som hon försöker att destabilisera rådande

²⁰ Jfr också Martinsson och Reimers (2014) för en liknande diskussion men med ett analytiskt fokus på normer i skolan och skola i normer.

underordning (2006a, 2006b, 2010; se även Severinsson, 2010 för ett liknande angreppssätt i en svensk kontext). I sin bok *School Trouble* (2010), beforskar Youdell ojämlikhetens och underordningens problem relativt marknadsprinciper inom utbildning med hjälp av teorier av Foucault, Butler, Mouffe samt Deleuze och Guattari. Utgångspunkten är att visa hur genomgripande och problematiska vanligt förekommande skolidentiteter är, såsom vardagliga beskrivningar av elever med ”sociala, emotionella och beteendemässiga problem” (SEBD), heterosexuella genusnormer eller personal och elever som reduceras till sina prestationer. För att underminera och frånträda dessa identiteter, argumenterar hon för en radikal och performativ²¹ essentiellt politisk syn på utbildningspraktiker och skolning.

I förhållande till min avhandling ser jag Youdells synsätt som användbart, då hon analyserar vardagligt liv i skolor som domineras av en marknadsrationalitet, och där frågor om skolpraktikens (o)jämfällbarhet hamnar i förgrunden. Genom att sätta analysverktyg som utgår från Foucaults produktiva maktbegrepp i arbete, kan hennes analyser bidra till förståelsen av hur aktörer i skolan idag interPELLERAS av marknadsdiskurser och hur de konstrueras till subjekt genom att bekräfta marknadsdiskurser som omformulerar innebörden av jämlikhet och rättvisa. Inspirerad av Youdell (2006a, 2006b, 2010), använder jag således subjektivering för att få syn på de dubbla kvaliteter i reformer och kategoriseringar som samtidigt exkluderar ”särskilda” barn, och momentant inkluderar dem igen. Detta har särskild bäring på de analyser jag gör i avhandlingens första artikel.

Gunilla Granath (2008) har i sin avhandling gjort en analys av ”arbetet med sig själv” i svenska skolor, inspirerad av Foucaults senare arbete, i sin etnografiska studie av skolprestationer och loggboksanteckningar. Hon drar slutsatsen att lärarens blick och intimitet i elev-lärarrelationer omvandlas till ett sätt som studenten ser på sig själv, vilket blir en norm och skillnadskapande teknologi som formar vad Granath refererar till som en ”ideal skolidentitet”. En sådan förmåga att presentera ett säljande jag, en attraktiv berättelse om sig själv, ses av Granath som ett konstant pågående arbete för elevens

²¹ Begreppet "performativ" används här i Butlers (2005, 2007) mening, som betonar hur språk skapar verkligheten, vilket skiljer sig från "performativitet" såsom beskrivits av Lyotard (1984) men också utvecklat i utbildningssammanhang genom exempelvis Ball (1998), Troman, Jeffrey & Raggl, (2007). Se även Youdell (2006a).

reflexiva subjektivering. Ett av de ”jag” som framträder i hennes analys är vad hon kallar det ”entreprenöriska jaget; självständigt planerande, ansvarsfullt och ibland kalkylerande” (s. 171). Ett ökat fokus på individens ansvar att lära, att forma sitt ”entreprenöriella jag” och att göra sig själv anställningsbar har undersökts i en rad studier som utgår från Foucaults begreppsapparat. Ett exempel är Andreas Fejes (2014) som utgår från en i EU- och OECD-policy dominerande diskurs om livslångt lärande och en diskurs om anställningsbarhet, där synen på individens ansvar och riskkalkylerande mejslas fram. Relativt dessa diskurser tycks individer i Fejes analys formas till subjekt som gör ansvaret att bli och att förbli anställningsbar till sitt eget, bland annat genom att göra konstanta riskanalyser av framtiden och att investera i nyttig och användbar utbildning. Detta förhållningssätt formar också studentsubjekt inom vuxenutbildningen, där studenter görs till flexibla konsumenter av utbildning som starkt värderas i termer av sin instrumentella nytta (Fejes, Runesdotter & Wärvik, 2016). I en governmentalityanalys av tysk vidareutbildning visar Wrana (2009) hur studentsubjekt formas, regleras och styr sig själva i linje med humankapitalteori och metakognitiv teori, som betonar individens självoptimering och investering i synliggjort utbildningskapital, t.ex. examina och rankinglistor. Här är studenterna både fria och samtidigt tvingade (samt övervakade via teknologier) att välja att utveckla en ekonomisk relation till sig själva (s. 481).

Subjektivering i en svensk utbildningskontext undersöks också i Jennie Sivenbrings (2016) avhandling *I den betraktades ögon*, där skolans ökade betoning på bedömning står i fokus. Med begreppsligt stöd från Michel Foucault och Erving Goffman analyserar hon elevers tal om att bli bedömda och betraktade, och Sivenbring konstaterar att dagens diskurs kring bedömning låser fast givna subjekspositioner mellan lärare och elever, samt ”koloniserar” elevernas möjlighetsvillor (dvs. att agera inom vissa givna villkor och ramar), i synnerhet i årskurs nio då bedömningarna är som mest intensiva. Det är dock viktigt att betona hur Sivenbring med stöd hos Foucaults governmentalitybegrepp visar hur makten relativt bedömningar är utspridd och verkar i flera riktningar, men framför allt hur den formar subjekt. Ett tydligt exempel på detta är hur eleverna ser sig som både fria men också ansvariga för sin ”förbättring” och för sin framtid. Bedömning blir då både en makt- och en självteknologi som styr subjekten mot det önskvärda och det normativa elevidealet. Detta ideal kännetecknas till stor del av en ekonomisk

rationalitet, där de erbjuds att använda betyg och bedömningar som investeringar i sig själva och sin framtid.

Den sista studien som jag vill referera i detta avsnitt presenteras av Lew Zipin och Marie Brennan (2009) och bär titeln *Analyzing secondary school strategies in changing times: the insights and gaps of a governmentality lens*. Denna studie kan sägas knyta samman de mer makro-orienterade studierna av styrningsmentalitet, där policy hamnar i förgrunden, med subjektiveringsstudiernas intresse för skolvardagens mikromakt. Här används begreppet styrningsmentalitet som en lins för att analysera hur de logiker och maktkonfigurationer som präglar gymnasieelevernas skolgång varken har sitt centrum i en viss ideologi eller utövas uppifrån och ner. Istället menar författarna att begreppet kan synliggöra hur styrningsmentaliteten vävs samman från flera håll och riktningar, likaväl från skolor, familjer eller individer som från policyhåll. En viktig poäng hos Zipin och Brennan är dessutom att de problematiserar Foucaults produktiva maktbegrepp. Bland annat visar de hur elevsubjekt som investerar i sitt humankapital kan vara olika positionerade till självstyrningstekniker och antingen göras till vinnare eller förlorare beroende på skillnader i social bakgrund (s. 349). Sammantaget formuleras därigenom en forskningsstrategi som sammanför de analytiska resurser som styrningsmentalitet erbjuder med mer makroorienterade och ideologikritiskt inriktade studier.

Logikperspektivet och subjektivering

I avhandlingens två sista artiklar använder jag en sammanhållen teoretisk-analytisk modell, på svenska kallad ”logikperspektivet” (Lundgren, 2012), som är hämtad från Jason Glynos och David Howarth (2007, 2009). Detta perspektiv bygger i sin tur på en rad postmarxistiska och poststrukturalistiska teorier och begrepp och kommer längre fram att presenteras mer utförligt i avhandlingens teorikapitel. Här vill jag referera till två forskare som använder logikperspektivet i empiriska studier. Deras empiriska fokus ligger visserligen en bit ifrån mitt eget, men det finns flera beröringsytor och jag finner det därför relevant att presentera något av deras forskning här.

Den första forskaren som sätter logikperspektivet och Ernesto Laclau och Chantal Mouffes begrepp i arbete på ett för min avhandling meningsfullt sätt, är Matthew Clarke (2012a, 2012b; 2014), som i en australiensisk kontext använder logikperspektivet i sina policyanalyser av nyliberal utbildningspoli-

tik. Clarke tar utgångspunkt i de sätt som regeringen sammanfogar begreppen ”kvalitet” och ”rättvisa” i en ”utbildningsrevolution” (2012a), det vill säga hur regeringen gör dessa begrepp till gäckande ”sublima objekt” (2014) och därmed avpolitiserar utbildningspolitik, genom en ”teknisk effektivitet” och fokus på ”standarder” (2012b). Dessa begrepp relaterar Clarke till globala utbildningspolitiska policytrender som är starkt påverkade av en nyliberal ideologi, där bl.a valfrihet, marknadisering och privatisering, samt inte minst ansvariggörande och testning, är helt centrala element. I en av dessa studier (2012a) analyseras hur ”utbildningsrevolutionen” iscensätts som tre olika typer av logiker. De första som analyseras är de sociala logikerna som synliggör en synkron bild av ”tävling”, ”atomisering” och ”instrumentalisering”, vilket ses som både utgångspunkter och något som policyn bejaktar. I policyn dominerar en ekonomistisk syn på skola, kunskap och elevsubjekt där värden tolkas i termer av humankapital, som genereras av nyttomaximerande och välinformerade utbildningskonsumenter på en marknad (s. 180-181).

Därefter analyseras de politiska, diakrona logikerna (alltså logiker som verkar över tid), som förklarar de sociala logikernas uppkomst, förändring och legitimitet. Inspirerad av Laclau och Mouffe analyserar Clarke de politiska logikerna som antingen kännetecknas av ”likhet” eller av ”skillnad”. De förstnämnda – politiska likhetslogikerna – försöker förenkla det politiska rummet till två motsatta antagonismer som därmed vill reducera skillnader och koppla samman disparata element i policyn såsom ökad produktivitet, social inkludering, flexibilitet, och kvalitet. Den antagonistiska positionen ses som de motsatta värden, vilka klumpas samman för att på så sätt konsolidera likhetslogiken. De politiska skillnadslogikerna verkar genom att underordna skillnader till ett gemensamt ”vi” och t.ex. ”alla barn”, som är en känd policyretorik. Detta innebär en konsensusorienterad politik som hävdar enighet och social harmoni, vilket därmed skyler över konflikter och politiska skiljelinjer. Den tredje logiktypen, de fantasmatiske logikerna, återfinns i policyn i avsnitt och artikulationer (sammankopplingar av begrepp) som försvarar den sociala logiken genom att täcka över brister, paradoxer och sprickor i logiken, och istället betona en helhet och harmoni. Det handlar t.ex. om att skapa en fantasi genom att sammankoppla begrepp som testning, samlade resultatdata och resultatförbättringar till en ”tekniskt effektiv” lösning, som förväntas lyfta alla elever. En viktig poäng med de fantasmatiske logikerna är att de opererar på en affektiv, känslomässig, men framför allt ideologisk nivå. De artikuleras därvidlag i två motsatta versioner, en utopisk variant där möjlig-

heterna och hoppet om att alla ska bli vinnare kommer att infrias endast om de implicerade hindren kan överkommas, samt en dystopisk variant där katastrof väntar om de påstådda hindren tillåts kvarstå. Dessa iscensättningar av hopp och rädsla påminner om de som lyfts fram i avhandlingens första artikel, där dock inte den fantasmatiska dimensionen nämns, något jag däremot gör i artikel tre och fyra.

Ett annat för min avhandling användbart begrepp som används i Clarkes analyser är begreppet ”sublimt objekt” (2014). Detta ingår i samma ”familj” som logikperspektivet och har liknande teoretiska rötter utvecklade ur psykoanalytikern Jacques Lacans och filosofen Slavoj Žižeks arbeten. Den mest grundläggande premissen för begreppet är vad som ibland kallas för en ”bristontologi”. Detta innebär att både det mänskliga subjektet och det sociala kännetecknas av en grundläggande ”konstitutiv brist”, till följd av en olösbar antagonism och konflikt i sin mest grundläggande mening. Dessa brister och konflikter ”stör” subjektet och samhället, som därför gör allt i dess makt för att täcka över, bortse från och kompensera för bristerna. Bristen är det som kan förklara strävan efter konsensus, harmoni och stabilitet i det sociala, men också dessa strävandens förnekelse av konflikt, sprickor och antagonism. En sådan strävan som Clarke beskriver som helt fundamental i samtidens utbildningspolicy och mycket riktigt också finner i allehanda policytexter och politiska tal är att sammankoppla *kvalitet* och *rättvisa* vilket ska uppnås med *valfrihet* och *ansvariggörande*. Genom att ständigt artikulera dessa begrepp tillsammans menar Clarke att politiken iscensätter en komplett och harmonisk värld fri från konflikter och intressemotsättningar, fjärran från den hierarkiska och socialt stratifierande verklighet som Clarke med hänvisning till forskning menar är högst påtaglig. För att förklara vad det är som gör begreppen kvalitet och rättvisa så laddade och fyllda med politisk energi, men samtidigt så undflyende och ”tomma”, lanserar Clarke begreppet sublimt objekt²². Ett sådant objekt är något som laddas med en upplyft, nästan helig energi, samtidigt som det är undflyende och i behov av (åter) upprättande. Det skapar begär och stabilitet, samt fyller den tomhet som upplevs i en instabil och konfliktfylld värld.

Begreppet sublimt objekt har en familjelikhet med Laclau och Mouffes (2008) ”tom signifikant”, eftersom det avser hur ”tomma” begrepp laddas och

²² Jfr också Lundin (2008) som använder begreppet i en svensk utbildningskontext.

fylls med innehåll i en diskursiv kamp. Samtidigt tillförs en viktig dimension just genom utgångspunkten i den bristontologi som diskuterats ovan. Begreppet kvalitet och rättvisa i utbildningspolitiken uppfyller alla dessa kriterier. De utlovar helhet och harmoni genom att överkomma och avpolitisera de antagonismer och brister som präglar samtidens pedagogiska praktiker, t.ex. förhandling av resurser mellan olika grupper. ”Brist” kan i sammanhanget tolkas i två betydelser. Dels utifrån den brist som referenser till kvalitet och rättvisa hänvisar till som en politisk strategi för att identifiera föregångarnas misslyckanden och skapa legitimitet för den egna politiken. Dels kan brist förstås utifrån en Lacaniansk konstitutiv brist där ”samhällets omöjlighet” grundas i tillvarons diskursiva och radikalt kontingenta karaktär (Clarke, 2014 s.594). Inspirerad av det sätt som Clarke använder begreppen sociala, politiska och fantasmatiska logiker, samt sublimes objekt, i relation till utbildningspolicy, är det min avsikt att närma mig mitt etnografiska material med en snarlik analytisk blick, som förmår förklara och problematisera både förändring och stabilitet i en given kontext.

Till sist vill jag presentera en avhandling som inspirerat användningen av logikperspektivet i framför allt min avhandlings sista artikel. Det är Kim Silow Kallenbergs (2016) *Gränsland – Svensk ungdomsvård mellan vård och straff*, som analyserar förståelsen av och motiven för tvångsvård på statliga ungdomshem, såsom detta artikuleras hos de anställda på ungdomshemmen. Man kan tycka att hennes innehållsliga fokus skulle ligga långt ifrån mitt eget som handlar om marknadsiering och gymnasieval i övergången från grundtill gymnasieskola. Men jag menar att det ändå finns överlappningar och kontaktytor värda att ägna uppmärksamhet, framför allt beroende på Silow Kallenbergs inställning till sitt material, vilket har hjälpt mig att skärpa den analytiska blicken och undersöka hur individer samtidigt kan omfatta och försvara, men också ifrågasätta en viss praktiks legitimitet. En sådan överlappning gäller hur hennes studie har ambitionen att både förklara hur en social praktik framstår som rimlig för dess aktörer, och att utifrån samma material problematisera densamma. Hon försöker således navigera mellan dessa ytterlighetspositioner kring hur mening och identitet skapas i konkreta praktiker som varken är helt slutna eller helt öppna.²³

²³ I sammanhanget bör också Fanny Ambjörnssons (2004) etnografiska studie *I en klass för sig: genus, klass och sexualitet bland gymnasietjejer* nämnas. Här undersöks hur identitet och mening förhandlas i skolans vardag präglad av starka

Därmed lyckas hon visa hur en institutionell praktik präglas av såväl stabilitet som kontingens, och hur denna praktik är artikulativ till sin karaktär, dvs. hur det dagliga livet, ”sanningar” och subjekt inom ungdomsvården är något som ständigt förhandlas och omförhandlas i relation till föreställningar, materiella och existentiella villkor. Detta kan tolkas som om inget i praktiken upplevs eller kan tolkas som fast och stabilt, men det vore att förbise de ”partiella fixeringar” av mening som aktörerna upprätthåller genom sina institutionella identiteter. Ett exempel på en sådan fixering kan vara hur diagnoser, exempelvis ADHD, ses som ett meningsbärande element för identitet, som ofta reaktiveras i talet om hur ungdomarna *är*. Silow Kallenberg menar också, med hänvisning till Butler, att diagnosen som identitetskategori är performativ till sin karaktär, dvs. den tenderar att framkalla det den beskriver (2016 s. 81-82). Det sätt att resonera, vilket ger uttryck för identitet som starkt knutet till diagnoser och andra biologiska kategorier kallar författaren för en *biologisk logik*, och då en vidare kontext, t.ex. uppväxtvillkor används som förklaring till ungdomarnas problem, talar hon om *det sociala sammanhållens logik*. Samtidigt menar hon att dessa logiker, som kan vara av olika karaktär,²⁴ omformas och reartikuleras i mötet med det hon kallar för *det fria valets logik*, en logik som har rötter i ett nyliberalt sätt att tänka om individens agens och ansvar i relation till samhällets institutioner (s. 86). Här är det ungdomarnas egna val, intentioner och bristande självkontroll (ansvar) som ses som orsak till deras avvikande beteende, och att de befinner sig i tvångsvården.

Silow Kallenberg visar i sina analyser hur de olika logikerna försvaras, utmanas och omtolkas i behandlingspersonalens utsagor. Här artikuleras starka spänningar, t.ex. mellan en *vård-* och en *strafflogik*, men en av styrkorna med hennes analyser är att hon förklarar hur till synes motsägelsefulla resonemang av vad som är orsaker till, effekter och förståelser av ungdomarnas vistelse i tvångsvården ändå ses som rimliga av den behandlande perso-

normer, och liksom Ottemo (2015) visar hon hur subjekten varken är helt styrda, eller helt fria. Snarare betonar författaren hur studiens unga tjejer navigerar och förhandlar normer, samt att ”självständiga” identitetspositioner är mer tillgängliga för vissa än andra, inte minst kopplat till social klass.

²⁴ Såväl sociala, politiska som fantasmatiska till sin karaktär. Se förklaring av denna logiktypologi i avhandlingens teorikapitel.

nalens, och därmed får den dagliga praktiken att fungera.²⁵ Utifrån vissa logiker blir bara vissa subjektspositioner möjliga samtidigt som andra blir omöjliga. Det kan t.ex. handla om att ungdomen både ses som en aktiv väljande, ansvarig individ och att hen samtidigt är determinerad till brottslighet utifrån en biologisk logik.²⁶ Det som får dessa paradoxala artikuleringar att ändå ”gå ihop” och framstå som rimliga att agera utifrån, är en rad fantasier²⁷ som iscensätts i behandlingspersonalens utsagor. En sådan fantasi är ”*fantasin om barnet*”. Den kopplas till en övergripande samhällsdiskurs om hur vuxna ges legitimitet att fostra barn, och då ungdomarna beskrivs som att de ”egentligen bara var barn”, med lägre intelligens etc. än vad den kronologiska åldern indikerar, kan omsorg och fostran framstå som rimligt i behandlingsarbetet på ungdomshemmen (s. 103-105).

För mitt vidkommande är Silow Kallenbergs analyser relevanta eftersom de både förklarar och problematiserar en institutionell diskursiv praktik för unga, präglad av såväl utopier som dystopier. Analyserna förklarar, genom att hon visar hur personalens arbete trots spänningar och paradoxer kan framstå som förnuftigt både för dem själva och inför andra, och de problematiserar genom att dels visa på artikuleringarnas dynamik, dels genom att kontextualisera till annan forskning och teori. Genom att fokusera på de empiriska logikerna och resonera kring hur dessa kan ta såväl social, politisk som fantasmatisk²⁸ karaktär beroende på kontext väver Silow Kallenberg samman en analys som visar på såväl kontingens som hegemoni.

Slutsatser av forskningsgenomgången

För att uppsummera och sammanfatta några särskilt relevanta delar av genomgången, har jag huvudsakligen riktat uppmärksamheten mot två överkorsande forskningsområden av avgörande betydelse för denna avhandling, där det första behandlar omstrukturering, marknadsisering och gymnasieval och det andra har fokus på subjektivering i utbildning och undervisning. Några slutsatser rör styrningsmentalitet och historiserande studier av reformer, styr-

²⁵ Författaren använder här begreppet ”handlingsberedskaper” och avser då ”ett sätt att vara som enligt en viss logik görs rimligt” (2016 s. 44).

²⁶ Se också Severinsson (2010).

²⁷ Silow Kallenberg (2016) använder, liksom jag själv gör i artikel fyra i avhandlingen, begreppet ”fantasier” synonymt med ”fantasmatiska logiker”.

²⁸ Se avhandlingens teorikapitel.

ning och marknadsisering inom utbildning. Detta inkluderar hur frihet, val och marknadsmekanismer, samt en ökad betoning på kvantifiering och statistisk jämförbarhet använts och översatts till utbildningsområdet, samt vilka konsekvenser detta har fått. Det andra området gäller studier av hur subjekt skapas i utbildning, där subjektivering analyseras som den dubbla processen att utsättas för subjektivering och samtidigt bekräfta och arbeta med subjektpositioneringar. Slutligen behandlas också studier som använder Foucault, men framför allt Glynos och Howarth för diskursiva analyser om bland annat valfrihet och subjektivering. Av särskilt intresse är forskning som inte tar vare sig politikens eller praktikens kategorier för givna, utan med en problematiserande ansats undersöker villkoren för, och med vilka logiker som marknadsiseringen och valfriheten i skolan såväl stabiliseras som utmanas. I synnerhet vill jag rikta uppmärksamhet mot den forskning som undersöker hur marknaden artikuleras och praktiseras i skolans vardag; hur elever och andra aktörer skapar mening genom att navigera och förhålla sig till praktiker som i ökande grad präglas av konkurrens, privatisering, ansvariggörande och valfrihet. I den mån studierna adresserar dessa frågor och problem och samtidigt kopplar aktörernas meningsskapande till en vidare utbildningspolitisk och samhällelig kontext, öppnas ett fönster för dialog med föreliggande avhandling upp.

Vad gör då den här studien relevant som ett svar på de problem som diskuteras i den mångfald av studier som presenterats ovan? Självfallet kan en studie av denna storlek inte ta itu med omfattningen och djupet av alla dessa problem. Genom att avgränsa mig till teoretiskt informerade frågor som rör förhållandet mellan marknaden och gymnasieval, samt hur subjektivering kan förstås i dessa relationer som jag lyfter fram ur vardagliga undervisningsmiljöer och gymnasievalets praktiker, hoppas jag kunna bidra till området med nya perspektiv, frågor och problem (Bingham & Biesta, 2010; Pelletier, 2009a, 2009b; Popkewitz, 2008; Simons & Masschelein, 2006; Youdell, 2010). Här skiljer sig min ansats från en mer strukturalistiskt influerad ingång till dominans och klass, kön samt etnicitet. Avhandlingen lånar sig därmed till en läsning som både bekräftar, men också problematiserar utgångspunkter och resultat som lyfts fram i denna tradition, t.ex. i fråga om synen på makt.

Kapitel 3.

Teoretiska utgångspunkter, begreppsligt ramverk och analytiska grepp

Följande kapitel är strukturerat utifrån distinktionen mellan kunskapsteoretiskt och innehållsligt orienterade utgångspunkter, begrepp och teorier. Först presenterar jag mina kunskapsteoretiska utgångspunkter och därefter mer innehållsligt orienterade begrepp och teorier som anlitas i avhandlingens fyra artiklar. Mer precist kommer jag att inleda med att peka ut avhandlingens teoretiska premisser, som i huvudsak är inspirerade av Laclau och Mouffe (2008) och Glynos och Howarth (2007). Därefter presenteras de senares ”logikperspektiv”, följt av en utläggning om några av Rancières och Foucaults för avhandlingen centrala begrepp, vilket avslutas med ett försök att syntetisera dessa överlappande begreppsapparater, men också att visa på dess distinkta skillnader.

Glynos och Howarth (2007) lånar Martin Heideggers resonemang kring den *ontiska* undersökningen som beskriver objekt eller entiteter som situerade inom en specifik domän, medan en *ontologisk* undersökning har fokus på vilka antaganden som förutsätter såväl objekten som undersökningen av dem. För att illustrera tänker man sig en forskare som vill studera nya lärarroller eller nationella identiteter i skolpraktiker som präglas av utvärderingar och marknadsutsättning.

Om forskaren tar för givet begreppen ”nationell identitet”, ”utvärdering” eller ”marknaden”, såsom de är givna och används i de studerade praktikerna, liksom i andra ordningens representationer av dem, då arbetar hennes forskning på en ontisk nivå. Om, å andra sidan, forskningen undersöker de underliggande antaganden som avgör vad som ska räknas som en identitet eller roll, hur dessa fenomen ska studeras, och att de överhuvudtaget existerar, då innefattar forskningen en ontologisk dimension (s. 108-109).

Jag rör mig i avhandlingen och i dess artiklar mellan de ontiska och de ontologiska dimensionerna av de praktiker och subjektskonstruktioner som stude-

ras, men med ambitionen att i möjligaste mån belysa de ontologiska, då jag menar att dessa ofta villkorar de förra (jfr Glynos & Howarth, 2007, s. 109).

Avhandlingen utgår från antagandet att utbildning är en politisk företeelse i en grundläggande mening. Med detta avses dock något mer och annorlunda än att politiker styr skolor och utbildningssystem. Istället vill jag fokusera på hur det politiska i tillvaron, här fokuserat på utbildningen, delar upp världen och hur individer och institutioner produceras i sådana uppdelningar (Laclau & Mouffe, 2008; Popkewitz, 2008). Detta innebär att jag har en anti-essentialistisk grundhållning, som innebär att jag ser det sociala i allmänhet och subjektiveringsprocesser i synnerhet, som i grunden präglade av kontingens. På så vis blir det omöjligt att söka reduktionistiska förklaringar av människors identiteter som deterministiskt styrda av förutbestämda kategoriseringar, av deras plats i den sociala ordningen, eller utifrån deras biologi (jfr Foucault, 1979, 2003b, 2003d; Laclau & Mouffe, 2008; Rancière, 2010a, 1999). I förhållande till dessa kategoriska villkor finns alltid ett utrymme att tänka, agera och att vara på andra sätt. Därigenom synliggörs också avhandlingens maktbegrepp, som betonar maktens produktiva dimensioner; makt verkar i mötet mellan människor och den producerar sanningar och individualitet (jfr Foucault, 2003a).

Vidare är denna studie problemdriven, vilket för mig innebär att en rad empiriska fenomen kring skolval och marknadsstyrning som identifierats i forskning, konstrueras till ett problem som utgör startpunkten för undersökningen (jfr exempelvis Gustafsson, Sörlin & Vlachos, 2016). Nästa steg handlar om att problematisera hur och varför marknadens styrformer och gymnasievalets praktiker presenterats som lösningar på utbildningens problem i ett visst historiskt sammanhang, samt på en annan nivå, att förklara och problematisera förekommande problematiseringar av eleverna som står inför sitt gymnasieval. I avhandlingens material återfinns de senare problematiseringarna i form av kunskaper, idéer och teknologier – alltså i de diskurser som ramar in de praktiker där jag genomför undersökningen (jfr Foucault, 2003d; Glynos & Howarth, 2007). Centralt för diskursbegreppets del är förståelsen av dess simultant referentiella och performativa kvalitéer. Jag menar alltså att diskurser både beskriver *och* skapar verklighet (jfr Butler, 2007 s. 89; Foucault, 1972 s. 67). Avhandlingens ingång till kunskapsproduktion är också retroduktiv (Glynos & Howarth, 2007), vilket betyder att empiriska data, teori

och tidigare forskning ständigt vävs samman i en kontinuerlig process (jfr Ottemo, 2015).²⁹ Retroduktiv förklaring är en analysform som jag har lånat från Glynos & Howarth (2007), där forskaren försöker kartlägga, förklara och problematisera de studerade praktikerna i ”efterhand” med hjälp av teoretiska begrepp och tidigare forskning och på så sätt undersöka vad det är som får praktiken att ”fungera” (jfr Silow Kallenberg, 2016 s. 44). De teorier och begrepp jag väljer ut, i kombination med mönster som växer fram i empirin formar då den ”explanans”, med vars hjälp det kan vara möjligt att förklara det problematiserade studieobjektet som utgör studiens ”explanandum” (Glynos & Howarth, 2007, s. 47).

Utifrån mina socialkonstruktivistiska grundantaganden finns det ingen empiri utan teori (jfr Berger & Luckman, 1966; Hacking, 2000). Men å andra sidan, för att göra teorin ”praktisk” och analytiskt användbar måste den relateras till det specifika i världen, det vill säga till olika konkreta sammanhang och till andra teorier och forskning med en viss uppsättning frågor. Frågorna jag ställer är inspirerade av Foucault (2003d), Rancière (2010a, 1999), samt Glynos och Howarth (2007) och undersöker principerna för den klassificering som ger vissa ting, subjekt och praktiker mening, röst eller förnuft, medan andra behandlas som nonsens, brus eller galenskap. Praktikbegreppet ges här en särställning. Baserat på resonemangen ovan är det *sociala praktiker* och de *subjektspositioner* som formas i marknadsliknande skolsammanhang och i synnerhet i relation till gymnasievalet som är avhandlingsstudiens principiella studieobjekt. Med sociala praktiker menas ”de pågående, rutinartade formerna av mänsklig och social reproduktion” (Glynos & Howarth, 2007, s. 104). Detta är vanliga och sedimenterade praktiker som människor ofta inte är medvetna om att de deltar i, och kanske därför inte överväger om de skulle kunna göras på något annat sätt. Helt avgörande är dock att även om dessa praktiker präglas av rutin och stabilitet, är de också i en grundläggande mening artikulatoriska praktiker, dvs. varje gång de utförs, görs de något anorlunda och kopplar därmed samman tillvarons nutid, med dåtid och framtid.

²⁹ I sin förklaring av den retroduktiva analysformen skriver Ottemo (2015): ”Ambitionen är i stället att genom retroduktiva förklaringar i efterhand göra problematiserade fenomen mer begripliga genom att artikulera empiriska iakttagelser med teoretiska förståelser och tidigare forskning” (s. 74). Föreliggande avhandling delar denna ambition, vilket också utvecklas i metodologikapitlet.

Knutet till ovanstående resonemang om avhandlingens ontologiska utgångspunkter kommer jag nedan presentera begrepp som både har en ontisk och en ontologisk sida (logikbegreppet, subjektivering, delning av det sinnliga och styrningsmentalitet) och dessutom några begrepp som primärt är av ontisk karaktär (polis, förklarande logik och homo oeconomicus). Samtliga begrepp har varit verksamma i de analyser som presenteras i artiklarna, i olika grad och kombinerade på olika sätt. Logikperspektivet introduceras dock först i artikel tre och fyra, och skälet till detta är att jag sökte efter en analytisk begreppsapparat som bättre kunde hjälpa mig att förstå hur de praktiker och identiteter som studeras samtidigt kunde te sig självklara och stabila samt bräckliga och föränderliga. Då jag menar att logikperspektivet rent generellt är kommensurabelt med både Foucaults och Rancières begreppsapparater ser jag de senare artiklarna som fördjupningar av tematiker och problem som öppnats upp i de tidigare. Jag återvänder till frågan i diskussionskapitlet.

Diskursteori, om det politiska, och logikperspektivet³⁰

En övergripande ansats för avhandlingen är den politiska diskursteori (PDT) som utvecklats i den s.k. ”Essexskolan” där bl.a Glynos och Howarth verkar. Denna diskursteori har i huvudsak poststrukturalistiska och postmarxistiska rötter. Bland annat är Foucaults diskursiva syn på makt, subjekt och vetande, samt inte minst begreppet problematisering centralt. Det senare begreppet fokuserar på ett fenomen eller en praktik som historiskt uppfattats som ett hinder och problem, och därför genererat vissa lösningar och responser. Att tänka på såväl studieobjekt som analys utifrån problematisering, handlar alltså om att re-problematisera de svar som presenterats på ett givet socio-historiskt formulerat problem (jfr Foucault, 1980, 2003d). Begreppet ”subjektivering” (Butlers engelska översättning av Foucaults *assujettissement* är ”subjectivation” (2005 s. 17)) betecknar både hur individen är konstruerad av makt/kunskap och hur hen konstruerar sig själv i förhållande till den för tiden och platsen rådande sanningen. Ofta används termerna ”subjektifiering” (engelska: ”subjectification”) (se t.ex. Davies, 2006; Stauness, 2003) eller helt

³⁰ Översättningen av ”Logics of critical explanation” till ”Logikperspektivet” görs av Lundgren (2012) i en artikel som introducerar analysmetoden till etnologisk forskning. Veterligen finns ännu ingen pedagogisk text publicerad på svenska som använder Glynos och Howarths logiktypologi i samband med fältstudiebase-rad forskning om skolval.

enkelt ”subjection” (se t.ex. Davies, 2006) som synonymer. Eftersom Rancière använder ”subjektivering” (och subjektivering) självständigt och med andra konnotationer i likhet med Biesta (2011), kommer jag att förklara när jag använder termen ”subjektivering” i Foucaults och Rancières respektive betydelser.³¹ Även Jacques Lacans syn på tillvarons grundläggande ”brist” (se nedan) och Slavoj Žižeks teorier om begär och ideologi (1989), samt inte minst Laclau och Mouffes perspektiv på diskursiv antagonism och hegemoni (2008) är grundläggande för de ontologiska och epistemologiska antaganden som görs inom PDT. Viktiga antaganden som delas av dessa teorier och som också utgör premisser för avhandlingen är kortfattat:

- Det sociala är kontingent, instabilt och saknar inre essens. Det mänsklor uppfattar som stabilt och som ofta benämns ”verkligheten” är i själva verket endast ”partiella fixeringar” av mening och betydelse hos *tecken*, som är diskursteorins minsta betydelsebärande enhet. Dessa stabiliseras genom repetition i diskurser, där gränser för vad som ses som rimligt och meningsfullt förhandlas fram. Även det materiella ses som diskursivt bestämt genom att ges mening via diskurser.
- Det sociala är av artikulatorisk karaktär, vilket innebär att verkligheten skapas relationellt när den benämns och ges mening i artikulatoriska praktiker, varigenom mening tillfälligt fixeras. Samtidigt står det som uppfattas som verkligt alltid öppet för förändring genom re-artikulationer. Artikulationer innebär både en (tillfällig) bestämning av enskilda tecken och att förändra mening genom att sammankoppla tecken med varandra.
- Det sociala är politiskt. Det betyder att även om vissa diskurser framstår som eviga ”sanningar” och därmed kan ses som hegemoniska (och ofta a-politiska) är även dessa i grunden kontingenta och kan utmanas och omförhandlas (bl.a genom att re-politiseras).
- Det mänskliga subjektet är i grunden de-centrerat och splittrat, alltså saknar subjektet en inre kärna. Det skapas och skapar sig självt inom ramen för den diskursiva förhandling som beskrivs ovan, vilket teorin benämner som subjektivering eller subjektpositionering.

³¹ För en klagörande diskussion, se Chambers (2012).

- Både det sociala och det mänskliga subjektet präglas av en grundläggande ”konstitutiv brist” som beror på att tillvarons mest grundläggande väsen är konflikten och en olösbar antagonism. Sociala relationer kommer därför alltid präglas av förhandlingar, kamper och exkluderingar som önskan om en slutpunkt, helhet eller harmoni i sin tur vill förneka. Det är spänningen mellan dessa konflikter och sätten att hantera dem i en given kontext som utgör avhandlingens principiella problematik och studieobjekt.

Glynos & Howarths (2007) logikperspektiv utgår alltså från Foucaults syn på problematisering av den sociala praktik forskaren avser att studera. Detta innebär att forskaren tar fasta på anomalier och formulerar sitt studieobjekt som ett explanandum, det vill säga något som görs problematiskt och som påkallar förklaringar. Förklaringarna utgör studiens explanans. Vidare anammats ett retroduktivt kunskapsanspråk där jag i undersökningen försöker kartlägga, förklara och re-problematisera mitt studieobjekt genom att i efterhand, när elementen så att säga ”ligger på bordet” artikulera empiri, teori och tidigare forskning tillsammans på ett sådant sätt att de mönster som empiriskt kan noteras framträder som mer begripliga. I föreliggande fall innebär detta att jag försöker förklara de betydelser som skapas i empirin med hjälp av olika diskursiva logiker som ges innebörd i mötet mellan empirin, teorin och tidigare forskning. En sådan problematiserande dimension i logikperspektivet innebär att logikerna så att säga både ”finns” i den empiriska praktiken, men också att jag som forskare tillskriver logikerna vissa betydelser i relation till studiens problematik, premisser, annan forskning och studiens forskningsfrågor. Logikbegreppet är således ett för avhandlingens tredje och fjärde artiklar viktigt analysbegrepp som förklaras nedan. En vidare utveckling av mitt sätt att använda logikbegreppet görs dessutom i påföljande metodologikapitel.

Sociala, politiska och fantasmatiska logiker

Glynos och Howarth (2007) menar att logiker bör ses som analytiska begrepp som forskaren kan använda för att studera hur praktiker, regimer³² eller båda-

³² Med ”regimer” eller ”regimer av praktiker” avses sedimenterade och samstämmiga praktiker, exempelvis apartheidsystemet i Sydafrika (Glynos & Howarth, 2007 s. 15).

dera fungerar, och hur subjekt skapas och interagerar i dessa sammanhang. Logikbegreppet synliggör hur diskurser verkar på en konkret och vardaglig nivå genom att kartlägga och analysera syften, regler och antaganden som gör en praktik möjlig, men också sårbar. I likhet med Silow Kallenberg (2016), som refererats ovan menar jag att logikperspektivet kan användas för att studera diskursiva praktiker på en ”mikronivå” (s. 44) genom att undersöka vad som får en praktik att fungera och vad som utgör dess strukturerande principer. Det betyder att fokus ligger på vilka meningar som individerna i empirin själva tillskriver olika aspekter av praktiken, vilka uttalade och outtalade regler och villkor som strukturerar dessa, och vad som då framstår som rimligt, respektive orimligt relativt en viss logik.

Den logiktypologi som Glynos och Howarth (2007) presenterar består av sociala, politiska och fantasmatiske logiker, vilka synliggör olika dimensioner av den sociala världen (s. 30). Denna uppdelning av olika typer av logiker syftar till att synliggöra och förklara en praktik, eller en regim av praktikers sociala dynamik och ordning (sociala logiker), hur praktiken skapats och förändrats (politiska logiker), samt vad det är som får människor att ansluta sig till och att acceptera den sociala praktiken, dvs. praktikens ideologiska dimension (fantasmatiske logiker). Förutom dessa ontologiskt orienterade logiktyper, menar författarna att forskaren också kan söka efter mer ontiskt – alltså innehållsligt orienterade logiktyper i den praktik som undersöks, vilka i sin tur kan innehålla såväl dimensioner av såväl sociala, politiska som fantasmatiske logiker (s. 161). I mitt fall handlar dessa ontiskt orienterade logiker i artikel fyra om de självförståelser som artikuleras i materialet, i termer av valets, varats och varans logiker.

Sociala logiker utgör således diskursiva mönster som förklarar vad som är förgivettaget och socialt accepterat i en given praktik. Dessa mönster byggs upp av regler, rutiner, normer och självförståelser som aktörerna sällan medvetet reflekterar över, t.ex. differentiering av subjekt till olika platser samt individernas subjektiva strategier och incitamentsstrukturer som dominerar i praktiken. Ett exempel kan vara de outtalade regler som får individer att hålla inne med kritik av ledningen på en arbetsplats av risk för att annars få fler eller sämre arbetsuppgifter, eller kanske rent av bli av med jobbet. Sociala logiker erbjuder en synkron förklaring av den praktik som studeras, dvs. en bild av hur en praktik eller regim av praktiker är strukturerad och organiserad på en given plats vid ett givet tillfälle, och vad som därmed håller samman praktiken och får den att framstå som koherent (a.a., s. 137). De so-

sociala logikernas gränser synliggörs då elementen i den sociala praktiken sammankopplas på ett sådant sätt att dess entydighet och koherens inte längre kan upprätthållas (a.a., s. 143). En sådan händelse kan exempelvis vara då en i praktiken inneboende spänning eller spricka (tillvarons radikala kontingens), leder en individ att ifrågasätta, problematisera eller politisera den dominerande sociala logiken, som då kan övergå till att beskrivas som en politisk logik.

Politiska logiker kan istället ge diakrona förklaringar till hur praktiker har uppstått, hur de förändras, men också hur de stabiliseras över tid, genom kollektivt medvetna utmaningar, försvar och offentligt synliggjorda förhandlingar av de sociala logikerna. De politiska logiktyperna kan ge svar på hur en praktik skulle kunna organiseras och göras på ett annat sätt, hur subjekten skulle kunna konstrueras annorlunda. De politiska logikerna synliggör på så sätt praktikens grundläggande dynamik och kontingens, då praktiken inte entydigt fungerar enligt ”reglerna”. De politiska logikerna erbjuder också ett sätt att konceptualisera hur den sociala praktikens, eller regimens gränser konstitueras, transformeras och absorberas genom att antingen ta den diskursiva formen av likhetslogik, eller av skillnadslogik (jfr Clarke, 2012a). Förenklat innebär detta att likhetslogiken försöker utmana praktikens gränser genom att betona de enskilda elementens likhet, medan skillnadslogiken försöker dela upp och artikulera skillnader enligt principen om att ”söndra och härska” (Glynos & Howarth, 2007, s. 145). Man kan säga att dessa förändrande och stabiliserande artikulationer synliggör kontingens och de politiska dimensionerna i en praktik, genom att antingen ta formen av en ”enande” likhetslogik, eller en ”splittrande” skillnadslogik.

De *fantasmatiska logikerna* kan ses som praktikernas ideologiska ”motor” och det som får subjekten att ”greppas” av och acceptera reglerna i de specifika praktiker som undersöks. Begreppet ska alltså inte förstås synonymt med fantasier såsom ”påhitt” eller oförankrade ”drömmar”. De fantasmatiska logikerna opererar på en affektiv nivå och får därmed den ideologiska dimensionen av en praktik att framstå som naturlig. De ger svar på varför en social logik ses som självklar och ofrånkomlig för subjekten, vilka därför upprätthåller den sociala logiken, samt döljer dess ofullständiga och kontingenta karaktär (jfr Rancière, 1999). Tillvarons grundläggande kontingens och brister – alltså praktikens politiska dimension, hotar med andra ord praktikens hegemoni. Fantasiernas roll blir därför att skyla över och dölja dessa brister genom att konstruera förment harmoniska helheter och fullkomlighet-

er. Vidare är fantasierna den kraft som får subjekten i en viss praktik att acceptera motsägelser och paradoxer. Exempelvis kan inkluderande fantasier i skolan förmå lärare att hantera paradoxen i att vissa barn måste exkluderas för att alla ska kunna inkluderas (jfr Popkewitz, 2008), eller att specialpedagogik samtidigt förväntas vara både ”speciell” och rikta sig till vissa elever, men samtidigt ”allmän”, och rikta sig till alla (jfr Allan, 2007). De fantasmatiska logikernas funktion blir alltså att ge subjekten affektiva och ideologiska argument för att förklara såväl sina handlingar, sin subjeksposition, som praktikens rimlighet, både för sig själva och för andra (Glynos & Howarth, 2007 s. 145-147).

Sammanfattningsvis kan man något tillspetsat säga att en praktiks sociala logiker synliggör vad praktiken består av, de politiska logikerna beskriver hur den etablerats och förändrats och de fantasmatiska logikerna förklarar varför en viss praktik upprätthålls, utmanas eller försvaras av subjekten (Glynos & Howarth, 2007 s. 108). I avhandlingens artikel tre och fyra används logikbegreppet för att kartlägga, förklara och problematisera gymnasi-evalets praktiker.

Delningen av det sinnliga, polis och subjektivering

I detta avsnitt ska jag presentera några av de begrepp som jag lånat av Ranciére för analysen av avhandlingens empiri (i artikel ett och två), men också för att gestalta hur kunskapsintresse och vetenskapliga anspråk tagit form i avhandlingen som helhet.

Begreppet *delningen av det sinnliga* avser en symbolisk fördelning av platser och positioner i samhället, men också själva definitionen av hur denna uppdelning görs. Begreppets första led – ”delningen” – används i ordets båda betydelser, det vill säga att det på en gång föreligger något gemensamt, samtidigt som en uppdelning av delarna och positionerna görs för detta något, som är givet. Den andra delen – ”det sinnliga” – hänvisar till de erfarenheter som vi kan uppfatta med våra sinnen: känslor, synintryck och hörselintryck. Sammantaget fångar därmed begreppet delningen av det sinnliga, vad som i en given samhällskontext delas av flertalet i konsensus, såsom vad som är synligt/osynligt eller hörbart/ohörbart etc. Vissa artikulationer tolkas som diskurs, medan andra betraktas som brus, somliga subjekts röster räknas och andras inte. Enligt en given delning av det sinnliga distribueras samhällets delar och sociala roller; vissa är ämnade att tala, och andra att lyssna. Vissa

ses som inkluderade, andra som exkluderade, i linje med det Rancièr kallar för *polisens logik*. Hos Rancièr (rang)ordnas samhället först och främst baserat på polisens logik, där var och en har sin givna plats och position och där det inte finns något tomrum, alltså någon plats som inte (redan) är ordnad (Rancièr, 1999, 2010a).

Begreppet *identifiering* förklarar Rancièrs syn på hur individen greppas av polisens logik (Biesta, 2010). Identifiering används också av Glynos och Howarth (2007), med i huvudsak överlappande betydelse, vilket alltså handlar om hur matchningen av individen i samhällets symboliska ordning går till. Hos Rancièr utgör individens förmåga, preferenser och dispositioner förutsättningarna för sorteringen till samhällets sociala hierarki som domineras av en *förklarande logik*, där den som har det som värderas som förmågor förklarar för den som anses okunnig (Rancièr, 1991, 2010b). Identifiering innebär att var och en finner sin ”rätta” plats i den befintliga delningen av subjekt. Processerna för identifiering som beskrivs av Rancièr påminner om vad Foucault (2003a) kallar för subjektivering, vilket innebär den dubbelriktade processen att göras till föremål för, och simultant affirmera en viss position eller subjektkategori. Rancièr förbehåller begreppet subjektivering för ett ”tillägg” till polisens distribution och ”inräkning” av kroppar, platser och positioner. Detta tillägg *motsätter* sig den givna delningen av det sinnliga och den etablerade polisordningen, genom en politisk dissensus, som destabiliserar uppdelningarna, positionerna och hierarkierna i sig, men framför allt ifrågasätter tanken på att det finns givna dispositioner för specifika positioner (Rancièr, 1999, 2012).

Summering och min tillämpning

Rancièrs begreppsapparat låter mig se nyanser, motsägelser men också potential för andra handlingsmönster och subjekt i avhandlingens empiri. Till exempel är begreppet delningen av det sinnliga ett sätt att analysera interpellationer på skolmässor, hur individer delar en helhet, men också delas upp till särskilda platser, funktioner och sätt att vara i dessa sammanhang. Begreppet polis, kombinerat med en ”förklarande logik” kan synliggöra nya betydelser av t.ex. inkluderande undervisning eller en investeringslogik i vardagligt skolarbete och strävanden efter emancipation, vilket är praktiker och processer som är vanligt förekommande i min empiri. Därför är det meningsfullt att kartlägga och problematisera den nuvarande dynamiken i polisens logiker

och praktiker, dess rutiner för identifiering och frigörelse samt exempel på subjektivering i olika utbildningspraktiker som organiseras utifrån valfrihetens och marknadens principer (Bingham & Biesta, 2010; Chambers, 2012).

Styrningsmentalitet och marknadens subjektivering

För att förstå hur subjektivet historiskt varit relaterat till styrningens praktiker och problem, introducerade Foucault begreppet *governmentality/styrningsmentalitet*³³ i en rad föreläsningar under slutet av 1970-talet. Begreppet har stor komplexitet och har dessutom fyllts på med skiftande betydelser, både av Foucault själv, och av det breda forskningsfält som ägnar sig åt governmentalitystudier (se exempelvis Dean, 1999; Foucault, Burchell, Gordon & Miller, 1991; Rose, 1999).

Det som får subjektiverande praktiker att fungera är vad Foucault (2003a) refererar till som ”styrningens styrning” (engelska: the conduct of conduct), dvs. en aktivering av de dubbla betydelseerna i ordet ”conduct” – att leda och styra avsiktligt, men även att uppföra sig enligt förutbestämda standarder (Dean, 1999). Således ligger i centrum av styrningsmentalitet – som ett analytiskt begrepp – en analys av hur individen och samhället samtidigt blev ett ”problem” och möjliga att styra samtidigt genom en aktiv produktion av frihet (Hultqvist & Petersson, 1995). Begreppet kan synliggöra hur styrningen frammanar en mentalitet, men också simultant hur en viss mentalitet möjliggör en effektiv och ekonomisk styrning.

I detta avsnitt kommer jag att presentera en kort sammanfattning av Foucaults analys av nyliberala rationaliteter där han tar upp just denna dubbelhet; hur samhället styrs genom en ekonomisk styrning av förment fria individer (Foucault, 2008). Ekonomisk styrning ska i sammanhanget förstås i linje med ordets etymologi, alltså en styrning som hushållar med resurser och använder just så mycket styrning som behövs för att uppnå ett önskat resultat (Hultqvist & Petersson, 1995; Nilsson, 2008). Detta följs av kommentarer till dessa analyser av andra forskare, och sedan en summering där jag kort disku-

³³ På svenska förekommer en mängd översättningar av ”governmentality”, t.ex. styrningsmentalitet, styrningsrationalitet, regementalitet och regeringsteknik (Nilsson, 2008). Tyvärr försvinner de kongeniala innebörderna i ordleken governmentality i alla dessa översättningar i varierande grad. Trots detta har jag valt att använda begreppet styrningsmentalitet, då avhandlingen i övrigt skrivs på svenska (jfr Sivenbring, 2016 s. 78).

terar Foucaults begreppsapparat i relation till avhandlingens problematik och studieobjekt.

I analyserna som presenteras i föreläsningarna från 1978 och 1979 lanserar Foucault begreppet *governmentality* som ett sätt att förstå den samtidiga styrningen av individer och staten som är integrerat i nyliberal politisk teori och rationalitet (Foucault, 2008). Genom att analysera två nyliberala traditioner lyfter Foucault flera principer som legat till grund för omstrukturering av välfärdsstater och inte minst utbildning sedan tidigt 80-tal. Här betonas vikten av att marknader måste produceras av en aktiv stat; att idén om företaget bör expanderas till alla livets områden ”så att det bildar en modell av de sociala relationerna och existensen i sig” (Foucault, 2008 s. 242); att socialpolitik inte får tillåtas ingripa i marknadslogiken. Framför allt gäller att principen om *homo oeconomicus* görs till norm för framtidens människa, en människa som producerar sin egen tillfredsställelse genom att konkurrera med andra och därmed bli ”en entreprenör av sig själv” (a.a., s. 226). Genom att göra sig själv till ett företag och därmed till en producent av humankapital, kan den ekonomiska rationaliteten i mänskliga relationer expandera nästan oändligt, och det gemensamma bästa utgöres av en marknadsbaserad moral. Områden som hälsovård, migration och naturligtvis utbildning, blir medel för investeringar, vilket också formar den enskilde till att bli ”en förmågema-skin” (a.a., s. 239).

Summering och min tillämpning

Den nyliberala konfigurationen av valfrihet och autonomi är en i grunden producerad frihet, som har produktion av nyttiga människor till syfte. En simultan styrning av individen, samhället och dess institutioner möjliggörs genom makt/kunskapskonfigurationer, där diskursiva praktiker reglerar och producerar kroppar och dess beteenden (Dreyfus & Rabinow, 1983). När det gäller subjektivering producerar nyliberalismens styrningsmentalitet en uppsättning teknologier för subjektet som bygger på principer om konkurrens, val och frihetens rationalitet. Individen måste göras ansvarig och kontinuerligt producera och reproducera sig själv för att maximera subjektets egenintresse och för att bli den nyliberala tidsålderns medborgare/konsument (Fitzsimons, 2011). Foucault betonar att den grundläggande principen om utbyte och jämvikt i den klassiska liberalismen är ersatt av konkurrensens princip och dynamik i nyliberalismen, vilket får betydelse för hur ojämlikhet accept-

eras, legitimeras och till och med ses som förutsättning för samhällets existens. Wendy Brown (2015) kommenterar Foucaults föreläsningsserie och utvecklar frågan om konkurrens så här:

Viktigast är att jämvikt både är förutsättningen och normen för utbyte, medan *ojämlikheten* är förutsättningen och resultatet av konkurrens. Följaktligen görs [...] ojämlikhet legitim, även normativt, i varje sammanhang (s. 64) (min kursivering).

Den analytiska styrkan i begreppet styrningsmentalitet har i avhandlingen använts för att synliggöra hur elevsubjekten konstrueras, styrs och regleras genom marknadens principer, där (val)frihet och konkurrens framstår som särskilt centralt. Den subjektivering som äger rum i de undersökta praktikererna undersöker hur eleverna inkorporerar marknadens moral och funktionssätt i sig själva. Det handlar bland annat om individens ansvar att styra sig i en önskvärd riktning; att informera sig om skolornas utbud av kunskaper och möjligheter; att införliva ett entreprenöriellt förhållningssätt till sig själv; att investera i sig själv; att konkurrera med andra, och kanske framför allt; att ta ansvar för att välja det rätta (jfr Fejes & Nicoll, 2008; Simons, 2006; Zipkin & Brennan, 2009).

För att avsluta vill jag återknyta till kapitlets inledning som förklarar poängen med att både undersöka de kategoriska villkor och antaganden som är inbyggda i det man studerar, samtidigt som man studerar fenomenets representationer. Begreppen ovan möjliggör detta, då jag genomgående använder teorin för att undersöka, förklara och problematisera vilka antaganden och logiker som gör marknadisering och gymnasieval till rimliga och begripliga – men samtidigt problematiska – fenomen i de sammanhang som studeras (Foucault, 1980; Glynos & Howarth, 2007; Popkewitz, 2008; Popkewitz & Lindblad, 2000).

Kapitel 4.

Metodologiska överväganden

I följande kapitel kommer jag att presentera avhandlingens design, genomförande och hur jag använt dess analytiska ramverk, samt diskutera frågor om giltighet, reflexivitet och forskningsetik. Jag vill först betona att begreppen metod och teori i avhandlingen inte betraktas som åtskilda, utan tvärtom som integrerade och ömsesidigt konstituerade, givet studiens ontologiska och epistemologiska premisser (Glynos & Howarth, 2007; Winther Jørgensen & Phillips, 2000). Dessutom vill jag inledningsvis beskriva den övergripande metodologiska ansatsen som en etnografiskt inspirerad fältstudie analyserad med hjälp av diskursanalys. Nedan kommer jag redogöra för vad jag menar med denna beskrivning, mina motiv för ansatsen och argumentera för dess rimlighet. Då avhandlingen presenteras som en sammanläggning av fyra artiklar och som helhet är genomförd inom ramen för två separata forskningsprojekt, inleder jag kapitlet med att redogöra för de förutsättningar som haft betydelse för studiens metodologiska val och ställningstaganden. Som tidigare nämnts utgör artikel ett och två en slags bakgrund och upparbetning till artikel tre och fyra, där avhandlingens huvudsakliga kunskapsbidrag återfinns. Detta innebär bland annat att såväl dataproduktion som analysprocess successivt, över mer än åtta års tid justerats och anpassats i takt med avhandlingens övergripande problematik och studieobjekt tagit sin slutgiltiga gestalt. I konkreta termer kan denna innehållsliga avgränsningsprocess, som jag redogjort för i inledningskapitlet, beskrivas som en rörelse från ett intresse för marknadsiering på högstadiet rent generellt, till ett fokus på gymnasievalets praktiker – analyserade mot bakgrund av marknadsiering i bred mening. Förutom den innehållsliga avgränsningen kan det också redan här påpekas att de etnografiska ambitionerna tidigt i avhandlingsprocessen, allteftersom utvecklades till en kombination av observations-, dokument- och intervjustudie. Med följande redogörelse vill jag dock låta läsaren ta del av hela avhandlingsprocessens olika faser, dess val och prioriteringar.

Den metodologiska ansatsen

I likhet med en rad studier som presenterats på senare år, där frågor om makt, subjektivering och institutionella praktiker har undersökts (se exempelvis Ottemo, 2015; Silow Kallenberg, 2016; Youdell, 2010), menar jag att just kombinationen av etnografiskt inspirerat fältarbete och diskursanalys är en framkomlig väg i föreliggande avhandlingsstudie. Därför har jag också valt ett diskursbegrepp som både fångar diskursens beskrivande *och* konstruerande funktioner och kvalitéer, avseende studiens forskningsproblematik, i de sammanhang som undersöks. Genom att undersöka hur skillnader i språkliga praktiker (artikulationer) uppstår, fixeras och förändras har jag därigenom retroduktivt nått en bättre förståelse för studiens problematik (jfr Laclau & Mouffe, 2008 s. 157–170). I likhet med Lunds (2006) avhandling om marknadsutsättning och gymnasieval har olika typer av material som observationer, dokument och intervjuer, analyserade med diskursanalys, möjliggjort framväxten av en nyanserad och mångfacetterad bild av mitt studieobjekt. Här har både diskursiva förutsättningar, i t.ex. lokalt utformad policy, konkret iscensättning av t.ex. en gymnasiemässa, samt aktörernas tolkningar, artikulationer och strategier i dessa sammanhang, kunnat analyseras och problematiseras (jfr Youdell, 2010). I teorikapitlet har jag argumenterat för studiens fokus på principer för kategorisering av vissa sociala praktiker och subjekt i bestämda utbildningssammanhang som rör marknadsisering och gymnasieval. Dessutom har jag beskrivit hur avhandlingens studieobjekt bäst kan förstås, förklaras och problematiseras med hjälp av den kunskap som tagit gestalt i mötet mellan teoretiska begrepp och den empiri som producerats inom ramen för avhandlingsprojektet (Glynos & Howarth, 2007).

En viktig del i hela avhandlingsprocessen har varit att lyfta fram elevernas egna upplevelser av en tilltagande marknadsorientering i skolan och betoningen på valfrihet i samband med gymnasievalet (jfr Lund, 2006; Lundahl et al., 2014). Geoffrey Walford (2008) menar att etnografi utgör den bästa metoden för att studera mänsklig kultur där den “görs”, det vill säga i vardagliga sammanhang där forskaren kan få tillgång till människors egna förståelser och perspektiv på en viss praktik. För att få orientering och inblick i hur en marknadsorienterad skolkultur iscensätts och praktiseras i en lokal kontext, har jag därför till avhandlingens första artikel valt en etnografiskt inspirerad metod. Med dessa erfarenheter som bas avgränsades därefter undersökningen till gymnasiemässorna, vilka utgör platser där marknadsliknande prin-

ciper och praktiker artikuleras betydligt mer fokuserat än på en skola. Här kunde jag bibehålla den etnografiska blicken, som innebär att utforska en marknadsutsatt kultur; att explorativt använda flera metoder och olika datatyper; att engagera mig och försöka förstå individerna som skapar och åter-skapar kulturen, samt att betrakta min egen roll som aktiv i forskningsprocessen (jfr Walford, 2008). För att ytterligare fördjupa förståelsen för elevernas upplevelser av villkor och möjligheter inför gymnasievalet användes avslutningsvis fokusgruppsintervjuer för att producera empiri till avhandlingens sista artikel (jfr Smithson, 2000).

Design, urval och dataproduktion

Avhandlingens artiklar baseras alltså på två separata forskningsprojekt med skilda men överlappande forskningsfokus. I båda projekten har jag använt mig av en explorativ och multi-metodisk ansats (Silverman, 2010) där materialtyper som intervju, observation, texter och bilder³⁴ analyserats med hjälp av diskursanalys. Det första projektet bär titeln *Bildningsgångar och skolresultat i det senmoderna samhället*. Detta projekt undersöker organisering av utbildning i en resultatstyrd skola och elevers levda läroplaner med hjälp av en blandning av longitudinella, kvantitativa data och en etnografiskt inspirerad metod. Ett särskilt intresse i detta projekt är att studera dynamiken och problematiken i kategoriseringar av elever och elevers prestationer och resultat, samt de sätt på vilka kategorisering formar och begränsar identiteter och skolkarriärer. Dessa dynamiker hänger också ihop med ett i projektet framskrivet fokus på inkluderings- och exkluderingsprocesser. I linje med ramar för detta projekt, kan den etnografiskt inspirerade ansatsen beskrivas utifrån vad Bob Jeffrey och Geoff Troman (2004) kallar ”en komprimerad modell”. Denna modell innebär att fältarbete kan genomföras på kortare tid utan att förlora fördelarna med den etnografiska metoden, såsom en djupare förståelse för rutiner, normer och institutionella praktiker. De betonar också, särskilt när det gäller skolor, att forskaren får tillgång till många olika sammanhang, såsom klassrum, personalrum, korridorer, studiebesök, etc., vilket successivt möjliggjordes under min tid på skolan, där avhandlingens första dataproduktion genomfördes.

³⁴ För en översikt över avhandlingens material, se tabell 1 nedan.

Empiri för artikel ett och två

Under tre månader hösten 2009 och våren 2010 genomfördes fältarbete på en högstadieskola som jag kallar ”Österbergsskolan” [”Eastern Hills”] i min artikel (artikel ett). Fältarbetet kompletterades med medierapportering om den aktuella skolan, ett stort antal administrativa dokument, till exempel regelverk, individuella utvecklingsplaner, ”målkartor”, samt utvärderingar som gjorts av själva skolan och andra myndigheter. Dessa materialkategorier³⁵ gav mig möjlighet att analysera dels diskursiva ramar, regler och villkor, dels hur elever och andra skolaktörer agerade och förhöll sig till dessa rambetingelser.

Under mitt fältarbete på Österbergsskolan genomförde jag cirka 15 lektionsobservationer, 21 semistrukturerade intervjuer med elever, lärare och annan personal, som varierade i tid mellan 15–60 minuter. Eleverna gick alla i årskurs åtta eller nio och lektionsobservationerna omfattade alla ämnen som fanns på deras schema. Intervjufrågorna baserades på en löst sammansatt intervjuguide, med frågor om hur man formar sin identitet i och utanför skolan, vad skolresultat har för betydelse och om skolans placering har betydelse för ovanstående. Detta var också de huvudsakliga teman som fokuserades under mina observationer. Kön fördelningen mellan killar och tjejer var jämn, dock intervjuades något fler tjejer. De flesta intervjuer genomfördes enskilt, men några i par eller grupp, då detta var ett önskemål från elevernas sida. Platsen för intervjuerna valdes i samråd med informanterna och elevintervjuerna genomfördes i uppehållsrum eller i grupp rum. Intervjuer med personalen på skolan hölls i informantens arbetsrum, samt någon gång i personalrummet. Alla intervjuer spelades in och de delar som bedömdes som relevanta för studiens frågeställningar transkriberades ordagrant (Kvale & Brinkman, 2009). Jag förde också fältanteckningar under tiden på skolan, där mina intryck och utsagor från en mängd informella samtal noterades. Dessa anteckningar renskrevs sedan på dator, så snart möjlighet gavs, oftast redan samma eftermiddag/kväll (Walford, 2008).

Valet av skola för fältstudierna var strategiskt i så motto att jag sökte en skola där aktörerna kunde ge sin syn på frågor om social bakgrund och skolmarknad, särskilt när det gäller relationer mellan skolresultat, valfrihet och konkurrens, samt möjlighet eller upplevd förmåga att lyckas i livet. Dessa relationer skulle undersökas på en typ av skola som problematiserats både i

³⁵ Se sammanställning av material för denna studie i bilaga 1.

media och i tidigare forskning, i termer av utsatthet, fattigdom och stigmatisering (se exempelvis Lunneblad, 2010; Trumberg, 2011). Sådana sammankopplingar var av särskilt intresse givet projektets fokus på kategoriseringar och identiteter, samt social inkludering och exkludering (jfr Youdell, 2010). Den aktuella skolan beskrevs i media som en skola ”i riskzonen”. De allra flesta eleverna i området hade föräldrar med annat modersmål än svenska och betygsgenomsnittet på skolan var förhållandevis lågt (Skolverket, 2014).

Min andra studie (artikel två) utforskar hur en gymnasiemarknad iscensätts i form av en gymnasiemässa. Jag valde därför att undersöka tre av de årliga "Gymnasiedagarna" som hölls i Göteborg under åren 2010-2012. Dessa mässor arrangeras för gymnasieskolor i regionen och för vissa skolor som rekryterar studenter från hela landet. Också detta var ett strategiskt urval, liksom mitt val av skola för den första fältstudien. Även här sökte jag artikulationer och iscensättningar av en skolmarknad, liksom uttryck för och sammankopplingar av utbildningsdimensionerna skolresultat/förmåga/social bakgrund. Trots att skolans marknadsivering potentiellt kan studeras empiriskt på många olika platser föll mitt val på just gymnasiemässan, på grund av dess påfallande marknadslikhet, en plats där utbud och efterfrågan på den lokala skolmarknaden möts, samt att en mängd aktörer samlas här och förhandlar om innebörder. Liknande mässor är visserligen organiserade på nästan 40 platser i Sverige men valet av Göteborgs mässa motiveras utifrån: a) praktiskhet, b) projektets andra data producerades här vilket möjliggjorde samanalyser och c) då Göteborg var den första region i landet att inrätta en gymnasiemässa, förväntade jag mig en viss konsolidering och rutin kring de praktiker som förekom här. De data som producerats under dessa mässor bestod av: a) cirka 35 inspelade semistrukturerade intervjuer som varade 10–45 minuter med skolrepresentanter (rektorer, lärare och elever), besökare (elever och föräldrar), samt organisatörer och för mässan ansvariga politiker, b) cirka 20 observerade och inspelade samtal som varade 5–15 minuter mellan skolrepresentanter och presumtiva studenter, och c) foton och tryckta kataloger, fältanteckningar, policydokument, och utvärderingar som gjorts av arrangörerna. Intervjuerna och observationerna genomfördes i själva mässhallen, antingen i eller bredvid skolornas montrar, eller i det café som fanns på mässan.

Empiri för artikel tre och fyra

För att möta det övergripande syftet med avhandlingsprojektet, det vill säga att undersöka gymnasievalets innebörder mot bakgrund av en marknadsutsatt skola, har jag också producerat data från tre medelstora svenska kommuner som varit förbestämda inom forskningsprojektet *Skolvalsreformernas genomförande och dess långsiktiga konsekvenser för individers sociala rörlighet*. Det strategiska valet av medelstora kommuner motiveras av den begränsade forskning som hittills är genomförd i denna typ av sammanhang (jfr Bunar, 2013; Lundahl et al., 2014). Där har jag dels gjort fältstudier på regionernas tre gymnasieämnessor, dels genomfört två omgångar fokusgruppsintervjuer med elever från sju klasser, i sex olika skolor (artikel tre och fyra). I denna senare del av avhandlingsstudien fördjupas och avgränsas min forskningsproblematik till vilka logiker som konstituerar gymnasievalets praktiker, samt hur dessa legitimeras, tolkas och utmanas (Glynos & Howarth, 2007). Forskningsdesignen är konstruerad så att fokusgrupperna intervjuas en eller två veckor innan gymnasieämnessan, dels kring generella frågor om utbildning och framtid, dels vilka förväntningar som fanns på mässan. Därefter följde jag med och observerade fokusgrupperna på själva mässan, för att efter ytterligare en eller två veckor följa upp elevernas mässbesök med en andra fokusgruppsintervju.

För att kunna analysera och förstå hur besökande elever och deras föräldrar orienterar sig, tolkar och skapar mening på gymnasieämnessorna har jag observerat fokusgrupperna och andra besökande elever när de träffar skolornas representanter vid cirka 25 tillfällen, samt genomfört både informella fältsamtal och planerade intervjuer före, under och efter mässornas genomförande med utställande och besökande elever, föräldrar, lärare, rektorer, studie- och yrkesvägledare, samt de organisatörer som varit ansvariga för mässans genomförande (cirka 50 intervjuer). Dessutom har jag tagit bilder och samlat in informations- och reklammaterial som erbjöds besökarna på mässan.³⁶

Mitt fokus i observationerna vid montrarna har legat på hur gymnasievalet iscensätts och hur kommunikationen går till, t.ex. hur mässbesökarna anropas av utställarna och vilka frågor som ställs. I de flesta fall spelades dessa

³⁶ För en mer detaljerad genomgång av det empiriska materialet, se avhandlingens artikel tre, tabell 1, samt bilaga 5.

observationer in (ljudinspelning med hjälp av mobiltelefon) och transkriberades kort efter mässan. I något enstaka fall fördes anteckningar i anslutning till observationen då ljudinspelning inte var möjligt. Baserat på mina lärdomar från avhandlingens första studie av gymnasie-mässan, utformades en frågeguide med teman som skulle behandlas. Exempelvis bestämde jag att ett viktigt tema skulle handla om vad som fångar besökarnas intresse i montrarna, medan den första mässtudiens (artikel två) intresse för olika kategorier av mässbesökare tonades ner. De frågor som ställdes till informanterna som intervjuades på mässorna behandlade följande teman: generella intryck av mässan; hur konkurrensen mellan skolorna upplevs; hur samtalen i montrarna går till; förhållandet mellan reklam och information; relationen mellan program- och skolval; vad som väcker förväntan, respektive oro inför gymnasievalet. Längden på intervjuerna varierade 5–45 minuter och ungefär lika många killar/män och tjejer/kvinnor intervjuades på mässorna. Alla intervjuer från mässorna spelades in och de som bedömdes som relevanta transkriberades kort därefter.

I var och en av de tre kommunerna har jag dessutom valt ut två klasser i årskurs 9 från två olika grundskolor, utifrån en kriterielista³⁷ som satts samman i projektet. Huvudambitionen med urvalet är att det ska skapa stor variation i förutsättningar och villkor för gymnasievalet, vilket kan synliggöra ett brett spektrum av erfarenheter från och tolkningar av gymnasievalets praktiker specifikt, och skolans marknadsivering generell. Från de valda klasserna är grupper om mellan 6–10 elever utvalda för genomförandet av sju separata fokusgruppintervjuer som genomfördes på höstterminen i årskurs nio, några månader innan gymnasievalet skulle göras (Silverman, 2010; Smithson, 2000). Intervjuerna genomfördes i grupp- eller klassrum på respektive skola och varade mellan 45 och 90 minuter. Eleverna är tillfrågade i samråd med klassföreståndare/mentorer, vilka också hjälpte mig att distribuera informationsblanketter om projektet. Jag har fört en dialog med klassföreståndarna om urvalet av elever så att könsmässig, social och etnisk bakgrund ska varie-

³⁷ Kriterierna som satts upp för skolorvalet är: Religiös friskola; Liten skola; Stor skola; Landsbygdsskola; Förortsskola; Tillvalsskola; Frånvalsskola; Stadsskola; Friskola; Kommunal skola; Stor andel barn till invandrare; Stor andel barn till föräldrar födda i Sverige; Högpresterande skola; Lågpresterande skola; Medelpresterande skola. Av de sex utvalda skolorna passar alla in på flera av dessa kategorier. Se mer utförlig översikt i bilaga 5.

ras, vilket också blev utfallet i de som valde att medverka, dock med en liten övervikt för antalet tjejer i grupperna. Dessutom framförde jag önskemål om att få intervjua elever som lärarna bedömde hade olika grundinställning till, och formella prestationer i, skolan, t.ex. höga eller låga betyg. Trots min önskan om att få med, enligt lärarnas bedömning, elever som var potentiellt behöriga, respektive obehöriga till nationella program i grupperna, misstänker jag att de som kanske inte skulle bli behöriga till nationella program till stor del uteblev från mina fokusgrupper.³⁸

Av de totalt 56 elever som till slut valde att ingå i fokusgrupperna är det min bild att flertalet var positiva till skolan, överlag hade relativt höga betyg och förmodligen var behöriga till nationella program på gymnasiet. Denna självselektion blev betydelsefull, då mitt intryck var att såväl generella skolattityder och prestationer kunde relateras till hur gymnasievalet uppfattades och till vem som hade faktiska möjligheter att söka vad, vilket därmed kan ha påverkat studiens resultat (jfr Walford, 2008). Mer omotiverade och kanske potentiellt obehöriga elever hade förmodligen haft andra saker att säga i fokusgrupperna. Dock har jag i efterhand reflekterat över detta och försökt ta hänsyn till det i analysarbetet. Till exempel kategoriserades svaren från omotiverade och eventuellt obehöriga elever för sig och uppmärksammades särskilt i analysen. Dessutom vill jag betona att utifrån avhandlingens diskurs-teoretiska antaganden söks inte kausala samband, utan istället presenteras retroduktiva förklaringar och problematiseringar av empirin (jfr Glynos & Howarth, 2007; Popkewitz, 1998).

³⁸ Jag vill betona att detta enbart är intryck från min sida. Jag har inte undersökt betyg eller frågat om vilka som trodde de skulle bli behöriga till nationella program. Jag upplevde att detta var en känslig fråga och eleverna uttryckte att det fanns en skam i att kanske inte bli behörig.

Kapitel 4. Metodologiska överväganden

Artikel 1: "Österbergsskolan"					
	Fältstudie	Intervjuer	Observationer	Egna bilder	Text/bild-dokument
Plats	Göteborg				
Antal	2 omg.	21	15	ca 150	ca 80
Typ/person/kön	–	Elever åk 8,9 Personal Grupp Enskilt 13F/8P	Lektion, samling Fält- anteckn.	Lektioner Lokaler Omgivning Regler	Medie- rapporter Skol- verksdata Administr. dokument ³⁹
Tid	3 mån. 2009– 2010	15–60 minuter	40–80 minuter	–	–
Artikel 2: Gymnasiemässor					
Plats	Göteborg				
Antal	3 omg.	ca 50		ca 60	ca 220
Typ/person	–	Rektorer Lärare Elever Föräldrar Organisatörer Politiker	Inspelade samtal i montrar. Fält- anteckn.	Bilder på reklam och information från de utställande skolorna på mässan	Reklam Information "Goodiebags" Policy för mässan Utvärderingar
Tid	4 dagar 2010– 2012	10–45 minuter	5–15 minuter	–	–
Artikel 3: Gymnasiemässor					
Plats	Söderstad, Mellanstad, Österstad				
Antal	3 platser	ca 50	ca 25	ca 125	ca 100
Typ/person	–	Rektorer Lärare Elever Föräldrar Organisatörer	Inspelade samtal i montrar. Fält- anteckn.	Bilder på reklam och information	Reklam In- formation "Goodiebags" Policy för mässan Utvärderingar
Tid	2015	ca 30 minuter	5–15 minuter	–	–

³⁹ Se lista i bilaga 1.

Artikel 4: Fokusgrupper					
	Fältstudie	Intervjuer	Observationer	Egna bilder	Text/bild-dokument
Plats	Söderstad, Mellanstad, Österstad				
Antal	–	13	–	ca 20	ca 15
Typ/person/kön	–	6–10 elever/ grupp 35F/21P	–	Bilder på skola och omgivning	Hemsidor Rapporter
Tid	2015	45–90 minuter	–	–	–

Figur 1. Sammanställning av empiriskt material

Analytiska strategier

Som framgått av föregående avsnitt kan avhandlingsarbetets åtta år inte beskrivas som en linjär eller förutsägbar process. Snarare har en lång rad metodologiska justeringar och prioriteringar gjorts, varav de viktigaste redovisas i detta kapitel, både ovan och i det följande. Genomgående har dock diskursanalys varit den teoretiska/analytiska (jfr Winther Jørgensen & Phillips, 2000) ansats som väglett hela studiens analysarbete. Min övergripande analysram är inspirerad av Laclau och Mouffe (2008), Glynos och Howarth (2007), Foucault (1972, 1979, 1980, 1993, 2003d) och Rancière (2006b, 2010a), men också av forskare inom olika utbildningstraditioner som har anpassat och gjort dessa och andra teoretikers begrepp och teorier verksamma relativt ”det politiska” i utbildning rent generellt (Baker & Heyning, 2004; Bingham & Biesta, 2010; Popkewitz & Tabachnick, 1981, Popkewitz, 1997, 1998, 2008).

För dessa utbildningsforskare har kunskapsintresset legat på de principer som ordnar och strukturerar såväl tänkande som handling i specifika sociohistoriska sammanhang, vilket är ambitioner som delas också av denna avhandling. Metodologisk inspiration har också hämtats från andra studier kring skolval och marknadisering, som denna avhandling placerar sig förhållandevis nära vad gäller utgångspunkter och relationen mellan teori och empiri, t.ex. Youdell (2010), Ball (2007) och Lund (2006). Dessa studier delar ett intresse för makt, förhandling och meningsskapande och kombinerar alla tre, olika teoretiska ansatser för att kartlägga, problematisera och analysera respektive studieobjekt. Flera saker skiljer dock dessa studier från min avhandling, bl.a min användning av logikperspektivet, samt den kombination av empiriska material som varit underlag för min studie (jfr Bowman & Stamp,

2011; Clarke, 2012a, 2012b; Pelletier, 2009a, 2009b; Simons & Masschelein, 2010).

Avhandlingens analyser bygger således på diskursteoretiska grundantaganden om makt, subjekt och vetande som ömsesidigt konstituerande (Foucault, 1979, 1980; Glynos & Howarth, 2007; Laclau & Mouffe, 2008).⁴⁰ I arbetet med artikel ett och två var Laclau och Mouffes (2008) diskursteori min analytiska bas, tillsammans med begrepp jag lånat från Foucault och Rancière som ”problematisering” och ”jämlighetens metod”. Min förståelse av diskursbegreppet inleder kapitlet, problematisering är beskrivet i teorikapitlet och jämlighetens metod beskrivs nedan. Denna ansats kompletterades i artikel tre och fyra med Glynos och Howarths (2007) kritiska logikperspektiv som gav större utrymme åt att förstå och förklara nyanser, motsägelsefullheter samt att på ett tydligare sätt sätta teoretiska begrepp i analytiskt arbete (jfr Lundgren, 2012 s. 66). Introduktionen av logikperspektivet i min undersökning innebar också att Rancières begreppsapparat tonades ner i avhandlingens senare del. När det gällde att utforska gymnasievalets praktiker upplevde jag Rancières begreppsapparat som alltför filosofisk för att bidra till analysen av det empiriska materialet som producerats till artikel tre och fyra. För att kunna analysera såväl stabiliseringar som utmaningar av de undersökta praktikerna, har jag i första hand använt begreppen *artikulation*, *iscensättning*, *interpellation* och *delning av det sinnliga*, samt *logiker*⁴¹ vars viktigaste innebörder för analysen beskrivs nedan (Butler, 2005; Glynos & Howarth, 2007; Hultqvist & Petersson, 2000; Laclau & Mouffe, 2008; Rancière, 2010a).

Begreppet *artikulation* fångar uttalanden och praktiker i min undersökning som (potentiellt) förändrar diskurser genom att skapa mening relationellt, vilket görs när tecken kopplas samman eller isärkopplas för att fixera eller destabilisera betydelser (Glynos & Howarth, 2007 s. 179-180; Laclau & Mouffe, 2008 s. 157-170). Då ”tecken” i min avhandling syftar på såväl den empiri som producerats i studien som på teori och den tidigare forskning som presenterats ovan, är alltså också den analytiska processen i sig en artikulatorisk praktik, som kopplar samman och isär tecken för att åstadkomma mening

⁴⁰ Se utvecklat resonemang om avhandlingens diskursteoretiska/-analytiska antaganden i teorikapitlet.

⁴¹ För en förklaring av logikbegreppets innebörder och min analytiska tillämpning hänvisar jag till teorikapitlet, samt avsnittet om logikperspektivet fältstudier och fokusgrupper.

och förståelse hos det studieobjekt som formulerats i avhandlingens syfte och forskningsfrågor. Tidigare forskning har väglett mitt sökande efter de mest relevanta artikulationerna. Exempelvis har jag kodat vilka sammankopplingar mellan valfrihet-framtid-status som görs i materialet, vem som gör kopplingarna, och hur detta görs. För att förstå och förklara innebörden i den aktuella artikulationen har jag i nästa steg prövat teoretiska begrepp, varefter tentativa tolkningar gjorts, vilka därefter utgjort grund för omläsning av andra potentiellt relevanta delar av materialet.

Iscensättning syftar på hur föreställningar om subjektivitet rent praktiskt realiserar och synliggörs genom att språket och den fysiska gestaltningen av ett fenomen konstruerar begripliga praktiker eller ”verkligheter” (Hultqvist & Petersson, 2000 s. 499). Men iscensättningar bär i avhandlingen även andra konnotationer, som analytiskt används i linje med Ian Hacking (2004) kombination av Michel Foucaults och Irving Goffmans sätt att se på diskurs som ett sätt att få en bättre förståelse för hur både de *faktiska* (Goffman) och *möjliga* (Foucault) ”individernas liv” (Hacking, 2004 s. 288) iscensätts i vardagliga praktiker.

Begreppet *interpellation* är lånat från Althusser, men med Butlers utveckling. Ursprungligen hänvisar det till hur individer blir subjekt genom ideologiska affirmationer. Butler (2005) förfinar dock begreppet interpellation till att även omfatta tvång och införlivande av skuld, genom vilket subjektet formas och formar sig själv i performativa handlingar, som förenklat uttryckt skapar det som det beskriver (jfr Davis, 2006).

I avhandlingens första två artiklar har jag kombinerat Foucaults begrepp styrningsmentalitet och subjektivering (Foucault et al., 1991) med Rancières begrepp *delningen av det sinnliga* och dennes användning av begreppet subjektivering. Därigenom har jag försökt förstå hur delningen av det sinnliga tagit gestalt i materialet, men också hur subjektivering i Rancières mening – det vill säga, i konflikt med den givna delningen – kan möjliggöras och synliggöras för analys (jfr Biesta, 2010). För att göra denna typ av subjektivering begriplig i mitt empiriska material har jag strävat efter att lyfta ut begrepp, betydelser och antaganden från deras ”sociala platser”, det som Ranciére kallar för ”jämlighetens metod” (Pelletier, 2009a). I artikel ett görs detta bland annat genom att problematisera hur ”social bakgrund” och ”förmåga” artikuleras i materialet och att betona fall då dessa kopplingar görs på oväntade och utmanande sätt (som i fallet med spanskläraren Elisabeth). Jag har alltså försökt sätta strukturella kategorier åt sidan och fokusera på ”fel” (då

aktörer talar/agerar på ett sätt som inte förväntas utifrån deras sociala eller professionella position, se utvecklat ovan i teorikapitlet) och verifikationer av jämlikhet som förekom i materialet. Ett exempel på ett ”fel” i empirin var när lärarna på gymnasiemässan i Göteborg, som var interPELLerade av en marknadsdiskurs ifrågasatte sina positioner som ”säljare”, och i stället beskrev sin medverkan på gymnasiemässan som ”parodisk”.

Text-, bild- och medieanalys

De viktigaste materialen som legat till grund för samtliga analyser är som nämnts intervju- och observationsmaterial. Givet avhandlingens explorativa karaktär, där studieobjektet tagit gestalt under hela arbetsprocessen har dessutom intervjuerna och observationerna kompletterats med andra material, såsom bilder, policy-/informations-/reklammaterial och hemsidor. Mitt syfte med detta har varit att kartlägga och försöka förstå hur ett fenomen som gymnasieval och en skolvardag påverkad av marknadsideal, artikuleras och ges mening av olika aktörer med varierande intressen, förutsättningar och strategier. Det har därför varit viktigt att också få en bild av de sammanhang inom vilka aktörerna verkar, alltså de diskursiva sammanhangen. I likhet med Youdell (2010) har jag velat utforska konkreta utbildningskontexter där ”sanningsregimer” har artikulrats, förhandlats och utmanats. Det kan exempelvis gälla hur reklammaterial på mässorna i text och bild kategoriserar eleverna som olika sorters elever (artikel två) eller hur begrepp som ”skolresultat” samartikuleras med platsens betydelse i ”målkartor” som eleverna arbetade med under min fältstudie på en högstadieskola (artikel ett).

Det som är av intresse här är alltså att undersöka vilka normer, regler och principer som gäller för produktionen av vad som uppfattas som sann eller värdefull kunskap (jfr Foucault, 1972, 1980). Därför har, vid sidan av intervju- och observationsmaterial även andra text- och bildmaterial inkluderats i analysen för att kunna upptäcka hur normer som eleverna möter i sin vardag formuleras och materialiseras i såväl text som bild (jfr Martinsson & Reimers, 2014 s. 29). Rent konkret har jag ställt samma typ av frågor till bilder som till textmaterial i analysen, med ett övergripande fokus på hur möjliga, ideala och avvikande subjekt konstrueras. Detta kan handla om vilka symboliska uttryck som en skolas reklambilder förmedlar genom formspråk, bild- och ordval, exempelvis en ”kosmopolitisk”, ”studie-” eller ”yrkesinriktad” attityd (jfr Johansson & Lindgren, 2010 s. 179-180). Det har också inne-

burit att jag textanalytiskt undersökt hur elevsubjekt konstrueras och kategoriseras i materialets texter. En svårighet med den stora mängd empiriskt material av olika karaktär, som producerats på olika platser och under lång tid, har varit att behålla fokus och konsistens i analysen. Detta problem påtalas av Silverman (2010) som pekar på risken att forskaren istället för att avgränsa sitt forskningsproblem ”letar” i ständigt nya typer av empiri. Med denna varning i åtanke har jag därför i avhandlingens senare del (artikel tre och fyra) försökt avgränsa såväl studiens problematik, som dess teori, empiri och vilka vetenskapliga anspråk som görs. Lite förenklat kan skillnaden i detta avseende mellan avhandlingsstudiens tidigare och senare del beskrivas som att i den förra söktes de diskursiva sammanhangen till stor del i material som omgav aktörerna, medan sammanhanget i den senare delen synliggjordes på de sätt som aktörerna själva artikulerade diskursiva ramar och villkor (jfr Ottemo, 2015 s. 54-61).

Fältstudier, fokusgrupper och logikperspektivet

På flera ställen ovan har jag resonerat om fokuseringen i avhandlingens senare del på gymnasieval som en del i en mer övergripande marknadsiering av utbildningens praktiker. Jag har också nämnt att logikperspektivet introduceras och att Rancières teori minskar i betydelse i avhandlingens senare del. Detta innebar att jag kom närmare mitt empiriska material, som till artikel tre och fyra består av fältstudier på tre gymnasieämnessor och fokusgruppsintervjuer med 56 elever. Motiv för att använda fältstudier för studiens dataproduktion har jag redan motiverat ovan och i det följande ska jag argumentera för mitt val av fokusgruppsintervjuer. Utifrån fokusgruppens dynamik, där samtalet är det väsentliga har jag strävat efter att ha relativt öppna frågor⁴² som ringar in undersökningens fokus på gymnasievalet och hur detta som fenomen artikuleras relativt marknadsieringens logiker. Mirzet Tursunovic (2002) sammanfattar i sin genomgång och diskussion av fokusgruppsintervjuer, att metoden har styrkor som ”explorativ inledning i ett relativt okänt område” (s. 82), men hävdar också att dess svaghet ligger i att ”moderator inte alltid kan ha full kontroll över data som produceras i gruppdiskussioner” (s. 83). Svårigheten med att inte ha kontroll ligger bl.a i att grupstryck och vissa deltagares dominans kan leda samtalet i en riktning forskaren inte öns-

⁴² Se bilaga tre och fyra för intervjuguider.

kar, något som också påtalas av Janet Smithson (2000 s. 116). Detta kan mycket väl vara ett giltigt resonemang i vissa sammanhang, men utifrån de ontologiska, ontiska och epistemologiska utgångspunkterna i föreliggande studie menar jag att det som Tursunovic och Smithson pekar på till viss del kan betraktas som en fördel i föreliggande studie. Visserligen har jag styrt fokusgrupperna så att alla deltagare har kommit till tals, men oundvikligen dominerar vissa elever samtalen, vilket jag i analysfasen försökt vända till studiens fördel, utan att fördens skull låta resultatet spegla de dominerandes berättelser. Syftet med mina analyser är att visa på både stabilitet och kontingens i fråga om gymnasievalets praktiker, och speciellt analyserar jag de normer och regler som tas för givna, utmaningar av dessa, samt hur eleverna ”greppas” av dessa praktiker och fenomen – alltså gymnasievalets sociala, politiska och fantasmatiske logiker. Gruppptryck och ”självklarheter” i samtalet blir därmed en ingång för att få syn på artikulationer av vad i gymnasievalets praktiker som uppfattas som stabilt, respektive kontingent. Smithson betonar medvetenhet om denna dynamik i själva analysprocessen, där t.ex. bifall, diskussion, dominant personer eller spontana utrop i samtalet kan tolkas som stabiliserande eller utmanande av en viss diskurs eller logik. Sammantaget vill jag därför argumentera för att kombinationen av fokusgruppsintervjuer och logikperspektivet stärker studiens giltighetsanspråk.

Analysprocessen för artikel tre och fyra

Det empiriska material som är underlag för analysen till artikel tre och fyra utgörs alltså av fältstudier med observationer, intervjuer, bilder och dokument, samt inspelade fokusgruppsintervjuer. Jag vill nu kort redogöra för hur detta material rent konkret analyserats utifrån de strategier som redovisats ovan.

Efter att jag lyssnat genom alla intervjuer från fältstudierna på mässorna transkriberades de som ansågs vara relevanta i förhållande till avhandlingens syfte och forskningsfrågor. Därefter importerades foton, bilder, delar av informations-/reklammaterialen och alla transskript samt fältanteckningar till analysprogrammet Nvivo. Samma process genomfördes med fokusgruppsintervjuerna med den skillnaden att alla intervjuer transkriberades i sin fulla längd, samt att skolornas hemsidor också importerades till programmet. Silverman (2010) beskriver fördelarna med att använda ett analysprogram för större mängder kvalitativa data utifrån tre teman: hastighet, noggrannhet och

forskning i grupp. Det första temat, hastighet handlar om att forskaren ges möjlighet att snabbt och effektivt importera olika typer av data som direkt kan taggas, kudas och kopplas till olika dimensioner av potentiellt intresse. Sökning efter enskilda ord eller fraser görs också snabbt och enkelt i programvaran. Detta gör också att tid kan frigöras till att reflektera över mening och betydelser i materialet som ju är själva syftet med forskningen. Det andra temat rör alltså noggrannhet, och hur forskaren systematiskt kan få överblick av olika typer av mönster och regelbundenheter t.ex. frekvenser av ord eller hur vissa begrepp förekommer tillsammans med andra. Möjligheten att klassificera källor utifrån tid, demografiska skillnader, eller olika typer av fall gör att jämförelser, regelbundenheter och oregelbundenheter i materialet kan uppmärksammas, visualiseras i exempelvis ordträd och analyseras. Silvermans tredje tema gäller fördelarna då forskning genomförs i grupp där man från flera olika datorer kan samverka kring ett större material och klassificera eller koda materialet utifrån flera perspektiv och frågeställningar (s. 252-257).

I arbetet med artikel tre och fyra har de två första, men också andra fördelar med att arbeta i programmet Nvivo utnyttjats. Det tredje temat – samarbete med andra forskare – har inte varit en påtaglig fördel men kan förhoppningsvis utnyttjas i framtida projekt. Genom att ha allt material samlat på ett ställe har bearbetning och analys underlättats och gjorts mer tillförlitlig. Exempelvis kunde jag enkelt få en bild av skolornas hemsidor och koda ”stilar” och ”självbilder” på dessa (jfr Johansson & Lindgren, 2010; Palme, 2008), vilka sedan relaterades till intervjutranskripten från fokusgrupperna. Jag kunde också på ett smidigt sätt koda innehållsligt betydelsebärande ord, fraser och artikulationer, samt jämföra dessa t.ex. med avseende på frekvens över hela mitt material. Dessa ord, fraser och artikulationer (som omnämns som ”noder” i Nvivo) utkristalliserades både som mönster och vanliga förekomster i materialet, utifrån teman som teori och tidigare forskning, liksom mina forskningsfrågor kunde bidra med. En viktig anmärkning är dock att det ganska tidigt i analysprocessen stod klart att det var aktörernas artikulationer av gymnasievalets praktiker som skulle stå i centrum för analysen. Därför kom bilder, hemsidor och informations-/reklammaterial att få en underordnad roll i min bearbetning av empirin, i synnerhet i jämförelse med min första mässtudie (artikel två) där skolornas anrop och de normer som artikuleras här ges en mer framskjuten betydelse.

Utifrån idéer i tidigare forskning kunde nya frågor ställas kring hur gymnasievalet artikulerades i materialet, tentativa hypoteser testades och

förkastades, och på så vis kunde ett mer entydigt och sammanhängande resultat konstrueras. På ett spiralliknande sätt växte därigenom betydelser, förklaringsmönster och tolkningar fram retroduktivt, som särskilt viktiga noder, vilka samlade citat från intervjuer, bilder och informationsmaterial som därmed kunde analyseras i termer av olika typer av logiker. Successivt formades betydelser i empirin som grupperades till sociala, politiska och fantasmatiska logiker, liksom till mer innehållsligt orienterade logiker (jfr Silow Kallenberg, 2016 s.53). Som exempel på den förstnämnda logiktypen kan nämnas rutiner och självklarheter på gymnasieämbetsorna såsom engagemang från utställarna eller fri tillgång till information för besökarna. En mer innehållsligt orienterad logiktyp kunde exempelvis vara betydelsen av vem som har möjlighet att välja vilken skola (i artikel fyra benämnd som ”varats logiker”).

Forskningsetik

Jag har under hela avhandlingsarbetet reflekterat över forskningsetiska frågor och utmaningar, men under några faser av mitt arbete har dessa frågor varit helt avgörande. Det har gällt hur urval ska göras, att få tillgång till fältet och att skriva fram ett resultat med anonymiserade informanter vars integritet måste skyddas. Forskningsetik i etnografiskt inspirerad forskning innefattar som i all forskning, mångfacetterade frågor och problem (jfr Vetenskapsrådet, 2013). I denna ansats synliggörs dock särskilda etiska dimensioner, bland annat eftersom den riktar uppmärksamhet på kategoriseringar och relationerna mellan forskaren och de som beforskas (se t.ex., Lather, 2001). Att arbetet med denna avhandling genomförts inom ramen för två större forskningsprojekt med andra forskare inblandade, har varit en tillgång vad gäller studiens etiska överväganden. I forskargrupperna har jag kunnat lyfta potentiella etiska dilemman och få vägledning av mer erfarna forskare. Det första av dessa forskningsprojekt (se fotnot två) har etikprövats av den regionala etikprövningsnämnden, som tillstyrkte studiens design och upplägg. Det andra forskningsprojektet bedömdes i samråd med handledare som mindre etiskt känsligt, varför någon formell etikprövning aldrig gjordes. Argument för detta beslut var bland annat att alla informanter var över femton år och att såväl individer som skolor och orter skulle anonymiseras vid publicering. I samband med fältarbetet som producerat data till avhandlingens artiklar har etiska hänsyn tagits till informanternas ålder, potentiella diskrimineringsgrunder och möjlig utsatthet. Valet av en skoletnografi i ett utsatt område

gjordes efter överväganden om betydelsen av forskning i denna miljö, visavi de potentiella risker för ytterligare stigmatisering som medverkan i studien kunde innebära. Informationsblanketter om forskningsprojektet distribuerades via klassföreståndare till alla elever och deras vårdnadshavare och möjlighet att inte delta i studien erbjöds alla informanter. Skriftligt medgivande gavs av vårdnadshavare till elever som var under 15 år vid studiens genomförande. Under fältstudierna på gymnasimässorna togs så många kontakter som möjligt med informanter innan mässan för att informera om studien och be om samtycke att medverka. I de flertalet fall där jag informellt samtalat med, observerat, skuggat eller intervjuat individer på mässorna har jag presenterat mig och mitt ärende, samt lämnat kontaktuppgifter för återkoppling. Jag har också sett det som angeläget att återkoppla med min forskning så snart den är publicerad. I det första forskningsprojektet har vi presenterat våra preliminära resultat på skolan och artikel ett och två är distribuerad till lärare på skolan. Inför fokusgruppsintervjuerna informerades först rektorer, klassföreståndare och sedan elever och vårdnadshavare via informationsbrev. Skriftligt medgivande gavs även här av vårdnadshavare till elever som var under 15 år då intervjuerna genomfördes.

Som diskuteras i forskningsgenomgången och teoriavsnitten ovan, vill jag problematisera uppdelningar av kunskap och okunskap som baseras på hierarkin mellan en (uppläst) forskare med sin vetenskapliga diskurs å ena sidan och den (okunniga) informanten, som har att lyda den sociala logiken å andra sidan (t.ex. Rancièrè, 2012). Denna epistemiska delning, där vetenskap utövar makt över sina studieobjekt genom en allmänt förordad metodologisk stringens och expertis, riskerar enligt Rancièrè (2012, se även Pelletier, 2009a), att än mer reproducera hierarkierna man försöker problematisera. Forskningsdiskurser – som den här – är som också formulerats ovan, i sig artikulatoriska praktiker, som utövar makt genom att producera kunskap och sanning, det vill säga med Rancièrès ord reproducerar forskningen en specifik ”kunskapsestetik” (Rancièrè, 2012) och kan som sådan spela en roll för att stabilisera eller destabilisera hierarkier och vad som framstår som normalt, angeläget och rimligt. Att problematisera min egen roll som forskare i de frågor som undersöks i avhandlingen, där makthierarkier och ojämlikhet är en del av själva studieobjektet har setts som ytterst angeläget. För mig har problematiseringen handlat om en pendling mellan analytisk distans till den problematik som undersöks med hjälp av teori och begrepp, och att komma känslomässigt nära undersökningens praktiker. Att jag själv har en icke-

akademisk bakgrund har gjort mig känslig för utbildningshierarkier, hur normer verkar i skolan och hur dominansförhållanden upprätthålls och utmanas (jfr Trondman, 1994). Samtidigt är jag en svenskfödd, ljushyad man som studerat sammanhang där vissa av dessa attribut inte är norm som t.ex. förortsskolan i Göteborg (artikel ett). Jag har försökt göra mig medveten om att detta faktum kan påverka mina kontakter med informanterna, vilka frågor jag ställer och vad som blir resultatet av mina analyser.

För att synliggöra vad denna påverkan kan ha inneburit har frågor av denna karaktär diskuterats med handledare och kollegor. Valet att låta elevernas röster höras kring marknadsutsättning och gymnasieval har därför också tätt sig närmast självklart. Studiens kritiska ansats syftar bland annat till att synliggöra kontingens och instabilitet i sammanhang som kan upplevas som stabila eller naturliga (t.ex. varför ”investering” i kunskap är en vanligt förekommande metafor i de studerade sammanhangen) och därmed bidra med nya perspektiv (jfr Glynos & Howarth, 2007; Popkewitz, 1998). Forskarsamfundets riktlinjer och etiska standarder har noggrant beaktats i alla steg av detta avhandlingsarbete, där exempelvis alla informanter medverkar utifrån informerat samtycke och allt empiriskt material förvaras inlåst, eller då det är i digital form säkrat med kod (Vetenskapsrådet, 2013).

Giltighetsfrågor

I avhandlingen förespråkas, som jag redogjort för ovan, en syn på forskning och kunskapsbildande som en artikulatorisk praktik (Glynos & Howarth, 2007). Detta synsätt ser jag som helt kompatibelt med de resonemang om epistemisk delning och kunskapsestetik som redovisats i föregående avsnitt. Som en konsekvens av detta blir min egen forskarroll synnerligen betydelsefull för både valen som görs och för de resultat som produceras. Exakt *hur* min person och forskarroll påverkat resultatet ser jag som omöjligt att i detalj göra reda för. Istället har jag så långt det varit möjligt försökt beskriva de val som gjorts under studiens gång, för att göra forskningsprocessen så transparent som möjligt för läsaren (jfr Winther Jørgensen & Phillips, 2000).

I anslutning till valet av problemområde och problematik, har beslut fattats om att arbeta med begrepp och teorier som tillåtit mig att tänka på studiens problematik på ett icke-essentialistiskt sätt, till exempel för att ompröva vad som föreföll tas för givet, både av mig och några av de tidigare studierna inom ramen för denna problematik. Detta kom i en mening att utgöra avhand-

lingens kunskapsintresse, vilket är ett försök att kartlägga, förklara och problematisera etablerade diskurser om marknadsiering och gymnasieeval, med stöd i empiriska analyser och olika teorier om subjektivering. I en mer generell mening kan detta kunskapsintresse också beskrivas som emancipatoriskt, då det kan bidra till frigörelse, omförhandling och social förändring (Laclau & Mouffe, 2008).

Det är mot denna bakgrund som avhandlingen, och mitt potentiella bidrag till frågor om marknadsiering och gymnasieeval bör läsas och bedömas. Är tolkningar av teorier och empiri rimliga, givet studiens premisser? Är studiens val och prioriteringar tydligt redovisade? Är argumentationen klar, sammanhängande och, kanske viktigast av allt – bidrar avhandlingen till en utvecklad förståelse för det problem den avser att beforska? Som framgår av Marianne Winther Jørgensen och Louise Phillips (2000 s. 28-30), bör giltigheten hos diskursanalyser bedömas i förhållande till de teoretiska utgångspunkterna, om forskningsprocessen beskrivs transparent och om studien kan bidra till nya perspektiv på de praktiker analysen undersöker. I linje med Glynos och Howarth (2007) menar jag att de retroduktiva förklaringarna som presenteras till de undersökta problematikerna i avhandlingen, kan värderas utifrån hur fruktbara dessa är i sig själva och i vilken mån förklaringarna kan ge upphov till nya frågor. Dessutom kan studien potentiellt bidra till förändring av de praktiker som undersökts genom att synliggöra hierarkier och hur makt och motstånd verkar i de konkreta sammanhang som studerats (jfr Winther Jørgensen & Phillips, 2000 s. 122-123).

Kapitel 5.

Avhandlingens artiklar: ett kort referat

Avhandlingen omfattar fyra separata artiklar med olika, men överlappande empiriska fokus och en gemensam teoretisk och analytisk bas utifrån begreppet *styrningsmentalitet/governmentality*, *delningen av det sinnliga*, kompletterat med *logikperspektivet* i de två sista (Foucault, 2003a, 2008; Glynos & Howarth, 2007; Rancière, 2010a). Tillämpningen av logikperspektivet i artikel tre och fyra bidrog framför allt med två analytiska aspekter som begreppen styrningsmentalitet och delning av det sinnliga inte till fullo kunde göra i de två första artiklarna. Den ena aspekten handlar om att komma riktigt nära det empiriska materialet och analysera hur det är strukturerat på ”mikronivå” (jfr Silow Kallenberg, 2016), dvs. hur logiker kan användas för att förstå vilken mening aktörer skapar i en viss praktik. Den andra aspekten rör dynamiken mellan hegemoni och kontingens. En styrka med logikperspektivet är att det ger utrymme att förklara både hur dominanta diskurser verkar i specifika praktiker och hur motstånd, destabilisering och diskursiv öppenhet präglar dessa praktiker simultant. I mer konkreta termer kan det handla om hur aktörer skapar meningsfullhet med hjälp av fantasier, trots motsägelsefulla villkor.

Som nämnts ovan är syftet med avhandlingen att undersöka viktiga aspekter av skolans marknadsiering och gymnasieval, samt dess relation till styrning och subjektivering. De fyra texterna nedan bidrar till detta mål, bland annat genom sina analyser av styrning och subjektivering genom ”investimentalitet” på ett svenskt högstadium, i artikel ett och ”delningen av det sinnliga” på den framväxande svenska skolmarknaden som undersöktes vid tre gymnasieämssor, i artikel två. Gymnasieämssorna analyserades även utifrån logikperspektivet, såsom platser där marknadsens logiker görs till något självklart och naturligt, i artikel tre. Gymnasievalets relation till social klass och till marknadsiering utforskas slutligen i termer av valets, varats, respektive varans olika logiker, i artikel fyra.

Artikel ett

Examining “The Police” On Inclusion and “Investmentality” in Swedish Schooling (Harling, 2013 I *European Education*, 45(3), Publicerad).

Bakgrunden till denna artikel är ett offentligt samtal och debatt om vad som antas vara en ”kris” i den svenska skolan, där skolresultaten faller generellt och prestationsskillnaderna ökar mellan olika skolor (Skolverket, 2009). Denna upplevda kris har mötts av en rad pedagogiska och politiska svar och föreliggande studie fokuserar hur några av dessa såsom mätbara resultat, marknadsiseringsinitiativ, konkurrens mellan skolor, samt inkluderande policy och praktik artikuleras i en empirisk kontext. Vidare analyseras och problematiseras i studien några av de centrala antaganden som gör dessa praktiker rimliga och meningsfulla för aktörerna. I synnerhet fokuseras antagandet om det som antas vara elevers förmågor, relativt deras sociala bakgrund och Studiens centrala problematik gäller hur denna relation artikuleras på en socialt utsatt högstadieskola i Göteborg.

Artikeln empiriska del struktureras kring hur ”krisen” och några svar som kopplas till denna, iscensätts bland elever och lärare på skolan som jag kallat för ”Österbergsskolan” [”Eastern Hills”]. Skolan är rankad bland de sämsta i landet utifrån skolresultat, området är fattigt och en stor majoritet av invånarna har en invandrarbakgrund (Skolverket, 2014). Krisen och svaren tematiseras i analysen i termer av hoppets och rädslans dubbla gester, vilket synliggör hur hoppets och framstegets diskurs alltid tycks vara kopplat till och beroende av orons och rädslans diskurs (jfr Popkewitz, 2008).

Resultatet presenteras som fyra narrativ, bestående av hur två synbarligen antagonistiska diskurser; en med fokus på ”inkludering” och en med fokus på ”investmentalitet”, i själva verket tycks dela en grundläggande, ”förklarande” logik. Analysen visar hur försök att inkludera elever och att göra skolarbetet mer jämlikt, baseras på antaganden om ojämlikhet där eleverna antas behöva ”experter” som intervenerar och förklarar, för att eleverna förhoppningsvis ska bli inkluderade i en förväntad framtid. ”Investmentalitet” fungerar genom att översätta motivation och kunskap till investeringar, som styr eleven genom självteknologier som val, tävling och entreprenörskap – vilket ses som motåtgärder mot exkludering (jfr Foucault, 2008). Trots att eleverna själva ”gör jobbet”, i linje med investmentalitetens logik, måste denna ändå förklaras för dem av experter, som till exempel de filantropiska företag som verkar på skolan och i området. Detta gör att man kan notera både en spän-

ning och en koherens mellan inkluderingens och investimentalitetens logiker. Avslutningsvis artikuleras ett narrativ som åskådliggör en form av pedagogisk subjektivering, där jämlikhet ses som en praktisk handling i undervisningen och inte som ett utopiskt mål, där uppfattade förmågor och förklarande experter ses som en förutsättning för jämlikhet. Huvudrollen i detta narrativ spelas av en lärare, som likt Jacotot använder en bok för att verifiera elevernas jämlika intelligenser (jfr Rancière, 1991).

Artikel två

Pedagogik och Postpolitik (Harling, Jodahl, Lindblad, Runesdotter & Wärvik, 2015 I Lindblad & Lundahl (Red.) Utbildning: makt och politik. Publicerat bokkapitel).

I dag har nya aktörer, såsom media, privata företag, leverantörer av statistik-tjänster, webb- och marknadsföringsplattformar, kommit att spela en allt viktigare roll i att sätta agendan för utbildning. Detta fenomen utgör bakgrunden till denna undersökning av ett omstrukturerat utbildningssystem i Sverige. Omvandlingen av utbildningspolitiken under efterkrigstiden har inte bara förändrat sättet att styra, utan också det sätt på vilket politikens väsen har muterat (Teschfahuney & Dahlstedt, 2008). Från ett ”reform-politiskt” fokus på regler och föreskrifter fram till omkring 1980, över en ”resultatpolitisk” betoning på målstyrning under de följande två decennierna, kan man sedan millennieskiftet tala om en ”postpolitisk” period, där styrningen har formen av jämförelser, självreglering och teknisk administration. Denna postpolitik har i sin tur neutraliserat politiska och ideologiska konflikter om utbildningens roll i samhället, och har i stället etablerat en nyliberal konsensus om syftet med utbildning (och hela välfärdsstaten i allmänhet). Här ses skola och utbildning som en ekonomisk nödvändighet, där aktörerna förväntas agera utifrån en ekonomistisk logik (jfr Mouffe, 2005; Žižek, 2006).

I studien analyseras tre sammanlänkade fall, där dessa tendenser blir extra synliga och har bidragit till dramatiska förändringar i utbildningslandskapet. Dessa är tillhandahållande och användning av statistiska databaser online, för skolresultat; nyhetsmedias roll för skolans rankingar, och slutligen, en iscensatt marknad på regionala gymnasie-mässor, där marknadsmekanismer som val, konkurrens och en investeringsmentalitet sätts i spel. Den senare delen – gymnasie-mässorna – är mitt bidrag till kapitlet och jag begränsar därför resten av sammanfattningen till de viktigaste resultaten av denna

del, som analyserats med hjälp av Rancières begrepp delningen av det sinnliga (2010a). De två integrerade aspekterna av delning – att dela något i olika delar och att dela detsamma gemensamt, är använda för att undersöka hur en gemensam ontologi etableras på mässan, och hur differentiering görs inom den gemensamma – delade ramen.

De skolor som är närvarande vid mässan konkurrerar med varandra och marknadsför sig i montrar där personal och studentrepresentanter interpellerar blivande studenter/kunder inom en till synes öppen, icke–hierarkisk och delad arbetsmarknadsorienterad diskurs, som bygger på individuella val. Obegränsade drömmar om framtiden säljs med bilder av framgång och välstånd, villkorade endast av ambition och uthållighet. Men subtila uppdelningar och indelningar görs ändå, baserat på individuella preferenser och stilar, som är tänkta att styra individens nyttomaximerade val. En entreprenöriell diskurs iscensätts där eleverna förväntas investera i sig själva och i sin framtid, oavsett om de är interPELLerade som ”teoretiker” eller ”praktiker” – en central uppdelning som signaleras genom utställarnas kläder och deras direkta frågor. I studien dras slutsatsen att skolmarknaden i denna form har införts och naturaliserats snabbt utan offentlig debatt. De praktiker som analyserats i studien betraktas som en given delning av det sinnliga på den framväxande skolmarknaden. I kapitlet framhålls att en stark ekonomisk diskurs som idag organiserar gymnasieval underordnar andra (demokratiska) värderingar och att den därför bör problematiseras och analyseras vidare.

Artikel tre

Sälja, välja, & svälja – En analys av skolval, marknadsiering och gymnasie-mässans logiker. (Harling & Dahlstedt, 2017, Accepterad för publicering i Utbildning och Demokrati Vol. 26(1)).

I denna artikel presenteras en undersökning av en utbildningsmarknad i en bokstavlig mening, på gymnasie-mässor där köpare och säljare av utbildningens ”varor” träffas och förhandlar värden, värderingar och preferenser. Studien är således utförd vid tre av de gymnasie-mässor som anordnas i utställningshallar över hela landet varje år. Vid dessa mässor möts och matchas gymnasieskolor med blivande studenter som förväntas forma sin framtid genom informerade utbildningsval. Syftet med artikeln är att analysera de logiker som konstituerar gymnasie-mässan, med ett fokus på hur mässan griper tag i de deltagande subjekten, samt reglerar och formar desamma. Genom

etnografiskt inspirerade studier, analyserade utifrån sociala, politiska och fantasmatiska logiker, utforskas gymnasievalets marknadsiering på plats (Glynos & Howarth, 2007).

De sociala logikerna beskriver det förgivettagna och vanliga i mässans praktiker. De politiska logikerna fångar spänningar och förändring av praktiken. De fantasmatiska logikerna fungerar som en motor för mässans sociala logiker och kan hjälpa till att förklara hur subjekten greppas samt fås att bortse från paradoxer i praktiken. Det empiriska materialet består av intervjuer, observationer, bilder, samt skriftliga material som producerats i samband med gymnasiemässorna. Resultaten lyfter fram två spänningsfält i materialet. Å ena sidan spänningsfältet mellan profit och engagemang, å andra sidan spänningsfältet mellan reklam och information. Dessa spänningsfält hanteras på mässan genom att den sociala logik som bygger på engagemang och information, sammanflätas med en politisk logik, där vinst och reklam både synliggörs och problematiseras av deltagarna. Det som gör att den sociala logiken kan bestå är att en fantasmatisk logik täcker över brister och sprickor i mässans praktiker och ”återupprättar” den hegemoniska sociala praktik, där marknadens logik ses som självklar och naturlig. Den fantasmatiska logiken består till exempel av utsagor som ”återupprättar” mässans sociala logik, där mutor och aggressiv marknadsföring av skolor görs till något naturligt och förment icke-politiskt. Genom att undersöka hur marknaden iscensätts på så förtätade platser som just gymnasiemässor, bidrar studien med kunskap om hur ekonomiska värden och logiker görs till något naturligt, men stundtals också problematiskt i aktörernas syn på utbildningens mål och mening.

Artikel fyra

Valet, varat och varan – en studie av gymnasievalets logiker och praktiker (Harling, u.å., Manus, insänt till tidskrift).

Syftet med denna artikel är att analysera och problematisera gymnasievalets logiker och dess diskursiva praktiker såsom dessa artikuleras av elever i årskurs 9. Det empiriska materialet består av fokusgruppsintervjuer med 56 elever, från sex olika skolor i och omkring tre mellanstora svenska städer. I artikeln ställs detta material i relation till en pågående diskussion i bland annat media, om skolvalets generella förtjänster, vilket i artikeln fångas med begreppet ”sublimt objekt”. Studiens analytiska referensram är ”logikperspekti-

vet” som utvecklats av Glynos & Howarth (2007). Centralt för detta perspektiv är antaganden om politikens primat, om verklighetens artikulatoriska och radikalt kontingenta karaktär, samt dess grundläggande ”brist” och ofullständighet. Den logiktypologi som utvecklats i perspektivet består av sociala, politiska och fantasmatiska logiker, med vilka forskaren kan förklara och problematisera en specifik praktiks regler och funktionssätt. I studien fokuseras de sociala logiker som förklarar vad som tas för givet i gymnasievalets praktik, samt de fantasmatiska logiker som reproducerar de förra genom att ”greppa” subjekt och att täcka över den kontingens som präglar alla praktiker. Analysen visar att eleverna talar om gymnasievalet som en ”nyckel till framtiden” men samtidigt att denna föreställning problematiseras, utmanas och re-politiseras i samtalen. Utifrån de tre innehållsligt genererade logikerna: valets, varats, respektive varans olika logiker, analyseras hur eleverna ser gymnasievalet som styrt av den man redan är, och hur gymnasievalets villkor ytterligare förstärker skillnader mellan elever.

Valets sociala logiker artikuleras i form av att gymnasievalet inte enbart framställs som oproblematiskt och självklart, utan samtidigt som något ångestfullt, genom att det skapar oro hos eleverna. Också i dessa sociala logiker görs gymnasievalet, betraktat som ett sublimt objekt, till något upplyft, fyllt med harmoni och hopp om en bättre framtid för alla som gör ett aktivt val. Gymnasievalets sublima objekt, både bekräftas och ifrågasätts av eleverna. Det senare i synnerhet när valet ses som villkorat utifrån social klass, vilket förklaras och fördjupas i *varats sociala logiker*, där stabilitet och nuets villkor dominerar. Här artikuleras normer och föreställningar om vilka elever som passar på vilka skolor, och de fantasmatiska logikerna får vissa klassmässiga positionsbestämningar som t.ex. ”de rika” eller ”de bonniga” att framstå som naturliga för subjekten – även om vissa klassade hierarkiska positioner, såsom att vissa är ”viktigast”, inte kan artikuleras utan förbehåll. Den tredje empiriska logiktypen – *varans logiker*, sammanflätas med de två övriga, men artikuleras också distinkt i relation till de marknadsmässiga villkor som ramar in gymnasievalet, där en social varulogik tar gestalt. Här iscensätts ett nyttomaximerande elevsubjekt som kalkylerar med sitt marknadsvärde i relation till både sitt eget och till skolornas varumärken. Vissa elevers värde framstår då som betydligt högre än andras, vilket tolkas som en kommodifierad fantasi om klassmässig segregering, som täcker över utbildningskapitalismens sprickor och bister (jfr Beach & Dovemark, 2011; Clarke, 2012b). Sammanfattningsvis konstateras i artikeln att gymnasievalet artikule-

ras som ett sublimt objekt, vilket försvaras i elevernas föreställningar, men också att det utmanas genom valets, varats och varans politiska logiker. Analysen visar på en dialektik mellan tesen i vallogikerna, där det sublima i gymnasievalet lovar allt till alla, och antitesen i varats logiker som i sin tur gör valet till en bekräftelse av vem man är; en spänning som hålls och hanteras av syntesen i varans logiker, där klassmässig segregering framstår som naturlig och ett resultat av marknadens ”osynliga hand”. Härigenom kan valfriheten dessutom ses som en maskering av ojämlikhetens ideologi.

Kapitel 6.

Diskussion och slutsatser

Denna avhandling har som övergripande syfte att undersöka vad det betyder att utbildning i Sverige styrs och organiseras som en marknad. Mer avgränsat vill jag kartlägga, förklara och problematisera hur gymnasievalet iscensätts och artikuleras i ljuset av denna marknadsstyrning. Vad jag gör i avhandlingens olika delar är att empiriskt undersöka hur marknadsstyrning artikuleras och subjektivering av elever görs i konkreta praktiker, i övergången från högstadiet till gymnasiet. Arbetet med avhandlingen har utvecklat och fördjupat de problem som undersökts i min licentiatuppsats, där också avhandlingens två första artiklar publicerats (Harling, 2014). Där analyserades marknadsstyrning av utbildning i mer generella avseenden, medan jag i avhandlingens senare del (artikel tre och fyra) har fokuserat på *gymnasievalets praktiker* och dess kategoriska förutsättningar, mot bakgrund av en tilltagande marknadsstyrning. I detta sista kapitel, kommer jag att presentera en summering av studiens huvudresultat under tre tematiska rubriker och diskutera vad de fyra artiklarna som ingår, sammantaget kan bidra med till förståelsen av dess studieobjekt. Kopplat till avhandlingens teoretiska premisser, som kort repeteras under nästa rubrik, är det min ambition att redogöra för det mest centrala i min undersökning av respektive tema. Jag kommer också att reflektera över relevansen av min studie och anknyta till ett urval av de studier som presenterats i forskningsöversikten. Resultatdiskussionen avslutas med ett avsnitt som lyfter fram avhandlingens kunskapsbidrag, varefter jag reflekterar över dess begränsningar, samt diskuterar fortsatt forskning och utvecklingspotential.

Skolning i utbildningskapitalismens tid

Med hjälp av en redovisad begreppsapparat och design har avgränsade praktiker undersökts, i vad som grovt sett kan beskrivas som tre skilda, men också sammanflätade sammanhang. Dessa är elevers *marknadslänkande skolvardag* som analyseras i artikel ett, *gymnasiemässor* som studeras i artikel två och tre, och *elevers meningsskapande av gymnasievalet* som utforskas i artikel fyra. En viktig gemensam nämnare för dessa sammanhang är att aktörernas förhandlingar om mening i bestämda praktiker utgör min analytiska fokus-

punkt, som sedan retroduktivt förklaras och problematiseras, i relation till teori och tidigare forskning. Genom avhandlingens ansats och design är det möjligt att utforska dess mångfacetterade studieobjekt. Detta upplägg medger bland annat en problematisering av några av de antaganden och utgångspunkter som ligger till grund för såväl iscensättningar av marknadsstyrning, som subjektivering av väljande gymnasieelever. Härigenom begreppsliiggörs också relationer som annars kan framstå som disparata, såsom kunskapsformer, praktiker eller vissa former av subjekt (jfr Lundahl, 2012; Skolverket, 2012; Youdell, 2011). Samtidigt kan detta ses som en av studiens stora utmaningar; hur hålla samman och presentera någorlunda konsistenta resultat och argument givet denna struktur? Jag ska därför nedan redogöra för och summera avhandlingens viktigaste utgångspunkter, dess fynd och potentiella betydelse för kunskapsläget inom fältet.

Utgångspunkterna för studien betonar alltså att människor förhandlar och skapar mening i artikulatoriska praktiker, genom tillfälliga stabiliseringar av en i grunden kontingent tillvaro; ett meningsskapande som därmed sammankopplar nutid med dåtid och framtid (Glynos & Howarth, 2007 s. 105). Uttryckt i relation till avhandlingens forskningsfält innebär detta att elever på flera sätt orienterar sig i en osäker tillvaro, där sociala normer om rätt och fel, eller om normalt och avvikande, har en framträdande roll (jfr Youdell, 2010; Martinsson & Reimers, 2014). Sådana normer kan täcka över och kompensera för upplevda paradoxer, brister och ofullständigheter med fantasier, ”sanningar” och ”frälsningsläror”, som utlovar helhet och harmoni (jfr Silow Kallenberg, 2016; Popkewitz, 2008). De framträder även i olika makt- och självteknologier såsom bedömningar, bekännelser och aktiva gymnasieval (jfr Ball, 2013; Carlbaum, 2012; Sivenbring, 2016). Dessa former av meningskapande praktiker förekommer och analyseras i min avhandling, framför allt i termer av *delning*, *subjektivering*, *styrningsmentalitet*, samt *gymnasiemäsans* och *gymnasievalets logiker*. Termerna bildar tillsammans med mina forskningsfrågor rubriker för den återstående diskussionen och de bidrar sammantaget till ett försök att teoretisera de undersökta dimensionerna av skolning⁴³ i utbildningskapitalismens tid (jfr Lundahl, 2012). Jag vill alltså

⁴³ Jag avser här de dubbla betydelseerna i termen ”skolning”, dvs. att beteckna både dess deskriptiva aspekter såsom ”praktiker i skolan” och dess normativa dimensioner som föreskriver att dessa praktiker bör göras på ett visst sätt (jfr Martinsson & Reimers, 2014).

återigen betona att jag i avhandlingen, med stöd i den forskning som redovisats *utgår från* att skola och utbildning påverkats av marknadens logiker och praktiker. Det jag undersöker är *hur* denna påverkan går till, på vilka grunder det görs och hur skolmarknadens innebörder iscensätts och förhandlas på en empirisk nivå. På ett övergripande plan innebär detta fokus på menings- och subjektsskapande, en viss omorientering i förhållande till tidigare forskning, som ofta betonat politikens roll för marknadsstyrningen och dess effekter (jfr exempelvis Börjesson, 2016; Englund, 1996; Sjöberg, 2011). I sådana texter analyseras ofta policy – ett i sig fullt legitimt studieobjekt – men i jämförelse med dessa, har jag i föreliggande studie valt att rikta sökljuset direkt mot några av de praktiker som policyn är tänkt att styra.

Gymnasiemässans förmenta neutralitet: om delning, styrningsmentalitet och marknadslogiker

I litteraturgenomgången beskrivs gymnasie-mässorna som ett relativt outforskat fenomen. Veterligen finns bara två publicerade texter som empiriskt undersöker mässorna på plats (Harling et al., 2015; Harling & Dahlstedt, 2017). Därför har denna del i min avhandling en funktion att fylla, som ett första försök att beskriva dessa platser, presentera några särskilt motiverade tolkningar av dess betydelse, samt formulera frågor för fortsatt forskning. Vad som gjort mässorna intressanta givet avhandlingens fokus på marknadsstyrning och gymnasieval är att de utgör fysiska platser där skolmarknadens aktörer samlas, förhandlar om mening, styr och styrs, samt iscensätter skolmarknader i både bokstavig och symbolisk mening. Det är också så jag har närmat mig gymnasie-mässorna, som sammanhang där flera av samtidens stora frågor om utbildning: valfrihet, privatisering och konkurrens, kommit att gestaltas i konkreta – och analyserbara praktiker.

Med detta sagt vill jag också betona avhandlingens begränsade anspråk avseende kartläggningen av gymnasie-mässorna. Av landets för närvarande cirka 40 mässor har jag endast studerat mässor på fyra platser. Detta har gjorts vid sex separata tillfällen. Jag gör heller inte anspråk på att beskriva och förklara fenomenet i sin helhet, vilket jag ser som ogörligt. I stället har jag i mina två studier valt att dels fokusera på vilka processer som görs synliga med hjälp av begreppen delningen av det sinnliga (Rancière, 2010a) och styrningsmentalitet (Foucault, 2008, 2003c), dels på vilka logiker (Glynos &

Howarth, 2007) som strukturerar iscensättningar, förhandling och menings-skapande på de sex mässor som undersökts.

De resultat jag framför allt vill lyfta fram här uppmärksammar hur marknads logiker i hög grad genomsyrar både mässornas iscensättning och hur de artikuleras av dess besökare. Exempelvis synliggör både artikel två och tre hur skolornas reklam och lockbeten utlovar framgång och rikedom om eleverna väljer just dem – löften som både lockar, förvirrar och genomskådas av eleverna (jfr Johansson & Lindgren, 2010; Lundahl et al., 2014). Än mer intressant är dock *hur* marknads logiker griper tag i mässornas subjekt och hur logikerna både delas gemensamt, som en närmast icke ifrågasättbar realitet, och hur detta meningsskapande också sorterar och styr subjekten till olika platser och positioner (jfr Clarke, 2012a; Zipkin & Brennan, 2009). En poäng med analyserna är att de visar hur diskrepansen mellan den delade realiteten och de uppdelade positionerna tycks *döljas* genom marknadslogikernas förment neutrala karaktär, eller att dessa segregeringar, i den mån de synliggörs, i princip framstår som naturliga och icke-politiska för mässornas aktörer (jfr Clarke, 2012b; Dovemark & Holm, 2015).

I relation till tidigare forskning finns anledning att uppmärksamma några av de fynd som gjorts i avhandlingen, avseende gymnasie-mässan som fenomen i tiden och som konkreta praktiker. På mässorna rör sig eleverna i olika spänningsfält, t.ex. mellan å ena sidan informationsspridning av engagerade utställare som är mässans officiella raison d'être, och å andra sidan skolrepresentanter som vandrande reklampelare, vilka jagar vinst och marknadsandelar på den lokala skolmarknaden. Lundahl et al., (2013, 2014) har pekat på marknadsieringens omfattande konsekvenser för hur gymnasieutbildning organiseras och genomförs, samt hur systemets aktörer upplever skolmarknadens vardag. För elevers vidkommande påtalas en tilltagande "möjlighetsstress" (s. 255) och subtila mekanismer för inkludering och exkludering – där gymnasievalets komplexa relation till såväl framtiden på arbetsmarknaden, som till existentiella frågor om identitet och framtidstro, görs synliga (jfr också Lund, 2015 som utvecklar begreppet *symboliska gränser* i relation till gymnasievalet). Här uppmärksammas också hur de olika skolornas rykten – det som innefattas i vad Ball (2003) kallar för "hot knowledge" – tillmäts stor betydelse för gymnasievalet, och ofta artikuleras tillsammans med vem man är som elev, och vill vara i framtiden.

Avhandlingens resultat kan knytas till alla dessa dimensioner av gymnasievalet och frågan om hur framtiden ska formas. Såväl mässans sociala logi-

ker, alltså dess regler, rutiner och förgivettaganden, vilka lyfts fram i artikel tre, som gymnasievalets mer innehållsliga logiker, som exempelvis den vallogik som analyseras i artikel fyra, pekar mot en påtaglig skiktning, sortering och uppdelning av eleverna. Genom subtila uppdelningar tycks elevernas bakgrund, dispositioner och reella möjligheter att navigera och välja på gymnasiemarknaden bli allt viktigare för vilka drömmar och framtider som erbjuds och är möjliga att realisera.⁴⁴

Samtidigt, är det *också* viktigt att understryka hur systemets aktörer, inte minst eleverna, utmanar, problematiserar och delvis genomskådar (jfr Willis, 1977) marknadsstyrningens påtagliga dominans på mässan, och hur gymnasievalet mer generellt organiseras som en marknad. Sådana destabiliserande ”bråk” med systemets logiker (jfr Youdell, 2010; Butler, 2007) gestaltas i artiklarna som politisk och pedagogisk subjektivering; praktisering av jämlikhetens metod; problematisering; destabilisering; samt artikulering av politiska logiker (jfr Butler, 2007; Glynos & Howarth, 2007; Foucault, 1972, 2003d; Rancière, 2006a, 2010a, 2012; Simons & Masschelein, 2010). Genom alla dessa begrepp åskådliggörs olika sätt att visa på aktörernas agens, i ett system som annars kan uppfattas som slutet, statistiskt och determinerande. Avhandlingens kanske tydligaste illustration av hur elever destabiliserar en förhärskande syn på valfrihet återfinns i artikel fyra. Här visar analysen hur eleverna inte alls accepterar val-logikens premisser, där de med sitt aktiva skolval förväntas kunna förändras och bli vad och vem de vill. Istället betonas hur gymnasievalet innebär att *välja att vara* den man redan är. En avgörande poäng med att synliggöra dessa ”bråk” är att reartikulera systemet med dess logiker och praktiker som konfliktfyllda och potentiellt politiska (jfr Glynos & Howarth, 2007; Laclau & Mouffe, 2008; Youdell, 2010).

⁴⁴ Bland det stora antal studier som gjorts kring dessa frågor kan följande nämnas: Andersson et al., 2010; Beach & Dovemark, 2011; Bunar, 2010, 2013; Dovemark & Holm, 2015; Forsberg, 2015; Gewirtz et al., 1995; Grytnes, 2011; Holm, 2013; Johansson, 2009; Johansson & Hammarén, 2010; Lidström et al., 2014; Lund, 2006; Nylund, 2010; Palme, 2008; Puaca, 2013; Skolverket, 2009; Trondman, 1994; Trumberg, 2011. Avhandlingen bekräftar och kompletterar de resultat som här framkommer.

Utbildningsmarknadens subjektivering: om personer, platser och positioner

I avhandlingen förstås subjektivering⁴⁵ som en komplex och dubbelriktad process, där individen blir till subjekt som en effekt av både samhällelig, diskursiv maktutövning och genom arbetet med sig själv (Butler, 2005; Foucault, 1979, 2003a). Litteraturen kartlägger och visar på begreppets fruktbarhet i studier av utbildningsprocesser, då det å ena sidan synliggör individens agens och potential, å andra sidan de strukturella villkor som både begränsar och möjliggör denna agens (jfr Davies, 2006; Youdell, 2010). I avhandlingens artiklar används begreppet för att analysera sådana processer, där subjekt och kategorier betraktas som subjektiveringsprocessernas effekter.

En problematik som lyfts fram i avhandlingens empiriskt grundade analyser, fokuserar på hur utbildningens standarder, mål och tekniker delar upp och konstruerar elever utifrån hierarkiska ”hopp/rädsla-binäriteter” såsom: kan/kan inte, rika/fattiga, yrkesfokus/akademiskt fokus, invandrare/infödda, normala/avvikande, etc. (jfr Popkewitz, 2008). I artikel ett tilldelas elever en position och identifieras (samt identifierar sig till viss del själva) till sin ”rätta” plats och livslopp i linje med en ordning som förekommer i samtida pedagogiska diskurser, där elevens ”brister” är knutna till expertinsatser med en explicit avsikt att föra den enskilde närmare jämlikhet (jfr Bingham & Biesta, 2010; Simons & Masschelein, 2010). Detta fenomen illustreras t.ex. när en speciallärare positionerar sig själv som en ”distributör av jämlikhet” för de förment ”okunniga” eleverna. Resultaten beskrivs i termer av en förklarande logik, som gör sig gällande i arbetet med att inkludera eleverna från ”insidan och ut”, dvs. att inkluderingen görs av dem som är på insidan (lärarna) för dem som är på utsidan (vissa av eleverna). Det som gör den förklarande logikens subjektivering relevant i förhållande till avhandlingens syfte, och dess andra frågeställning, är att den synliggör hur eleven formas och formar sig själv utifrån en ”intelligensernas hierarki” där lärande och inkludering utifrån expertens förklaringar framträder som villkorat.

⁴⁵ Utifrån tidigare resonemang om skillnader i Foucaults och Rancières förståelse av begreppet, benämner jag här Foucaults begrepp som ”subjektivering” synonymt med Rancières ”identifiering” och Rancières begrepp ”politisk subjektivering” eller ”pedagogisk subjektivering” (jfr Chambers, 2012; Simons & Masschelein, 2010).

Uppdelningen av eleverna i olika kategorier problematiseras också i artikel två, där mässans iscensättning anropar elever antingen som ”teoretiker” eller ”praktiker”, mässans uttalade öppenhet till trots. Det som delas av alla på gymnasiemässorna iscensätts som en utopi om grandiositet utan gränser, som interPELLERAR förmodat ansvariga och motiverade elever med ett språk och en säljande stil hämtad från reklam och marknadsföring (jfr Alvesson, 2006; Lidström et al., 2014; Sobe & Boven, 2014). Uppdelningarna av eleverna till olika skolor och program, bygger på ovan nämnda kategoriseringar, liksom på preferenser, och ”livsstilar”, som erbjuds eleven i matchningstester eller genom subtila klädkoder och attribut hos utställarna. Identifieringen mellan vissa personer till vissa platser och positioner tycks bland mässans aktörer i stort sett ses som en naturlig del av skolmarknadens funktionssätt, vilket bekräftar Dovemark och Holms (2015) slutsats att elever och skolor idag söker matchning enligt devisen ”lika barn leka bäst” (s. 10).

I artikel tre och fyra analyseras subjektivering bland annat i termer av fantasmatiska logiker, som greppar subjekten känslomässigt och möjliggör att gymnasiemässans och gymnasievalets sociala logiker reproduceras och cementeras, men också till viss del utmanas. De sociala logiker som analyseras i artikel tre innebär att eleverna anropas med hjälp av aggressiv reklam och lockbeten som konstruerar dem till ekonomiska nyttomaximerare, vilka förväntas investera i utbildning, med sig själva som insats (jfr Ball, 2007; Lundahl et al., 2014; Peters, 2001). Den investeringslogik som iscensätts på mässorna och dominerar anropen, går också att förstå med begreppet ”investmentalitet” (engelska: *investmentality*), som introduceras i artikel ett. Begreppet kan synliggöra en process där värderingen av kunskap och utbildning görs instrumentell; det är utbildningens bytesvärde, i första hand som humankapital på arbetsmarknaden som bestämmer dess attraktionskraft (jfr också Ottemo, 2015; Sivenbring, 2016; Wrana, 2009). Processen innebär också en kommodifiering av utbildning – den görs till en vara, till något som kan köpas och säljas, en process som påminner om det Lundahl et al. (2013) kallar för ”intern marknadsiering” (jfr också Ball & Youdell, 2008 och Beach & Dovemark, 2005). Dessutom uppmärksammar investmentalitet hur den ”frihetliga” styrningen och subjektiveringen på mässorna går till; mässorna både förutsätter marknadens logiker för sin legitimitet och styr elevsubjekten i linje med dessa logiker (jfr Terning, 2016). Så till vida deltar också mässorna aktivt i såväl *etableringen* som *upprätthållandet* av en marknadslogik kännetecknande för nyliberalismen.

I linje med Sandel (2012) finns anledning att uppmärksamma hur marknadens logiker på utbildningens område kan få två principiellt problematiska konsekvenser. Dels *korrumperas utbildningens funktionssätt*, tack vare att jämlika förutsättningar att känna till, välja och genomföra utbildning inte är för handen, varför marknadens mekanismer tenderar att förstärka befintlig ojämlikhet i samhället. Dels *degraderas värdet av utbildning*, från att frambringa demokratiska samhällsmedborgare, till att rekrytera attraktiva konsumenter. Trots att flera aktörer, elever inkluderat, ger uttryck för tvivel och oro kring utbildningsmarknadens brister, kan dess premisser – och praktiker som görs rimliga utifrån dessa – ofta accepteras och legitimeras, bland annat tack vare att gymnasiemässan artikuleras som vilken mäsas som helst och att marknadens logik därför framstår som rimlig. Dessa resultat är i huvudsak konsistenta med de undersökningar som gjorts av Holm (2013) och Lundahl et al. (2014). De har dock inte studerat mässorna på plats, men konstaterar utifrån intervjuer att elever och andra skolaktörer uttrycker tvivel och misstänksamhet kring aggressiv marknadsföring och lockbeten på mässan. Samtidigt visar de på att dessa aktörer ändå, på det stora hela, accepterar och inte ser några alternativ till marknadens villkor och mekanismer (jfr också Bauman, 2007; Clarke, 2014; Sandel, 2012).

I artikel fyra undersöks hur elever artikulerar gymnasievalet i relation till frågor om betydelsen av social bakgrund och marknadens logiker, tematiserat i termer av *valets*, *varats* och *varans logiker*. Med stöd i empiri, teori och tidigare studier analyseras gymnasievalets subjektivering utifrån valets logiker som ett erbjudande om att se gymnasievalet som ett sublimt objekt, upphöjt och med löfte om självförverkligande och möjlighet att välja att bli vem man vill, för den som accepterar utopins premisser (jfr Clarke, 2014). Detta problematiseras dock av eleverna, som i linje med *varats logiker* ser valets subjektivering som att bli mer av den man redan är, dvs. att valet av skola och program mer handlar om att förstärka och förädla den subjektposition man har, än att bli någon annan, som det sublima objektet utlovat. Gymnasievalet uppfattas alltså som villkorat av social klass, där familjens ”skitbil”, kan räcka för att uppleva sig utestängd från en viss skola och där elever från en högstatusskola ser sig som ”viktigast” (jfr Sandell, 2007). Motsättningen mellan valets och *varats logiker* hanteras och neutraliseras dock av *varans logiker*, som i utifrån marknadens principer erbjuder konkurrens med andra och investering i sig själv, vilket i sin tur legitimerar gymnasievalets klassmässiga segregering (jfr Beach & Dovemark, 2011; Dovemark & Holm,

2015). Denna neutralisering diskuteras också i artikeln som en syntes av val-logikens tes och varat-logikens antites, i termer av en dialektisk modell som kan förklara hur gymnasievalet kan reproduceras som ett sublimt objekt (se figur ett).

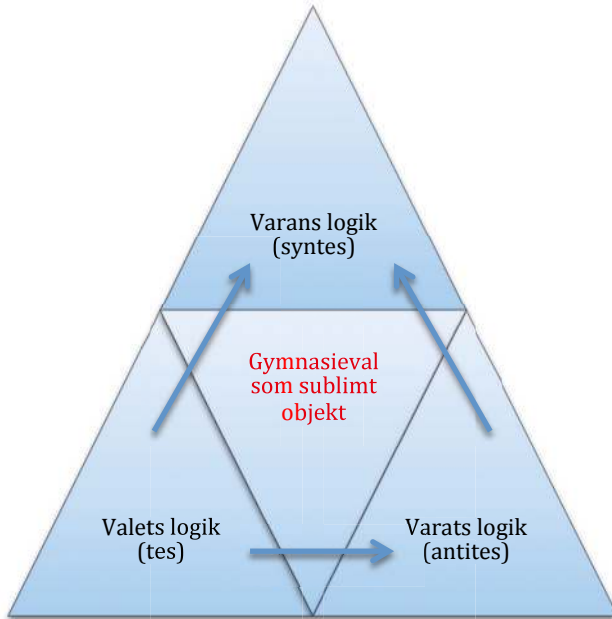

Fig. 1

Ett argument som framförs i artikeln, är att varans logiker, genom ovan nämnda neutralisering, inte bara försvårar social mobilitet, utan dessutom får ojämlikhetens ideologi att framstå som rationell, naturlig och opåverkbar (jfr Brown, 2015; Lundahl et al., 2014; Sandell, 2007; Skeggs, 2012). Som Brown (2015) påpekat så är ojämlikhet både ett villkor och en konsekvens av att konkurrens upphöjs till allmän princip. Men trots att gymnasievalet framstår som villkorat av marknadens principer om varulogik, valfrihet och konkurrens, visar analyserna att elevsubjekten varken är helt styrda eller helt fria. Dubbeltydigheten i avhandlingens titel – *välja vara* – pekar samtidigt på elevernas villkor att välja utbildning som *en vara* och på hur de förväntas *välja att vara*. Elevernas medvetenhet om, och förekommande problematisering av marknadens principer, riktar därmed intresset mot såväl navigering och förhandling, som mot styrning och kontroll.

Studiens bidrag: den marknadsliknande utbildningens politik

Sammanfattningsvis har diskussionen så här långt lyft fram artiklarnas resultat kopplat till avhandlingsstudiens syfte och frågeställningar. Jag har försökt visa hur både de enskilda bidragen separat, och betraktade gemensamt, har kartlagt, förklarat och problematiserat mitt studieobjekt, som är innebörder i och effekter av marknadsliknande praktiker i den svenska skolan, med ett särskilt fokus på hur gymnasievalet iscensätts och artikuleras. Istället för att undersöka hur den marknadsstyrda skolan formuleras och regleras genom policy (jfr Lindensjö & Lundgren, 2000; Sjöberg; 2011), har jag i studien visat hur viktiga skolpraktiker förhandlas och förverkligas. Avslutningsvis vill jag nu knyta samman resultatet och peka på avhandlingens kunskapsbidrag, som jag menar kompletterar befintlig forskning om marknadsisering av utbildning, med fokus på gymnasievalets iscensättningar och artikulationer.

Avhandlingens huvudresultat, och de slutsatser man kan dra av dessa, kan i punktform sammanfattas enligt följande:

- Den marknadsstyrda skolans givna ordning delar, genom en förklarande logik upp eleverna till skilda platser och positioner, till vilka eleverna i studien i hög grad identifierar sig. Här görs eleverna själva ansvariga för att lyckas eller misslyckas. Det finns med andra ord skäl att tolka de uppdelande praktikerna på dagens skolmarknad som en kombination av sortering och självsortering. Dessutom visar artiklarna hur eleverna arbetar med sig själva genom självteknologier, såsom aktiva val och konkurrens, samt genom att investera i sig själva. När elevsubjekten sorteras och sorterar sig på detta sätt görs de till kunder med olika värde, där några framträder som viktigare och därmed mer värdefulla än andra.
- Subjektivering i form av fantasmatiska logiker kan förklara hur elever hanterar motsägelsefulla villkor, såsom att gymnasievalet *både* sägs handla om att förändras och bli vad man vill i valfrihetens anda, samtidigt som man genom sitt val formas att bli mer av den man redan är. Fantasier om valfrihet kan också vara ett sätt att skapa en illusorisk harmoni och förklara sig för sig själv och andra. Därmed kompenserar och döljs de brister och tillkortakommanden som utbild-

ningsmarknaden aktualiserar, exempelvis när det står klart för aktörerna att skolvalet inte är lika fritt för alla.

- Elevernas destabilisering av dominerande marknadslogiker i skolan förekommer i alla studerade sammanhang, och beskrivs i avhandlingen som problematiseringar av hur skola och utbildning kopplas samman med marknadens logiker. Härigenom punkteras flera av nyliberalismens myter om relationen mellan individ, skola och samhälle. Exempelvis att de framgångsrika *förtjänat* sina belöningar genom individuella prestationer, eller att elever *vill* se sig som utbildningskunder med olika värde.

Det som förenar dessa resultat är för det första, att de kan ses som svar på en ännu inte formulerad fråga. Inspirerad av Foucaults (1993) omkastningsprincip tänker jag mig att frågan, eller kanske snarare problemet, som dagens skolmarknad och resultaten ovan kan ses som ett svar på, är hur skolan – och kanske i någon mån hela samhället – kan styras, utan att egentligen styra själva skolan, eller samhället. Med hjälp av Foucaults begrepp styrningsmentalitet, blir det möjligt att begripa hur den styrning och subjektivering som avhandlingens resultat ändå pekar på, görs rimlig, meningsfull och verkar genom skolans aktörer som *stys genom frihet* och individuellt ansvar (jfr Hultqvist & Petersson, 2000). En nyckel för att förstå denna styrning är, om vi följer Foucault (2008), att fokusera på vår tids ”medborgares förmåga att hysa tilltro till ett slags reglerad frihet” (Hultqvist & Petersson, 1995 s. 33). Friheten att välja sin framtid inom givna ramar tycks vara en allmänt överordnad norm i de skolsammanhang som jag har undersökt och kan därmed ses som en de-centrerad maktkonfiguration, som verkar genom sin spridning. Denna maktform kommer alltså inte uppifrån, utan verkar genom de relationer den upprättar och utvecklar (jfr Zipkin & Brennan, 2009). Trots att individens valfrihet förvisso gjorts till en närmast oomkullrunkelig sanning (jfr Brown, 2015; Clarke, 2014), utmanas och problematiseras detta av eleverna, som t.ex. ser vissa skolor som reserverade ”för de rika”, vilket lyfts fram i artikel fyra. Här, och i artikel tre, har analyserna visat både hur elevsubjekten dras in i valfrihetsdiskursen, hur de givna ramarna villkorar deras reella valmöjligheter och hur eleverna destabiliserar de sociala logiker som gjort valfrihetsdiskursen entydig och hegemonisk.

För det andra har resultaten den gemensamma nämnaren att de bidrar till en förståelse och teoretisering av hur elever i övergången från högstadium till

gymnasium formas, styrs och regleras, men också formar sig själva i de sammanhang som undersökts (jfr Lundahl, 2012). Förståelsen kan bland annat sökas i hur aktörerna navigerar, söker befintlig och formar ny mening, i *spänningsfält mellan stabilitet och förändring* (jfr Glynos & Howarth, 2007). Det som å ena sidan stabiliserar de undersökta praktikerna är outtalade regler, normer och förgivettaganden, som att gymnasiemässan är en neutral informationsmässa, att utbildning är en vara som vilken som helst, eller att gymnasievalet kan förverkliga obegränsade drömmar. Genom stabiliseringarna kan sägas att en ”utbildningskapitalistisk subjektivitet” får fäste i eleverna och cementeras i de sammanhang som undersökts (jfr Martinsson, 2012). I avhandlingens tredje och fjärde artiklar beskrivs detta som praktikens sociala logiker, men snarlika fenomen synliggörs och problematiseras också i studiens samtliga artikelbidrag. Det som destabiliserar praktikerna, som också nämns ovan, är när ”sammankopplandets praktik” (Ottemo, 2015 s.59), görs på ett annat och problematiserande sätt, exempelvis hur eleverna artikulerar gymnasievalet med social klass som i artikel fyra, eller då en studie- och yrkesvägledare kritiskt betraktar gymnasievägens funktion som att ”fostra eleverna till valfrihet”, i artikel tre. Dessa dis-artikulationer synliggör marknadslogikernas kontingenta grundvalar, och bidrar därmed till sätt att tänka och agera som annars skulle ses som naturliga och omöjliga att ifrågasätta.

För det tredje, synliggör avhandlingens resultat hur *valfrihet* och *konkurrens* inte har några entydiga innebörder i den empiri som analyserats, utan konstant förhandlas och omtolkas. Trots att begreppen under lång tid använts i den politiska retoriken kring hur både individen och utbildningen ska stärkas och förbättras (jfr Dahlstedt, 2007; Clarke, 2012b; Lund, 2006; Terning, 2016), vittnar studiens resultat snarare om att begreppens oantastlighet på den politiska nivån, innebär en språngbräda för vissa och en hämsko för andra (jfr Beach & Dovemark, 2011; Gustafsson et al., 2016). Ett fåtal framgångsrika gymnasieskolor fyller sina platser och väljer indirekt sina elever tack vare ett gott rykte, och behöver egentligen inte medverka på mässan, men gör det ändå för att gymnasiemarknaden ska framstå som legitim (artikel två). Några elever från Invandrarskolan i artikel fyra sorterar bort sig själva från ett populärt och framgångsrikt gymnasium av rädsla för att inte ”passa in”, även om de rent formellt ”kommer in”, vilket indikerar hur klass och etnicitet görs relevant i studien. De elever och skolor som har resurser att välja och konkurrera på utbildningsmarknaden ges därmed ett övertag, vilket kan bidra till att förklara den segregering och ojämlikhet som präglar såväl skola som sam-

hälla idag (jfr Gustafsson et al., 2016; SOU 2016:38; Trumberg, 2011). Det finns på grundval av dessa resultat inga skäl att anta att Lunds (2006), Sandells (2007) Palmes (2008), eller Carlbaums (2012) studier som genomfördes före Gy11 implementerats, skulle vara inaktuella eller obsoleta. Däremot öppnar avhandlingens resultat också upp för analyser av styrningsmentalitet som kan visa hur denna styrningsform positionerar gymnasieelever olika, bland annat baserat på social bakgrund (jfr Zipkin & Brennan, 2009).

Sammantaget menar jag att de undersökta iscensättningarna av utbildning – i synnerhet av gymnasievalet – som en marknad, bör ses som ett resultat av en stark postpolitisk tendens i vår samtid (jfr Clarke, 2014; Harling et al., 2015). I linje med denna tendens individualiseras grundläggande politiska frågor; utbildningens övergripande syfte och funktionssätt görs till administrativa problem, som hanteras i enlighet med polisens konsensusinriktade logik, där gymnasievalet utgör ett särskilt utmärkande exempel. Enligt denna logik har var och en sin givna plats och elevens utveckling reduceras till ett val av livsstil och konsumtionsmönster; det är inte *vad*, utan *vem* du vill och har resurser att bli som avgör din framtid (jfr Brown, 2015; Rancière, 1999; Žižek, 2006). Det tycks mig svårt att se vad i denna marknadsstyrda utveckling som tjänar elevernas intressen – betraktade som demokratiska samhällsmedborgare (jfr Dahlstedt, 2007; Sandel, 2012). De stora vinnarna tycks snarare vara de privatägda skolkoncerner som gått i bräschen för Sveriges unika avreglering och marknadsstyrning på skolans område, och som tillåtits göra stora vinster på att göra elever till kunder på en marknad (jfr SOU 2016:78; Molander, 2017).

Men jag vill ändå till sist argumentera för att avhandlingens fynd bidrar till att begripliggöra hur ”det politiska” i utbildningens marknadsisering, framför allt är det som görs, eller inte görs, i vardagliga, till synes obetydliga praktiker (jfr Biesta, 2008, 2010; Mouffe, 2005; Youdell, 2010). Genom att undersöka hur elever navigerar på dagens skolmarknad och förhandlar om sin framtid, har studien identifierat logiker som får marknaden att fungera, att framstå som rimlig och att stabiliseras i sin nuvarande form. Men resultaten vittnar också om att eleverna ofta genomskådar mässornas lockbeten och agerar bortom de marknadslogiker som gör dem till kunder med olika värde. Sådana handlingar uppmärksammar viktiga konfliktytor och spänningsfält, samt bidrar till att synliggöra hur den politiska styrningen av utbildningsområdet kan omförhandlas i konkreta praktiker.

Avslutande reflektioner: framtida forskning, studiens begränsningar och möjligheter

Som tidigare påpekats är avhandlingens kunskapsanspråk begränsade till särskilt utvalda dimensioner av de fenomen och praktiker som studerats. Mycket återstår att göra. I fråga om gymnasiemässorna är kunskapsläget fortfarande begränsat. Exempelvis kan löften om framtiden som artikuleras på mässorna, både i skolornas reklam och hos de närvarande studie- och yrkesvägledarna, undersökas och jämföras med elevernas erfarenheter (jfr Lundahl et al., 2014). Dessutom krävs fler systematiska kartläggningar av fenomenets omfattning, styrning och organisatoriska ramvillkor. Ytterligare en intressant dimension av gymnasiemässorna vore fördjupade analyser av den stora andel elever (cirka 15 % enligt Skolverket, 2014) som inte är behöriga till gymnasiet men som ändå ofta tvingas närvara på mässorna. Hur dessa besök upplevs och hur gymnasiemässans organisation hanterar fenomenet, förtjänar särskild uppmärksamhet.

Avslutningsvis, i linje med mina resonemang om forskning som en artikuleringsspråklig praktik, vill jag framhålla att de artikuleringar som gjorts i avhandlingen naturligtvis bara är en andel, av ett oändligt antal möjliga varianter. Jag vill dock, med stöd i redovisade val, utgångspunkter och tillvägagångssätt, hävda att de tolkningar som gjorts äger giltighet och bör bedömas på sina egna premisser. Utifrån avhandlingsarbetets villkor har jag försökt bryta ett litet stycke ny mark, genom att kritiskt analysera gymnasievalets marknadsliknande praktiker och de logiker som gör dem möjliga. Min ambition har varit att visa hur en till synes självklar sak som att välja gymnasium på en skolmarknad också inrymmer politiska dimensioner bortom själva handlingen i sig. Att gymnasiemässorna iscensätts som veritabla varuhus för utbildning, är på flera sätt ett tecken i en tid, då marknaden gjorts till religion. Jag har dock visat hur valfrihet och konkurrens är allt annat än oproblematiskt för de elever som navigerar mot framtiden. Därigenom kan min studie bidra till att re-politisera några av de frågor som tycks cementerade i samtidens skoldebatt.

Att skriva en avhandling är en långsam, slingrig och ofta mödosam process, där såväl målet som vägen dit hinner förändras otaliga gånger innan sista punkten är satt. Det var hit jag kom. Uppgiften att bedöma om jag faktiskt nått fram är inte min utan läsarens.

Summary

This thesis explores and analyzes in four empirical articles how student subjects are constructed in everyday school life and what role market principles play in these constructions. In particular, the focus is on the logics that constitute upper secondary school choice practices, and how these practices are legitimized, interpreted and challenged. The research has been conducted within two separate projects funded by the Swedish Research Council. The first was called *School Results and Lived Curriculum in Contemporary Society*, and the second, *School Choice Reforms Implementation and Long-Term Consequences for Individuals' Social Mobility*. The backdrop for the thesis is a restructured education system, as a part of a general transformation of the entire welfare system (Dahlstedt & Trumberg, 2017; Lindblad & Popkewitz, 2004). In a Swedish educational context, this restructuring was launched in the early nineties with competition, privatization, accountability and school choice as vital components that were first implemented at the upper secondary school level. The market was seen as a value-neutral mechanism, which would provide citizens with an effective, high-quality education and would contribute to its constant development (Bergh, 2010; Lundahl et al., 2014).

Some thirty years later it is argued that these reforms have had a massive influence on how education is organized, conducted and perceived (Carlbaum, 2012; Forsberg, 2015; Lund, 2006; Lundahl et al., 2014; Nylund, 2010; Skolverket, 2009; Terning, 2016). This influence is the starting point for constructing the research problematic for the present study. Inspired by a post-structural and Foucauldian research approach, the thesis pursue and problematize what conditions and principles that allowed, or ascribed to the market and school choice to solve, arrange and more so – to define some of the basic problems in education (cf. Popkewitz, 2008). Thus, on the theoretical grounds of discourse theory and analysis, the thesis sets out to explore, explain and problematize (Glynos & Howarth, 2007) how markets and upper secondary school choice, as described in the former section, are staged and articulated in one high school, at six upper secondary school fairs, and how such stagings are articulated by seven focus groups composed of ninth graders.

Aim and research questions

Against the above-mentioned background, the present thesis aims to explore and analyze the meanings and effects of market-like practices in the Swedish school system with a special focus on the role of upper secondary school choice in these contexts. More specifically, the study aims to analyze how students are constructed as subjects in schooling practices during the transition from primary to secondary school in four regional school markets.

The aim is made operational through the following research questions:

- How are the present and the future staged and negotiated in six regional school fairs?
- How are student subjects constructed in upper secondary school choice practices at the schools and fairs studied?
- What logics are structuring students' meaning-making of the present and the future in the context studied?
- How are the investigated school practices constituted, legitimized and challenged in relation to these logics?

The research context

Many studies, from various perspectives, have been done over the last thirty years on the restructuring and marketization of education and upper secondary school choice. Several researchers have emphasized the segregating effects these reforms have had, and will have even more in the future. They have identified a decrease in social cohesion and the cementing of social hierarchies (Englund, 1996; Lindensjö & Lundgren, 2000), which are further intensified as dominant and included groups gain greater opportunities to exert their power over dominated and excluded groups, both in schools and in society in general (Apple, 2006).

More specific research on upper secondary school choice has also noted that a growing social differentiation and homogenization resulting from school choice and competition sets groups against each other, where differentiation according to the principle of “birds of a feather stick together” is growing (Dovemark & Holm, 2015). Other findings suggest that students experience a “possibility stress” associated with school choice; it entails not only anxiety about the choice itself, which shapes future labor-market opportunities, but also uncertainty related to existential notions of identity and self-

confidence. Some students seem to be included and others excluded by their upper secondary school choice, which entails “[...] a subtle mechanism of inclusion and exclusion, often linked to social class, gender or ethnic background” (Lundahl et al., 2014 p.256). Research based on Michel Foucault’s notions of governmentality and subjectivation make visible a simultaneous governing of subjects, schools and society through the active production of freedom (Carlbaum, 2012; Hultqvist & Petersson, 1995). As education becomes subsumed under the economic logic of markets, student – entrepreneurial – subjects are constructed as self-governed and responsible for their own success or failure (Dahlstedt & Hertzberg, 2011; Terning, 2016), but also as productive “abilities machines” who are impelled to use their dispositions and “stakes” as assets, improvements and investments in themselves (Ball, 2013; Masschelein & Simons, 2005; Sivenbring, 2016).

Subjectivation, however, is also examined as the double act of being submitted to certain discourses of power and simultaneously working with these powers to gain agency (Davies, 2006). Youdell (2006a, 2006b, 2010) argues for an essentially political understanding of schooling where student subjects may in fact destabilize hegemonic forms of oppression and “business as usual.”

Theoretical framework

The study is grounded in the political discourse theory (henceforth called PDT) developed in the so-called “Essex School.” This discourse theory has essentially post-structuralist and post-Marxist roots (Laclau & Mouffe, 2008). Among other things, Foucault’s view of relations between power, subject and knowledge, and not least his notion of *problematization*, is considered central. The latter concept focuses on a phenomenon or a practice that has historically been perceived as an obstacle, difficulty and problem, and therefore has generated some solutions and responses. Considerations of research design, as well as an analytical approach based on discussion of problems, therefore need to re-problematize the answers presented to a given socio-historically posed problem (cf. Foucault, 1979, 2003d). Also, Jacques Lacan’s approach to existence’s basic “lack” and Slavoj Žižek’s theories of desire and ideology (1989), and, not least, Ernesto Laclau and Chantal Mouffe’s perspective on discursive antagonism and hegemony (2008) are fundamental to the ontological and epistemological assumptions made within the PDT.

Summary

Paired with these assumptions is Glynos and Howarth's research approach "*Logics of critical explanations in social and political theory*" (2007), which is put to work in the thesis' last two articles in tandem with the methodological design described in the next section.

Glynos and Howarth (2007) argue that different logics can be used as analytical concepts to study how practices work and how subjects are constructed and interact in these practices. The concept of logics reveals how discursive power works at an everyday level, by mapping and analyzing the objectives, rules and assumptions that make a practice possible, reasonable and vulnerable. The types of logics presented by Glynos and Howarth (2007) are *social*, *political* and *fantasmatic logics*, which make visible different dimensions of the social world (p. 30). The division of different types of logics aims to highlight and explain the social dynamics and order of a practice (social logics), how the practice was created and changed (political logics), and what it is that makes people join and accept the social practice, that is, the practice's ideological dimension (fantasmatic logics).

The theoretical approach and conceptualizations in the first two articles are mainly borrowed from Michel Foucault and Jacques Rancière. This is commensurable with the PDT approach described above, and these theoretical tool-kits are all put to work in the thesis' discussion.

Rancière's notion of *partition of the sensible* refers to the symbolic distribution of places and positions in society, but also the very definition of how this distribution, or partition, is done. Generally speaking, the concept captures what in a given social context is shared in consensus, such as visible/invisible or audible /inaudible etc. Some articulations are interpreted, then, as discourse, while others are regarded as noise; some subjects' voices are counted and others are not. According to a given partition of the sensible, a certain distribution of parts, positions and social roles in society takes place; some are destined to speak and others to listen, some are seen as included while others are excluded in line with the what Rancière refers to as *the police logic*. For Rancière, society's given order is first and foremost based on the police logic, where everyone has his or her own place and position, where there is no place for any void (Rancière, 2010a). These concepts are used in my study to think about how pupils are interpellated by a shared ontology in daily school practices, where every pupil has his or her particular part and position. Schooling, in this way of thinking, becomes a practice of

learning how to find – and being taught by experts how to find – one’s right and proper place.

Inspired by Foucault (2008), I have used the concepts of *governmentality* and *subjectivation*. The first of these explains a kind of exercise of power in modern societies that requires the governed to perceive themselves as free. It is a form of power based on a particular attitude to freedom, where the society is governed, regulated and arranged through regulated choices by productive individuals, whose capacities are recognized and affirmed (Olssen, 2006; Rose, 1999). The concept can be helpful in analyzing how the governing evokes a mentality, but also simultaneously how a certain mentality enables efficient and economic governance. Subjectivation, for Foucault, is the double process of being subjected to discursive power and simultaneously working on oneself on this basis in a desired direction (1979). In my analyses I employed governmentality to make visible how the student subjects are constructed, controlled and regulated through given market principles where freedom (of choice) and competition stand out as particularly central. Subjectivation as it is of particular interest for this thesis occurs in the explored practices when students incorporate market morality and functioning in themselves. This includes the individual’s responsibility to govern oneself in a desired direction; to inform oneself about the schools’ supply of knowledge and opportunities; to incorporate an entrepreneurial approach to oneself; to invest in oneself; to compete with others, and perhaps above all; to take responsibility for making the right choice (cf. Fejes & Nicoll, 2008; Simons, 2006; Zipkin & Brennan, 2009).

Methodology and design

The general methodological approach for the thesis is that of an ethnographically inspired field study, analyzed with discourse analysis (Atkinson et al., 2001; Glynos & Howarth, 2007). By examining how differences in practices (articulations) occur, become fixed and change, I have thus tried to explore, explain and problematize the study’s research problematic (cf. Glynos & Howarth, 2007 p. 8; Laclau & Mouffe, 2008 pp. 157-170).

In the research process, it has been important to highlight the students’ own experiences of an increasing market orientation in their daily school life and the emphasis on freedom of choice in the context of school choice (cf. Lund, 2006; Lundahl et al., 2014). Walford (2008) argues that ethnography is

Summary

the best method for studying human culture where it is produced, that is, in everyday situations in which the researcher can gain access to people's own understandings and perspectives on a particular practice. To get an overview of how a market-oriented school culture is staged and practiced in a local context, I have therefore chosen for the first article of the thesis an ethnographic-inspired approach at a school I call "Eastern Hills." With this experience as a base, I then turned to field studies at six upper secondary school fairs, which are places where the market-driven practices are articulated in a much more focused way than in a school. Materials from the school fairs were employed for the second and third articles. To further deepen the understanding of students' perceptions of conditions and opportunities for the upper secondary school choice, I turned to focus group interviews to produce empirical material for the last article of the thesis (cf. Smithson, 2000).

During my fieldwork at the "Eastern Hills" high school, I conducted about 15 lesson observations and 21 semi-structured recorded interviews with students, teachers and other staff, ranging from 15 to 60 minutes in length. The students were all in grade eight or nine, and lesson observations covered all school subjects. The interview questions were based on a loose interview guide with questions about how the pupils shape their identity in and outside of school, what significance school results have, how students perceive competition and choice, and whether the school's location is relevant to the above. These were also the main themes on which I focus in my observations. The data produced during the first three school fairs consisted of about 35 recorded semi-structured interviews, each lasting 10-45 minutes, with school representatives (principals, teachers and students), visitors (students and parents) as well as organizers and politicians; about 20 observed and recorded conversations, lasting 5-15 minutes, between school representatives and prospective students; and also photos, and print catalogs, field notes, policy documents, and evaluations conducted by the organizers.

During the last three fairs I observed visiting students when they approached schools' representatives on about 25 occasions, lasting 5-15 minutes. I also conducted both spontaneous field conversations and planned interviews before, during and after the fairs with exhibitors and visiting students, parents, teachers, principals, student guidance counselors, and the people responsible for organizing the fairs (about 50 interviews, lasting 5-45 minutes). Also, I took pictures and collected information and promotional materials offered to visitors at the fair. Finally, from six classes, groups of 6-

Summary

10 students were selected to participate in seven separate focus group interviews conducted in the fall semester of the ninth grade, a few months before the final school choice was to be made (Silverman, 2010; Smithson, 2000). The interviews were conducted in group rooms or classrooms at each school and lasted between 45 and 90 minutes. All the informants in the study gave their informed consent to participate, and throughout the entire research process, the ethical standards and recommendations from the Swedish Research Council have been followed (Vetenskapsrådet, 2013).

After transcribing the interviews and organizing the other data sources, I coded and analyzed the material inspired by a retroductive approach, where research questions, theoretical concepts and earlier research were used to construct new and relevant meanings from my data. Based on the ideas in earlier research and theory, new questions were raised about upper secondary school choice articulations in the material. Tentative hypotheses were tested and rejected, and thus a coherent result was constructed. In a spiral manner, new meanings grew, and patterns of explanation and interpretation were coded as particularly important, which gathered quotes from interviews, images and information that were then analyzed in terms of different types of logics. Gradually the meanings in my empirical data were grouped into social, political and fantasmatic logics – the concepts used to explain and problematize what made the studied practices “work” (Glynos & Howarth, 2007).

Summary of the articles

Examining “The Police” on Inclusion and “Investmentality” in Swedish Schooling (Harling, 2013, In *European Education* 45(3), published).

In modern education, inequalities are assumed to be reduced by a redistribution of knowledge between the affluent and able on one side and the poor and unable on the other. This article investigates ways in which the distribution of futures becomes naturalized in everyday school practices, where equality is perceived as a goal rather than a starting point. The aim of the article is to problematize how discourses of inclusion, staged in a Swedish high school, may be related to ideas of equality as a goal rather than a practice. The investigation draws on notions of governmentality (Foucault, 2003c) and partition of the sensible (Rancière, 2010a) to analyze ethnographic material, including interviews, observations and documents from the above-mentioned high school. The findings are thematized as discourses of inclusion and as “in-

Summary

vestmentality” – attitudes assumed and explained to the student subjects involved. Furthermore, the results suggest that the hopes of the future encapsulated in certain notions of explicatory logics and inclusion appear intrinsic to exclusion and fears of not emancipating the poor and assumed “unable” students (cf. Popkewitz, 2008).

Pedagogy and Post-politics

(Pedagogik och Postpolitik Harling, Jodahl, Lindblad, Runesdotter & Wärvik, 2015, Book-chapter, In Lindblad & Lundahl (Red.) *Education: Power and Politics*, published).

The main argument in this book chapter is that a new form of educational governing we term “post-politics” has emerged since the early 2000’s, and that this governing has in turn neutralized political and ideological conflicts in education. Drawing on the writings of Žižek (2006), Rancière (2010a) and Mouffe (2005), the chapter argues that this “post-political turn” in education has paved the way for new actors and new spaces where education’s democratic values are subsumed under the logics of the economy. The aim of the chapter is to analyze and problematize three such spaces, and my contribution specifically addresses the phenomenon of “school fairs,” three of which I have explored empirically, between 2011 and 2013. The fairs are organized annually in many regions in Sweden to inform prospective students about available schools and study programs. I have analyzed these fairs using Rancière’s notion of “partition of the sensible” (2010a) as a way to understand how a shared ontology offered the attending students simultaneously appears to divide and differentiate the students into different places and positions in the future. The different subject positions become available for targeted groups of students through explicit interpellations and through subtle signals, such as clothes and styles. My conclusion argues that the current configuration of school fairs strongly emphasizes an economization of upper secondary school choice, which in turn makes democratic aspects of schooling less visible.

Swallow the Hollow? Analyzing School Choice, Marketization and the Logics of School Fairs.

(Sälja, välja, & svälja – En analys av skolval, marknadsiering och gymnasieämssans logiker, Harling & Dahlstedt, 2017, Utbildning & Demokrati, 26(1), in print).

This paper aims to explore educational markets literarily – in situ – at unique “real” marketplaces, where buyers and sellers of educational commodities meet and negotiate values and preferences. These places are upper secondary school fairs, a growing phenomenon in the Swedish education system. Thus, the study is conducted at three such school fairs, where upper secondary schools and prospective students are supposed to match, conduct and shape their future. Through ethnographically inspired studies, analyzed in terms of social, political and fantasmatic logics (Glynos & Howarth, 2007), we explore how educational marketization is enacted and interpreted. The social logics capture the habitual and taken-for-granted practices, the political logics make visible the potential destabilization of these practices, and the fantasmatic logics explain how the subjects are “gripped” by dominant discourses at the fairs. Our results suggest that prevailing social logics based on dedication and information are intertwined by political logics of profit and branding. However, the fantasmatic logics cover the contingencies and “restore” the hegemonic social practice of school fairs where student subjects are constructed as self-governed and utility-maximizing individuals. These economic principles appear to be neutralized and naturalized at the school fairs investigated.

The Choice, the Being and the Product – a Study of Upper Secondary School Choice Logics and Practices

(Valet, varat och varan – en studie av gymnasievalets logiker och praktiker, Harling, (n.d.) Submitted for publication).

This paper maps and examines how Swedish student subjects are constructed in the process of their upper secondary school choice. Elaborating on the “logics perspective” (Glynos & Howarth, 2007; Lundgren, 2012), which may explain what makes the current configuration of upper secondary school choice “work,” and the subjectivities it creates, seven focus group interviews with 56 students in the ninth grade are analyzed. The findings are thematized in terms of social logics, which account for rules and common sense on one hand, and fantasmatic logics explaining how the students are “gripped” by a school choice ideology on the other (Glynos & Howarth, 2007). The result

Summary

shows that students' speech is structured by a choice logic that may evoke both hope and fear; an existential logic, constructing the students to become, or to be more of what they already are; and a commodity logic that constructs the students to invest in and to value themselves and their peers as human capital. The paper concludes that the current upper secondary school choice system reproduces inequality through these (hegemonic) social logics, which neutralize social conflicts in the name of individual choices. However, despite the dominance of this choice logic, the students across the different schools argue that their school choice is more about conformity and being more of what they are than about becoming someone else.

Findings

In general, the most significant findings and potential research contribution in this thesis are based on the work presented in articles three and four, where a more nuanced and fine-tuned exploration was possible, partly thanks to the introduction of the “logics perspective” (Howarth & Glynos, 2007). However, writing the first two articles was a way to get oriented and sensitized and to and to delimit my aims and scope.

At the upper secondary school fairs analyzed in articles two and three, the governmentalities of market-based education are studied in situ. What made the fairs interesting given the thesis' focus on marketization and upper secondary school choice is that they are spaces where school market actors gather, negotiate meaning, govern and become governed. And also, the fairs are also interesting in terms of how school markets are staged in both the literal and symbolic sense. This is how I have approached the school fairs, as a context in which several of the major contemporary problematics of education – freedom of choice, privatization and competition – come to be embodied in concrete, and analyzable, practices. My most important results from these studies indicate that the market logics largely permeate the staging of the fairs and how their visitors and organizers articulate them. For example, the advertising and promotional material offered by the schools promise success and wealth to prospective students (cf. Johansson & Lindgren, 2010; Lundahl et al., 2014). Furthermore, my analyses have shown how the market logics grab the individual subjects as they navigate through the fairs. These logics are both shared in common, as an almost un-questionable reality, and simultaneously divide the subjects to different places and positions (cf. Zip-

kin & Brennan, 2009). An important point with the problematized approach to analysis is that the discrepancy between the shared reality and the divided positions seems to be hidden by the market logic's supposedly neutral character, and that these segregating processes – to the extent that they are made visible – basically seem natural and non-political to the actors attending the school fairs (cf. Dovemark & Holm, 2015).

Having said this, it is also important to stress that the system's actors, not least the students, are challenging, problematizing and partially penetrating (cf. Willis, 1977) the almost total dominance of market orientation at the school fairs, as well as in other examined contexts. These undermining “troubles” with system logics (cf. Butler, 2007; Youdell, 2010) are portrayed in the articles as political and educational subjectivation, practice of the method of equality, problematization, destabilization and articulation of political logics (cf. Butler, 2007; Foucault, 1972, 2003d; Glynos & Howarth, 2007; Rancière, 2010a, 2012; Simons & Masschelein, 2010). All these concepts make visible different ways to show and perform the actors' agency in a system that might otherwise be seen as determined and static. By penetrating the secondary school choice practice's presupposed neutrality, the students expose how the market orientation of education in general and the staging of school fairs in particular appear to be in schools', rather than students', interest. A crucial point in visualizing these “troubles” is to rearticulate the system with its immanent logics and practices as one that is filled with conflict and is potentially political (cf. Glynos & Howarth, 2007; Laclau & Mouffe, 2008).

The notions of fantasmatic logics, introduced in articles three and four, can explain how students are gripped by market-driven discourses and how they handle contradictory conditions. For instance, they can explain how school choice for students simultaneously means transforming and becoming what they want, while they also become more of what they already are, by *choosing* to be who they are.

Article four explores how students articulate upper secondary school choice in relation to the meaning of social background and market logics, thematized in terms of *choice*, *being* and *commodity logics*. Drawing on theory and other studies, the upper secondary school choice subjectivation is explored as based on choice logics, and as such, an offer to see school choice as a sublime object. This sublimity appears to be elusive, promising fulfillment and the opportunity to choose to be whoever one wants to be, for those who accept the premises of this utopia (cf. Clarke, 2014). This staging of an un-

Summary

questionable choice logic is, however, undermined by students in line with a logic of being where school choice subjectivation means becoming more of what one already is. Thus, the logic of being is analyzed in terms of a subtle self-selection, conditioned by social class, where one's family's "shitty car" may be enough to find oneself locked out of a particular school (cf. Sandell, 2007). The contradiction between the logics of choice and being is handled and neutralized by the logics of commodity, which in light of the market subjectivation offers competition and investment in oneself, which in turn legitimizes the segregation of upper secondary school choice (cf. Beach & Dovemark, 2011; Dovemark & Holm, 2015). This neutralization is also discussed in the article in terms of a dialectical model explaining how school choice can be reproduced as a sublime object. Thus, the model is based on a synthesis of the logic of choice and the logic of being, with the logic of commodity as the synthesis, (see figure one).

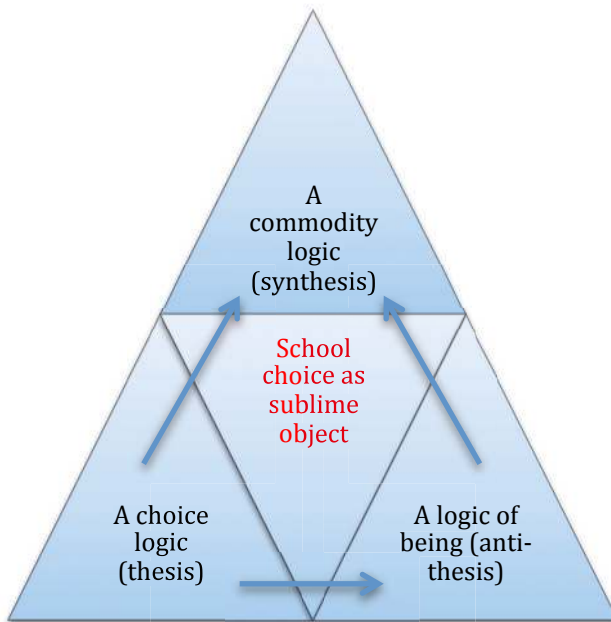

Fig. 1

Conclusion

The results show that upper secondary school choice practices divide the students' present and future as the choice between an explicit utopia and an implied dystopia. Here, the students themselves are made responsible for their success or failure in realizing the utopia that is staged in school choice practices. This division generally appears to the actors as natural and apolitical, which in turn legitimizes its effects in terms of exclusion, inequality and segregation, often on the basis of social class. The market-driven school discourses, furthermore, construct and divide the students as if they were commodities of different value (cf. Sandel, 2012).

These results have as a common denominator their contribution to the understanding of how students, in their transition from high school to upper secondary school, are constructed, controlled and regulated in the context investigated. The understanding can be sought in, among other things, how the actors are navigating and are forming new meaning in the tension between stability and change (cf. Glynos & Howarth, 2007). What, on the one hand, stabilizes the analyzed practices are generally unspoken rules, norms and common assumptions – described in the thesis' third and fourth articles as the practice's social logics, but also visualized and problematized in the all four of the study's empirical contributions. Destabilizing practices, on the other hand, which are also mentioned above, are disarticulations of choice, market logics, and the future. The students, thus contributing to new ways of thinking, sometimes do these articulations in a different and unexpected way and stage an acting that would otherwise be seen as natural and unquestionable.

Referenser

- Allan, J. (2007). *Rethinking inclusive education: The philosophers of difference in practice* (Vol. 5). Dordrecht: Springer.
- Althusser, L. (2004). Ideology and ideological state apparatuses (notes towards an investigation). I J. Rivkin & M. Ryan (Red.), *Literary Theory: An anthology*, (2:a utg. s. 693-702). Oxford: Blackwell.
- Alvesson, M. (2006). *Tomhetens triumf: Om grandiositet, illusionsnummer & nollsummespel*. Stockholm: Atlas.
- Ambjörnsson, F. (2004). *I en klass för sig: genus, klass och sexualitet bland gymnasietjejer*. Stockholm: Ordfront.
- Ambrose, A. (2017). *Att navigera på en skolmarknad: en studie av valfrihetens geografi i tre skolor*. (Doktorsavhandling, Barn och ungdomsvetenskapliga institutionen, Stockholms universitet, Stockholm).
- Andersson, E., Östh, J., & Malmberg, B. (2010). Ethnic segregation and performance inequality in the Swedish school system: A regional perspective. *Environment and planning A*, 42(11), 2674-2686.
- Apple, M. W. (2006). *Educating the "right" way: Markets, standards, God, and inequality*. London: Routledge.
- Arreman, I. E., & Holm, A. S. (2011). Privatisation of public education? The emergence of independent upper secondary schools in Sweden. *Journal of Education Policy*, 26(2), 225-243.
- Atkinson, P., Coffey, A., Delamont, S., Lofland, J., & Lofland, L. (Red.). (2001). *Handbook of Ethnography*. London: SAGE Publications Ltd.
- Baker, B. M., & Heyning, K. E. (Red.). (2004). *Dangerous coagulations? The uses of Foucault in the study of education* (Vol. 19). New York, NY: Peter Lang.
- Ball, S. J. (1998). Big Policies/Small World: an introduction to international perspectives in education policy. *Comparative Education*, 34(2), 119-130.
- Ball, S. J. (2003). The teacher's soul and the terrors of performativity. *Journal of education policy*, 18(2), 215-228.
- Ball, S. J. (2007). *Education Plc.: Understanding private sector participation in public sector*. New York, NY: Routledge.
- Ball, S. J. (2013). *Foucault, power, and education*. London: Routledge.
- Ball, S. J. (2017). *Foucault as Educator*. Cham: Springer International Publishing.
- Ball, S. J. & Youdell, D. (2008). *Hidden privatisation in education*. Brussels: Education International. Hämtad från:
http://www.campaignforeducation.org/docs/privatisation/Endogenous%20Privatization%20Stphen%20Ball_ENGLISH.pdf
- Bauman, Z. (2007). *Konsumtionsliv*. Göteborg: Daidalos.
- Beach, D., & Dovemark, M. (2005). Creativity, schooling and the commodity problem. *Journal for Critical Education Policy Studies*, 3(2), 158-183.
- Beach, D., & Dovemark, M. (2011). Twelve years of upper-secondary education in Sweden: the beginnings of a neo-liberal policy hegemony?. *Educational Review*, 63(3), 313-327.
- Beach, D., Gordon, T., & Lahelma, E. (Red.) (2003). *Democratic education: Ethnographic challenges*. London: Tufnell.
- Berger, P. L., & Luckmann, T. T. (1966). *The social construction of reality: A treatise in the sociology of knowledge*. New York: Double and Company.

- Bergh, A. (2010). Vad gör kvalitet med utbildning. *Om kvalitetsbegreppets skilda innebörder och dess konsekvenser för utbildning*. (Doktorsavhandling, Örebro universitet, Örebro, Örebro Studies in Education 29).
- Bergviken Rensfeldt, A. (2010). "Opening Higher Education": *Discursive transformations of distance and higher education government*. (Doktorsavhandling, Göteborgs universitet, Göteborg, Acta Universitatis Gotoburgensis, Gothenburg Studies in Educational Sciences 300).
- Berner, B., Callewaert, S., & Silberbrandt, H. (Red.).(1977). *Skola, ideologi och samhälle: ett kommenterat urval franska utbildningssociologiska texter av Bourdieu/Passeron, Baudelot/Establet, Poulantzas*. Stockholm: Wahlström & Widstrand.
- Biesta, G. (2008). Toward a new "logic" of emancipation: Foucault and Rancière. *Philosophy of Education Archive*, 169-177.
- Biesta, G. (2010). A new logic of emancipation: The methodology of Jacques Rancière. *Educational Theory*, 60(1), 39-59.
- Biesta, G. (2011). *God utbildning i mätningens tidevarv*. Stockholm: Liber.
- Bingham, C., & Biesta, G. (Red.). (2010). *Jacques Rancière: Education, Truth, Emancipation*. New York, NY: Continuum.
- Bowman, P., & Stamp, R. (Red.).(2011). *Reading Rancière*. New York, NY: Continuum.
- Brennan, M., & Popkewitz, T. S. (Red.).(1998). *Foucault's challenge: Discourse, knowledge, and power in education*. New York, NY: Teachers College Press.
- Brown, W. (2015). *Undoing the demos: Neoliberalism's stealth revolution*. New York: Zone Books.
- Bunar, N. (2010). Choosing for quality or inequality: current perspectives on the implementation of school choice policy in Sweden. *Journal of Education Policy*, 25(1), 1-18.
- Bunar, N. (2013). Lokala skolmarknader och konkurrens. I N. Bunar & O. Sernhede (Red), *Skolan och ojämlikhetens urbana geografi*. (s. 91-132). Göteborg: Daidalos.
- Butler, J. (2005). *Giving an account of oneself*. New York, NY: Fordham University Press.
- Butler, J. (2007). *Genustrubbel: feminism och identitetens subversion*. Göteborg: Daidalos.
- Börjesson, M. (2016). *Från likvärdighet till marknad En studie av offentligt och privat inflytande över skolans styrning i svensk utbildningspolitik 1969-1999*. (Avhandling, Örebro universitet, Örebro, Örebro Studies in Education 52).
- Carlbaum, S. (2012). *Blir du anställningsbar lille/a vän? Diskursiva konstruktioner av framtida medborgare i gymnasieformer 1971-2011*. (Doktorsavhandling, Umeå universitet, Umeå).
- Chambers, S. A. (2012). *The lessons of Rancière*. Oxford: Oxford University Press.
- Clarke, M. (2012a). Talkin'bout a revolution: the social, political, and fantasmatic logics of education policy. *Journal of education policy*, 27(2), 173-191.
- Clarke, M. (2012b). The (absent) politics of neo-liberal education policy. *Critical studies in education*, 53(3), 297-310.
- Clarke, M. (2014). The sublime objects of education policy: quality, equity and ideology. *Discourse: Studies in the cultural politics of education*, 35(4), 584-598.
- Connell, R. (2013). Why do market 'reforms' persistently increase inequality?. *Discourse: Studies in the Cultural Politics of Education*, 34(2), 279-285.
- Dahlstedt, M. (2007). I val (o) frihetens spår: Segregation, differentiering och två decennier av skolreformer. *Pedagogisk forskning i Sverige*, 12(1), 20-38.
- Dahlstedt, M., & Hertzberg, F. (2011). Den entreprenörskapande skolan: Styrning, subjektskapande och entreprenörskapspedagogik. *Pedagogisk forskning i Sverige*, 16(3), 179-198.
- Dahlstedt, M., & Trumberg, A. (2017). Towards a new education regime: The neo-liberal turn in Swedish education policy. I A. Åhlund, C-U. Schierup & A. Neegaard (Red.), *Reimagining the Nation: Essays on 21 Century Sweden* (s. 189-208) Frankfurt am Main: Peter Lang.

- Davies, B. (2006). Subjectification: The relevance of Butler's analysis for education. *British Journal of Sociology of Education*, 27(4), 425-438.
- Dean, M. (1999). *Governmentality: Power and rule in modern society*. London: Sage.
- Dovemark, M., & Holm, A. S. (2015). Pedagogic identities for sale! Segregation and homogenization in Swedish upper secondary school. *British Journal of Sociology of Education*, 1-12.
- Dreyfus, H.L., & Rabinow, P (1983). *Michel Foucault: Beyond structuralism and hermeneutics*. Chicago: University of Chicago Press.
- Englund, T. (1996). *Utbildningspolitiskt systemskifte?* Stockholm: HLS förlag.
- Englund, T., & Quennerstedt, A. (2008). *Likvärdighetsbegreppet i svensk utbildningspolitik*. Göteborg: Daidalos.
- Fejes, A. (2014). Lifelong learning and employability. I Gravani, M., & Zarifis, G. (Red.), *Challenging the 'European area of lifelong learning'. A critical response*. (99-107) Thessaloniki Greece: Springer.
- Fejes, A., & Nicoll, K. (Red.).(2008). *Foucault and lifelong learning: Governing the subject*. London: Routledge.
- Fejes, A., Runesdotter, C., & Wärvik, G. B. (2016). Marketisation of adult education: principals as business leaders, standardised teachers and responsabilised students. *International Journal of Lifelong Education*, 35(6), 664-681.
- Fitzsimons, P. (2011). *Governing the self: A Foucauldian critique of managerialism in education*. New York, NY: Peter Lang.
- Forsberg, E. (2008). Framtidsvägen—en huvudled eller en skiljeväg. *Utbildning & demokrati*, 17(1), 75-98.
- Forsberg, H. (2015). Kampen om eleverna: Gymnasiefältet och skolmarknadens framväxt i Stockholm, 1987–2011. (Doktorsavhandling, Uppsala universitet, Uppsala, Acta Universitatis Upsaliensis, Studier i utbildnings- och kultursociologi 7).
- Foucault, M. (1972). *The archaeology of knowledge*. New York, NY: Pantheon books.
- Foucault, M. (1979). *The History of Sexuality. Vol. 1. An Introduction*. London: Allen Lane.
- Foucault, M. (1980). *Power/knowledge: Selected interviews and other writings, 1972-1977*. New York: Pantheon.
- Foucault, M. (1993). *Diskursens ordning*. Stockholm: Symposion.
- Foucault, M. (2003a). The subject and power. I P. Rabinow, & N. Rose, (Red.), *The Essential Foucault*. (s. 126-144). New York, NY: New Press.
- Foucault, M. (2003b). Structuralism and post-structuralism. I P. Rabinow, & N. Rose, (Red.), *The Essential Foucault*. (s. 80-101). New York, NY: New Press.
- Foucault, M. (2003c). Governmentality. I P. Rabinow, & N. Rose, (Red.), *The Essential Foucault*. (s. 229-245). New York, NY: New Press.
- Foucault, M. (2003d). Questions of method. I P. Rabinow, & N. Rose, (Red.), *The Essential Foucault*. (s. 246-258). New York, NY: New Press.
- Foucault, M. (2008). *The birth of biopolitics: Lectures at the College de France 1978-1979* New York, NY: Picador.
- Foucault, M. (2010). *The government of self and others. Lectures at College de France 1982-1983*. New York, NY: Palgrave Macmillan.
- Foucault, M., Burchell, G., Gordon, C., & Miller, P. (Red.).(1991). *The Foucault effect: Studies in governmentality*. Chicago: University of Chicago Press.
- Fredriksson, A. (2010). *Marknaden och lärarna. Hur organiseringen av skolan påverkar lärares offentliga tjänstemannaskap*. (Doktorsavhandling, Göteborgs universitet, Göteborg, Göteborg Studies in Politics 123).

- Friedman, M. (1997). Public schools: Make them private. *Education Economics*, 5(3), 341-344.
- Fukuyama, F., & Andrée, S. (1992). *Historiens slut och den sista människan*. Stockholm: Norstedts.
- Gewirtz, S., Ball, S. J., & Bowe, R. (1995). *Markets, choice and equity in education*. Buckingham: Open University Press.
- Glynos, J., & Howarth, D. (2007). *Logics of critical explanation in social and political theory*. London: Routledge.
- Granath, G. (2008). *Milda makter: Utvecklingssamtal och loggb cker som disciplinerings tekniker*. (Doktorsavhandling Göteborgs universitet, Göteborg, Acta Universitatis Gothoburgensis, Gothenburg Studies in Educational Sciences 263).
- Grek, S., Lawn, M., Lingard, B., Ozga, J., Rinne, R., Segerholm, C., & Simola, H. (2009). National policy brokering and the construction of the European Education Space in England, Sweden, Finland and Scotland. *Comparative Education*, 45(1), 5-21.
- Grytnes, R. (2011). Making the right choice! Inquiries into the reasoning behind young people's decisions about education. *Young*, 19(3), 333-351.
- Gustafsson, J-E., S rlin, S., & Vlachos, J. (2016): *Policyid er f r svensk skola*. Stockholm: SNS.
- Hacking, I. (2000). *Social konstruktion av vad?* Stockholm: Thales.
- Hacking, I. (2004). Between Michel Foucault and Erving Goffman: between discourse in the abstract and face-to-face interaction. *Economy and Society*, 33(3), 277-302.
- Harling, M. (2013). Examining "The Police" On Inclusion and "Investmentality" in Swedish Schooling. *European Education*, 45(3), 51-66.
- Harling, M. (2014). *A Fair (Af) fair? On Subjectivation and Differentiation in Educational Capitalism*. (Licentiatuppsats, Göteborgs universitet, Göteborg, Acta Universitatis Gothoburgensis).
- Harling, M., & Dahlstedt, M. (2017). Sälja, välja och svälja: En analys av skolval, marknadsiering och gymnasievalets logiker. *Utbildning & Demokrati*, 26(1) 159-176 (under tryckning).
- Harling, M., Jodahl, E-B, Lindblad, S., Runesdotter, C., & W rвик, G-B. (2015). Pedagogik och Postpolitik. I Lindblad, S. & Lundahl, L. (Red.), *Utbildning, makt och politik*. (s.195-217). Lund: Studentlitteratur.
- Harling, M. (kommande) Valet, varat och varan – en studie av gymnasievalets logiker och praktiker.
- Holm, AS. (2013). A sea of options. *Nordic Studies in Education*, 33(4) 284–299.
- Hultqvist, K. (2006). The future is already here-as it always has been. The new teacher subject, the pupil, and the technologies of the soul. , I T.S. Popkewitz, K. Petersson, U. Olsson, & J. Kowalczyk, (Red.), *The future is not what it appears to be Pedagogy, genealogy and political epistemology. In honor and in memory of Kenneth Hultqvist* (s. 20-61). Stockholm: HLS Förlag.
- Hultqvist, K., & Petersson, K. (Red.)(1995). *Foucault. Namnet på en modern vetenskaplig och filosofisk problematik. Texter om maktens mentaliteter, pedagogik, psykologi, medicinsk sociologi, feminism och bio-politik*. Stockholm: HLS.
- Hultqvist, K., & Petersson, K. (2000). Iscens tningen av samhället som skola. I J. Bjerg (Red.), *Pedagogik. En grundbok*. (s. 496-527). Stockholm: Liber.
- Hyrén, J. (2015). Medborgaren som konsument. *Fronesis*, (52-53), 123-132.
- Jarl, M., & Rönnberg, L. (2010). *Skolpolitik: från riksdagshus till klassrum*. Malmö: Liber
- Jeffrey, B., & Troman, G. (2004). Time for ethnography. *British Educational Research Journal*, 30(4), 535-548.
- Johansson, M. (2009). *Anpassning och motstånd: En etnografisk studie av gymnasieelevers institutionella identitetsskapande* (Doktorsavhandling, Göteborgs universitet, Göteborg, Acta Universitatis Gothoburgensis, Gothenburg Studies in Educational Sciences 281).
- Johnsson, M., & Lindgren, J. (2010). "Great location, beautiful surroundings!" Making sense of information materials intended as guidance for school choice. *Scandinavian Journal of Educational Research*, 54(2), 173-187.

- Johansson, T., & Hammarén, N. (2010). Konsten att välja rätt spårvagn: En studie av segregation, skolval och unga människors studieplaner. *Sociologisk forskning*, 51-71.
- Kallstenius, J. (2010). *De mångkulturella innerstadsskolorna: Om skolval, segregation och utbildningsstrategier i Stockholm* (Doktorsavhandling, Stockholms universitet, Stockholm, Acta Universitatis Stockholmiensis, Stockholm Studies in Sociology New Series 49).
- Kvale, S. & Brinkmann, S. (2009). *Den kvalitativa forskningsintervjun*. Lund: Studentlitteratur.
- Laclau, E., & Mouffe, C. (2008). *Hegemonin och den socialistiska strategin*. Göteborg: Glänta.
- Lather, P. (2001). Postmodernism, Post-structuralism and Post(Critical) Ethnography: of Ruins, Aporias and Angels. I P. Atkinson, A. Coffey, S. Delamont, J. Lofland, & L. Lofland (Red.), *Handbook of Ethnography*. (s. 477-493). London, England: SAGE Publications Ltd.
- Lidegran, I. (2009). Utbildningskapital: Om hur det alstras, fördelas och förmedlas. (Doktorsavhandling, Uppsala universitet, Uppsala, Acta Universitatis Upsaliensis, Studier i utbildnings- och kultursociologi 3).
- Lidström, L., Holm, A. S., & Lundström, U. (2014). Maximising Opportunity and Minimising Risk? Young People's Upper Secondary School Choices in Swedish Quasi-Markets. *Young*, 22(1), 1-20.
- Lindblad, S. (2011). Turn taking in large-scale reforms: re-modelling welfare state education in Sweden. *Zeitschrift für Erziehungswissenschaft*, 14(1), 67-81.
- Lindblad, S., & Popkewitz, T. S. (Red.). (2004). *Educational Restructuring: International Perspectives on Traveling Policies* Charlotte: Information Age Publishing.
- Lindblad, S., & Wallin, E. (1993). On transitions of power, democracy and education in Sweden. *Journal of Curriculum Studies*, 25(1), 77-88.
- Lindensjö, B., & Lundgren, U. P. (2000). *Utbildningsreformer och politisk styrning*. Stockholm: HLS Förlag.
- Lubienski, C. (2005). Public schools in marketized environments: Shifting incentives and unintended consequences of competition-based educational reforms. *American Journal of Education*, Vol. 111, No. 4, 464-486.
- Lund, S. (2006). *Marknad och medborgare: elevens valhandlingar i gymnasieutbildningens integrations- och differentieringsprocesser* (Doktorsavhandling, Växjö universitet, Växjö, Acta Vexionensia 82).
- Lund, S. (2015). *School choice, ethnic divisions, and symbolic boundaries*. New York: Palgrave.
- Lundahl, L. (2005). A Matter of Self-Governance and Control. *European Education*, 37(1), Spring 2005, 10-25.
- Lundahl, L. (2008). Skilda framtidsvägar. *Utbildning & demokrati*, 17(1), 29-51.
- Lundahl, L. (2012). Educational theory in an era of knowledge capitalism. *Studies in Philosophy and Education*, 31(3), 215-226.
- Lundahl, L., Erixon Arreman, I., Holm, A. S., & Lundström, U. (2013). Educational marketization the Swedish way. *Education Inquiry*, 4(3), 497-517.
- Lundahl, L., Erixon Arreman, I., Holm, AS. & Lundström, U. (2014). *Gymnasieskolan som marknad*. Umeå: Boréa.
- Lundahl, L., & Olson, M. (2013). Democracy lessons in market-oriented schools: The case of Swedish upper secondary education. *Education, Citizenship and Social Justice*, 8(2), 201-213.
- Lundin, S. (2008). *Skolans matematik: en kritisk analys av den svenska skolmatematikens förhistoria, uppkomst och utveckling*. (Doktorsavhandling, Uppsala Universitet, Uppsala, Acta Universitatis Upsaliensis, Studier i utbildnings- och kultursociologi 2).
- Lundgren, AS., (2012). Logikperspektivet – ett försök till analysmetod. *Kulturella Perspektiv*, (3-4), 59-67.

- Lundström, U., & Holm, A.S. (2011). Market competition in upper secondary education: perceived effects on teachers' work. *Policy futures in education*, 9(2), 193-205.
- Lundström, U., & Rönnerberg, L. (2015). Att styra skolan med marknaden som förebild. I S. Lindblad., & L. Lundahl.(Red.), *Utbildning. Makt och politik*. Lund: Studentlitteratur.
- Lunneblad, J. (2010). Skolidentitet och managementkultur som mytologisk diskurs. *Utbildning & Demokrati*, 19(1), 25-44.
- Lyotard, J. F. (1984). *The postmodern condition: A report on knowledge*. University of Minnesota: University of Minnesota Press.
- Martinsson, L. (2012). Globala klasser: Om mikrokrediter och ekonomisk subjektivitet. I *Fronesis* (40-41), 198-207.
- Martinsson, L., & Reimers, E. (2014). *Skola i normer*. Malmö: Gleerups.
- Masschelein, J., & Simons, M. (2005). The strategy of the inclusive education apparatus. *Studies in Philosophy and Education*, 24(2), 117-138.
- Molander, P. (2017). Dags för omprövning – en ESO-rapport om styrning av offentlig verksamhet. (Rapport till Expertgruppen för studier i offentlig ekonomi 2017:1). Hämtad från: http://eso.expertgrupp.se/wp-content/uploads/2015/08/2017_1-Dags-f%C3%B6r-ompr%C3%B6vning.pdf
- Mouffe, C. (2005). *On the political*. New York. NY: Routledge.
- Nilsson, R. (2008). *Foucault—en introduktion*. Malmö: Égalité.
- Nylund, M. (2010). Framtidsvägen: Vägen till vilken framtid för eleverna på gymnasieskolans yrkesprogram? *Pedagogisk Forskning i Sverige*, 15(1), 33-52.
- Olmedo, A., & Wilkins, A. (2016). Governing through parents: a genealogical enquiry of education policy and the construction of neoliberal subjectivities in England. *Discourse: Studies in the Cultural Politics of Education*, 1-17.
- Olssen, M. (2006). Understanding the mechanisms of neoliberal control: Lifelong learning, flexibility and knowledge capitalism. *International Journal of lifelong education*, 25(3), 213-230.
- Olsson, S.B. G. (2016). *Marknadsreglering och dess effekter på regionala och lokala gymnasiemarknaders funktion* (Doktorsavhandling, Lunds universitet, Lund, Lund Studies in Economics and Management 135).
- Ottemo, A. (2015). *Kön, kropp, begär och teknik: Passion och instrumentalitet på två tekniska högskoleprogram*. (Doktorsavhandling, Göteborgs universitet, Göteborg, Acta Universitatis Gothoburgensis, Gothenburg Studies in Educational Sciences 375).
- Ozga, J. (2009). Governing education through data in England: from regulation to self-evaluation. *Journal of Education Policy*, 24, 149-162.
- Palme, M. (2008). *Det kulturella kapitalet: Studier av symboliska tillgångar i det svenska utbildnings-systemet 1988–2008* (Doktorsavhandling, Uppsala universitet, Uppsala, Acta Universitatis Upsaliensis, Studier i utbildnings- och kultursociologi 1).
- Pelletier, C. (2009a). Rancière and the poetics of the social sciences. *International Journal of Research & Method in Education*, 32(3), 267-284.
- Pelletier, C. (2009b). Emancipation, equality and education: Rancière's critique of Bourdieu and the question of performativity. *Discourse: Studies in the Cultural Politics of Education*, 30(2), 137-150.
- Peters, M. (2001). Education, enterprise culture and the entrepreneurial self: A Foucauldian perspective. *Journal of Educational Enquiry*, 2(2).
- Peters, M., Besley, A.C., Olssen, M., Maurer, S., & Weber, S. (Red.).(2009). *Governmentality studies in education*. Rotterdam: Sense.
- Popkewitz, T. S. (1997). A changing terrain of knowledge and power: A social epistemology of educational research. *Educational Researcher*, 26(9), 18-29.

- Popkewitz, T. S. (1998). *Struggling for the soul: The politics of schooling and the construction of the teacher*. New York, NY: Teachers College Press.
- Popkewitz, T.S. (2008). *Cosmopolitanism and the Age of School Reform*. New York, NY: Routledge.
- Popkewitz, T.S., & Lindblad, S. (2000). Educational governance and social inclusion and exclusion: Some conceptual difficulties and problematics in policy and research. *Discourse*, 21(1), 5-44.
- Popkewitz, T.S., Petersson, K., Olsson, U. & Kowalczyk, J. (Red.).(2006). *The Future Is Not What It Appears To Be: Pedagogy, Genealogy and Political Epistemology*. Stockholm: HLS.
- Popkewitz, T.S., & Tabachnick, B. R. (Red.).(1981). *The study of schooling: Field based methodologies in educational research and evaluation*. New York, NY: Praeger.
- Power, M. (1997). *The audit society: rituals of verification*. New York, NY: Oxford University Press.
- Prop. 1991/92:95 Om valfrihet och fristående skolor. Stockholm: Riksdagstryck. Hämtad från: <https://data.riksdagen.se/fil/5277FE6D-7C0B-47CB-AE25-7B2234DE5FBE>
- Prop. 1992/93:320 Valfrihet i skolan. Stockholm: Riksdagstryck. Hämtad från: <https://data.riksdagen.se/fil/EB93DF05-0BE2-400C-A8AF-AB89E185204D>
- Prop. 2008/09:199 Högre krav och kvalitet i den nya gymnasieskolan. Stockholm: Riksdagstryck. Hämtad från: <https://data.riksdagen.se/fil/D63823BB-2CF0-4A70-B4C6-006E1B0E1D5D>
- Prop. 2009/10:165. *Den nya skollagen - för kunskap, valfrihet och trygghet*. Stockholm: Riksdagstryck. Hämtad från: <https://data.riksdagen.se/fil/260C002E-E714-4F41-9619-8D1F5A9A8D13>
- Puaca, G. (2013). *Educational choices of the future: a sociological inquiry into micro-politics in education* (Doktorsavhandling Göteborgs universitet, Göteborg, Göteborg Studies in Sociology 53).
- Rancière, J. (1991). *The ignorant schoolmaster: Five lessons in intellectual emancipation*. Stanford: Stanford University Press.
- Rancière, J. (1999). *Disagreement*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Rancière, J. (2010a). *Dissensus On Politics and Aesthetics*. New York, NY: Continuum.
- Rancière, J. (2010b). On ignorant schoolmasters. I Bingham, C., & Biesta, G.J.J. (Red.) *Jacques Rancière: Education, truth, emancipation*. New York, NY: Continuum.
- Rancière, J. (2012). *The intellectual and his people: Staging the people*, Vol.2. London: Verso.
- Rizvi, F. (2004). Debating globalization and education after September 11. *Comparative Education*, 40:2, 157-171.
- Rose, N. (1999). *Powers of freedom: Reframing political thought*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Runesdotter, C., Wärvik, G-B., Andersson, E. & Harling, M. (2016). Skolranking som medial händelse. I Wärvik, G. B., Runesdotter, C., Forsberg, E., Hasselgren, B., & Sahlström, F. (Red.), *Skola, lärare, samhälle*. (s. 209-224). Göteborg, Göteborgs universitet, RIPS: Rapporter från Institutionen för pedagogik och specialpedagogik, nr 9
- Sandel, M. J. (2012). *What money can't buy: the moral limits of markets*. London: Penguin.
- Sandell, A. (2007). *Utbildningssegregation och självsortering. Om gymnasieval, genus och lokala praktiker*. (Doktorsavhandling, Malmö Högskola, Malmö, Malmö studies in educational sciences 31).
- Severinsson, S. (2010). *Unga i normalitetens gränsländ: Undervisning och behandling i särskilda undervisningsgrupper och hem för vård eller boende* (Doktorsavhandling, Linköpings universitet, Linköping, Linköpings studies in education and social sciences 1).
- Shamir, R. (2008). The age of responsabilization: On market-embedded morality. *Economy and Society*, 37(1), 1-19.
- Silow Kallenberg, K. (2016). *Gränsländ: Svensk ungdomsvård mellan vård och straff*. (Doktorsavhandling, Södertörns högskola, Stockholm, Södertörn Doctoral Dissertations 117).
- Silverman, D. (2010). *Doing qualitative research: A practical handbook*. London: Sage.

- Simons, M. (2006). Learning as investment: Notes on governmentality and biopolitics. *Educational Philosophy and Theory*, 38(4), 2006.
- Simons, M., & Masschelein, J. (2006). The learning society and governmentality: An introduction. *Educational philosophy and theory*, 38(4), 417-430.
- Simons, M., & Masschelein, J. (2010). Governmental, political and pedagogic subjectivation: Foucault with Rancière *Educational Philosophy and Theory*, 42(5–6).
- Sivenbring, J. (2016). *I den betraktades ögon. Ungdomar om bedömning i skolan.*(Doktorsavhandling, Göteborgs universitet, Göteborg, Acta Universitatis Gotoburgensis, Gothenburg studies in educational sciences 384).
- Sjöberg, L. (2011). *Bäst i klassen? Lärare och elever i svenska och europeiska policytexter* (Doktorsavhandling, Göteborgs universitet, Göteborg, Acta Universitatis Gotoburgensis, Gothenburg Studies in Educational Sciences 302).
- Skeggs, B. (2012). Åter till frågan om respektabilitet. *I Fronesis* 40-41, 64-83.
- Skolverket. (2009). *Vad påverkar resultaten i svensk grundskola? Kunskapsöversikt om betydelsen av olika faktorer.* Stockholm: Fritzes.
- Skolverket. (2012). *Ungdomars uppfattningar om gymnasievalet.* Stockholm: Skolverket.
- Skolverket. (2013). *Det svåra valet Elevers val av utbildning på olika slags gymnasieområden.* Stockholm: Fritzes.
- Skolverket. (2014). *SIRIS Kvalitet och resultat i skolan.* Hämtad 2014-01-30 från <http://sir.is.skolverket.se/siris/?p=SIRIS:7:0::NO::>
- Smithson, J. (2000). Using and analysing focus groups: limitations and possibilities. *International journal of social research methodology*, 3(2), 103-119.
- Sobe, N. W., & Boven, D. T. (2014). Nineteenth-Century World's Fairs as Accountability Systems: Scopic Systems, Audit Practices and Educational Data. *education policy analysis archives*, 22(118), n118.
- SOU 2008:69. *Välja fritt och välja rätt. Drivkrafter för rationella utbildningsval.* Stockholm: Fritzes.
- SOU 2014:5. *Staten får inte abdikera – om kommunaliseringen av den svenska skolan.* Stockholm: Fritzes.
- SOU 2016: 38. *Samling för skolan Nationella målsättningar och utvecklingsområden för kunskap och likvärdighet.* Stockholm: Fritzes.
- SOU 2016: 78. *Ordning och reda i välfärden.* Stockholm: Fritzes.
- Staunæs, D. (2003). Where have all the subjects gone? Bringing together the concepts of intersectionality and subjectification. *NORA: Nordic Journal of Women's Studies*, 11(2), 101-110.
- Terning, M. (2016). *Myter om gymnasieeleven: En diskursteoretisk studie av dominerande subjektpositioner i politiska texter 1990-2009* (Doktorsavhandling, Stockholms universitet, Stockholm, Doktorsavhandlingar från Institutionen för pedagogik och didaktik 41).
- Tesfahuney, M. & Dahlstedt, M. (Red.).(2008). *Den bästa av världar? Beträktelser över en postpolitisk samtid.* Hägersten: Tankekraft.
- Theelin, M. (2014). *Elevers val av gymnasieskola: En experimentell studie om elevers geografiska, akademiska och sociala preferenser.* (Licentiatuppsats, Uppsala universitet, Uppsala, Forskar-skolan i Geografi 4).
- Troman, G., Jeffrey, B., & Raggl, A. (2007). Creativity and performativity policies in primary school cultures. *Journal of Education Policy*, 22(5), 549-572.
- Trondman, M. (1994). *Bilden av en klassresa: sexton arbetarklassbarn på väg till och i högskolan.* Stockholm: Carlsson.
- Trumberg, A. (2011). *Den delade skolan: segregationsprocesser i det svenska skolsystemet.* (Doktorsavhandling, Örebro universitet).

- Tursunovic, M. (2002). Fokusgruppsintervjuer i teori och praktik/Focus Groups in Theory and Practice. *Sociologisk forskning*, 62-89.
- van Zanten, A., & Kosunen, S. (2013). School choice research in five European countries: the circulation of Stephen Ball's concepts and interpretations. *London Review of Education*, 11(3), 239-255.
- Vetenskapsrådet. (2013). *Forskningsetiska principer inom humanistisk-samhällsvetenskaplig forskning*. Hämtade 2013-08-20 från: <http://www.codex.uu.se/texts/HSFR.pdf>
- Wahlström, N. (2009). *Mellan leverans och utbildning: Om lärande i en mål-och resultatstyrd skola*. Göteborg: Daidalos.
- Walford, G. (2008). The nature of educational ethnography. I Walford, G. (Red.), *How to do educational ethnography*. (s. 1-15). London: The Tufnell Press.
- Whitty, G., & Power, S. (2000). Marketization and privatization in mass education systems. *International Journal of Educational Development*, 20(2), 93-107.
- Willis, P. E. (1977). *Learning to labour: How working class kids get working class jobs*. New York, NY: Columbia University Press.
- Winther Jørgensen, M., & Phillips, L. (2000). *Diskursanalys som teori och metod*. Lund: Studentlitteratur.
- Wrana, D. (2009). Economizing and Pedagogizing Continuing Education I M. Peters, A.C. Besley, M. Olssen, S. Maurer, & S. Weber, (Red.), *Governmentality studies in education*. (s. 473-486). Rotterdam: Sense.
- Wyndhamn, A. K. (2013). *Tänka fritt, tänka rätt: En studie om värdeöverföring och kritiskt tänkande i gymnasieskolans undervisning*. (Doktorsavhandling, Göteborgs universitet, Göteborg, Acta Universitatis Gotoburgensis, Gothenburg Studies in Educational Sciences 336).
- Youdell, D. (2006a). Diversity, inequality, and a post-structural politics for education. *Discourse: Studies in the cultural politics of education*, 27(1), 33-42.
- Youdell, D. (2006b). Subjectivation and performative politics—Butler thinking Althusser and Foucault: intelligibility, agency and the raced–nationed–religioned subjects of education. *British Journal of Sociology of Education*, 27(4), 511-528.
- Youdell, D. (2010). *School trouble: Identity, power and politics in education*. New York, NY: Taylor & Francis.
- Young, M. D. (1958). *The rise of the meritocracy*. Middlesex: Penguin.
- Zipin, L., & Brennan, M. (2009). Analysing secondary school strategies in changing times. I Peters, M.A., Besley A.C., Olssen, M., Maurer, S. & Weber, S. (Red.), *Governmentality studies in education*, (s. 341-354). Rotterdam: Sense.
- Žižek, S. (1989). *The sublime object of ideology*. London: Verso.
- Žižek, S. (2006). Against the Populist Temptation. Hämtad 2013-04-18 från <http://www.lacan.com/zizpopulism.htm>

Artiklar i avhandlingen

- I. Harling, M. (2013). Examining "The Police" On Inclusion and "Investmentality" in Swedish Schooling. *European Education*, 45(3), 51-66.
- II. Harling, M., Jodahl, E-B, Lindblad, S., Runesdotter, C., & Wärvik, G-B. (2015). Pedagogik och Postpolitik. I Lindblad, S. & Lundahl, L. (Red.), *Utbildning, makt och politik*. (s.195-217). Lund: Studentlitteratur.
- III. Harling, M., & Dahlstedt, M. (2017). Sälja, välja och svälja: En analys av skolval, marknadsiering och gymnasievalets logiker. *Utbildning & Demokrati*, 26(1), 159-176 (under tryckning).
- IV. Harling, M. (kommande) Valet, varat och varan – en studie av gymnasievalets logiker och praktiker.

LINKÖPING STUDIES IN PEDAGOGIC PRACTICES

ISSN 1653-0101

1. MARKSTRÖM, ANNE-MARIE. Förskolan som normaliseringspraktik. En etnografisk studie. 2005. ISBN 91-85297-70-4.
2. WEDIN ANN-SOFI, Lärares arbete och kunskapsbildning. Utmaningar och inviter i den vardagliga praktiken. 2007. ISBN 978-91-85715-63-3.
3. BRÜDE SUNDIN, JOSEFIN. En riktig rektor. Om ledarskap, genus och skolkulturer. 2007. ISBN 978-91-85715-62-6.
4. HELLBERG, KRISTINA. Elever på ett anpassat individuellt gymnasieprogram: skolvardag och vändpunkter. 2007. ISBN 978-91-85831-92-0.
5. SPARRLÖF, GÖRAN. Vi manliga lärare Folkskolans lärare och lärarinnor i kamp om löner och arbetsvillkor 1920-1963. 2007. ISBN 978-91-85831-38-8.
6. KARLSSON, YVONNE. Att inte vilja vara problem - social organisering och utvärdering av elever i en särskild undervisningsgrupp. 2008. ISBN 978-91-85895-28-1.
7. OLSON, MARIA. Från nationsbyggare till global marknadsnomad. Om medborgarskapet i svensk utbildningspolitik under 1990-talet. 2008. ISBN 978-91-7393-890-7.
8. AYTON, KATARINA. An ordinary school child: Agency and authority in children's schooling. 2008. ISBN 978-91-7393-834-1.
9. BOLANDER, EVA. Risk och bejakande. Sexualitet och genus i sexualupplysning och undervisning i TV. 2009. ISBN 978-91-7393-685-9.
10. JOHNSON HARRIE, ANNA. Staten och läromedlen. En studie av den svenska statliga förhandsgranskningen av läromedel 1938-1991. 2009. ISBN 978-91-7393-616-3.
11. HÖGBERG, RONNY. Motstånd och konformitet. Om manliga yrkeslevers liv och identitetsskapande i relation till kärnämnen. 2009. ISBN 978-91-7393-543-2.
12. HEGENDER, HENRIK. Mellan akademi och profession. Hur lärarkunskap formuleras och bedöms i verksamhetsförlagd lärarutbildning. 2010. ISBN 978-91-7393-526-5.
13. SEVERINSSON, SUSANNE. Unga i normalitetens gränsland: Undervisning och behandling i särskilda undervisningsgrupper och hem för vård eller boende. 2010. ISBN 978-91-7393-402-2.
14. WIDÈN, PÅR. Bedömningsmakten. Berättelser om stat, lärare och elev, 1960-1995. 2010. ISBN 978-91-7393-372-8.
15. SANDLUND, MONICA. Lärare med utländsk bakgrund. Sju yrkeslivsberättelser om möten med nya skolsammanhang. 2010. ISBN 978-91-7393-371-1.
16. LILJA, PATRIK. Contextualizing inquiry. Negotiations of tasks, tools and actions in an upper secondary classroom. 2012. ISBN 978-91-7346-735-3
17. FREDRIKSSON, KRISTINA (Licentiatavhandling). Drama som pedagogisk möjlighet. En intervjustudie med lärare i grundskolan. 2013. ISBN 978-91-7519-613-8

18. BENGTTSSON, JENNY. Jag sa att jag älskade han men jag har redan sagt förlåt för det. Ålder, genus och sexualitet i skolans tidigare år. 2013. ISBN 978-91-7519-560-5
19. SÖDERMAN LAGO, LINA. "Mellanklass kan man kalla det?": Om tid och meningsskapande vid övergången från förskoleklass till årskurs ett. 2014. ISBN 978-91-7519-349-6
20. STENLIDEN, LINNÉA. Visual Storytelling Interacting in School. 2014. ISBN: 978-91-7519-338-0
21. ELFSTRÖM PETERSSON, KATARINA (Licentiatavhandling). Playing a part in preschool documentation – A study of how participation is enacted preschool documentation practices and how it is affected by material agents. 2014. ISBN: 978-91-7519-339-7
22. DALGREN, SARA (Licentiatavhandling). Förskolans pedagogiska praktik som interaktion. Frågor och svar i vardagliga förskoleaktiviteter. 2014. ISBN: 978-91-7519-262-8
23. HJORT, SIMON (Licentiatavhandling). Kritiskt tänkande i klassrummet. En studie av didaktiska val och manifesterat kritiskt tänkande i samhällskunskaps- och filosofiundervisning. 2014. ISBN: 978-91-7519-166-9
24. BOO, SOFIA (Licentiatavhandling). Lärares arbete med individanpassning. Strategier och dilemman i Klassrummet. 2014. ISBN: 978-91-7519-157-7
25. JOHANSSON, MARITHA. Läsa, förstå, analysera. En komparativ studie om svenska och franska gymnasieelevers reception av en narrativ text. 2015. ISBN: 978-91-7685-964-3
26. NORBURG, ULRIKA. Fängelse, skola uppfostringsanstalt eller skyddshem? Åkerbrukskolonien Hall för pojkar år 1876-1940. 2015. ISBN: 978-91-7685980-3
27. ALBINSSON, ANDERS. "De var svinhögt typ 250 kilo". Förskolebarns mätande av längd, volym och tid i legoleken. 2016. ISBN: 978-91-7685-828-8
28. WINZELL, HELEN (Licentiatavhandling). Svensklärares skrivdidaktiska kunskapsbildning: Blivande och tidigt verksamma gymnasie lärare i svenska talar om skrivundervisning. 2016. ISBN: 978-91-7685-788-5
29. BODÉN, LINNEA. Present absences. Exploring the posthumanist entanglements of school absenteeism. 2016. ISBN: 978-91-7685-722-9
30. DALGREN, SARA. Att göra pedagogisk praktik tillsammans: Socialt samspel i förskolans vardag. 2017. ISBN: 978-91-7685-593-5
31. ELFSTRÖM PETERSSON, KATARINA. Productions and Products of Preschool. Documentation. Entanglements of children, things, and templates. 2017. ISBN: 978-91-7685-553-9

LINKÖPING STUDIES IN EDUCATION AND SOCIAL SCIENCES

1. SUSANNE, SEVERINSSON. (2010) *Unga i normalitetens gränsland: Undervisning och behandling i särskilda undervisningsgrupper och hem för vård eller boende.* (Doktorsavhandling) ISBN 978-91-7393-402-2
2. KRISTINA, FREDRIKSSON. (2013) *Drama som pedagogisk möjlighet. En intervjustudie med lärare i grundskolan.* (Lic) ISBN 978-91-7519-613-8
3. JENNY, BENGTSSON. (2013) *Jag sa att jag älskade han men jag har redan sagt förlåt för det. Ålder, genus och sexualitet i skolans tidigare år.* (Doktorsavhandling) ISBN 978-91-7519-560-5
4. KATARINA, ELFSTRÖM PETERSSON. (2013) *Playing a part in preschool documentation – A study of how participation is enacted in preschool documentation practices and how it is affected by material agents.* (Lic) ISBN: 978-91-7519-339-7
5. LINA, LAGO. (2014) *"Mellanklass kan man kalla det": Om tid och meningsskapande vid övergången från förskoleklass till årskurs ett.* (Doktorsavhandling) ISBN: 978-91-7519-349-6
6. LINNEA, STENLIDEN. (2014) *Visual Storytelling Interacting in School. Learning Conditions in the Social Science Classroom* (Doktorsavhandling) ISBN: 978-91-7519-338-0
7. SARA, DALGREN. (2014) *"Förskolans pedagogiska praktik som interaktion. Frågor och svar i vardagliga förskoleaktiviteter.* (Lic) ISBN: 978-91-7519-262-8
8. MATS, BEVEMYR (2014) *Potentiella lärandesituationer och vardagliga matematiska begrepp. 4-5 åriga barns interaktion vid datorn under fri lek i förskolan* (Lic) ISBN: 978-91-7519-259-8
9. ANDERS ALBINSSON (2015) *"De var svinhögt typ 250 kilo" Förskolebarns mätande av längd, volym och tid i legoleken.* ISBN: 978-91-7685-828-8
10. LINNEA BODÉN (2016). *Present absences. Exploring the posthumanist entanglements of school absenteeism.* (Doktorsavhandling) ISBN: 978-91-7685-722-9.
11. SARA, DALGREN (2017). *Att göra pedagogisk praktik tillsammans: Socialt samspel i förskolans vardag.* (Doktorsavhandling) ISBN: 978-91-7685-593-5
12. KATARINA ELFSTRÖM PETERSSON (2017). *Productions and Products of Preschool Documentation. Entanglements of children, things, and templates.* (Doktorsavhandling) ISBN: 978-91-7685-553-9